

ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КАЛУШКА ВІРА МИКОЛАЇВНА

УДК 342:81'272:347.973

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право.

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

ВМ
_____ **В. М. Калущка**

Науковий керівник:
Банах Сергій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент

*Ідентифікований за звітністю
з іншими кваліфікаційними
правами подати в раду
Величківська*

Тернопіль – 2024

АНОТАЦІЯ

Калушка В. М. Адміністративно-правові засади державної мовної політики України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2024; Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

Дисертація є комплексним дослідженням адміністративно-правового регулювання державної мовної політики України.

З моменту проголошення незалежності в Україні одним із фундаментальних у державній політиці є питання мови. Тому що забезпечення мовних інтересів громадян належить до головних проблем національної безпеки держави. Отож, здійснення державних заходів у сфері врегулювання мовних відносин є механізмом спрямування політики органів влади на зміцнення та гарантування державності.

Після багатовікової русифікації лише послідовна мовна політика може виправити мовну ситуацію, що склалась сьогодні в Україні. Розвиток та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя і на усій території нашої країни є першочерговим елементом у забезпеченні національної безпеки і національних інтересів України. Тому впровадження української мови у всі сфери життя повинно створити підстави для утвердження її державності, набуття нею авторитетності та перспективності, а також забезпечити вільний розвиток мов національних меншин, сформувати оптимальне мовне середовище в Україні.

Реалізація мовної політики сьогодні досить часто є предметом політичних спекуляцій, які заважають об'єктивній оцінці і тлумаченню законодавчих актів, що регулюють застосування мови в Україні. Це також стосується тлумачення норм міжнародно-правових актів, що ратифіковані

Україною. Для інституту державної мови важливою умовою є існування регулюючих правових актів, а також контролюючих органів, що стежать за дотриманням правових норм у цій сфері. Досвід створення і функціонування аналогічних органів можна запозичити в Німеччини, Франції, Румунії і багатьох інших держав, що, безумовно, могло би позитивно вплинути на мовну ситуацію у нашій країні. Адже правові норми без ефективної системи контролю не дадуть жодного ефекту.

Отже, пріоритетним завданням державної мовної політики є утвердження та розвиток української мови як головної умови ідентичності нації, що проживає історично на території України та становить більшість її населення. Саме державна мовна політика повинна унеможливити перетворення України із суверенної незалежної держави у денаціоналізований географічний простір.

У дисертації вперше запропоновано розуміння адміністративно-правових засад державної мовної політики України як обов'язкових положень та фундаментальних принципів створення і реалізації державної мовної політики, спеціальних засобів, методів, форм, механізмів і процедур щодо її забезпечення та охорони; визначено державну мовну політику як частину національної політики, органічну складову політичного курсу держави, що є системою політичних, юридичних та адміністративних заходів, які спрямовані на врегулювання мовних відносин, зміну або збереження мовної ситуації у державі; систематизовано та прогнозовано перспективи розвитку державної мовної політики в Україні у різних сферах суспільного життя, визначено найбільш важливі напрями.

Доведено, що вирішення мовних питань в Україні потребує науково обґрунтованого поєднання перспективного, у тому числі і загальноєвропейського чи загалом світового досвіду їх розв'язання. Адже новий зміст модернізації мовної політики у нашій державі передбачає підтримку розвитку і функціонування державної мови, а також мов національних меншин із врахуванням ціннісних орієнтацій, соціальних,

психологічних особливостей, мовних потреб громадян, що вимагає, насамперед, науково-теоретичного осмислення та обґрунтування нормативно-правових засад її здійснення.

У дисертації внесено пропозиції щодо запозичення зарубіжного досвіду адміністративно-правового врегулювання мовних відносин для України, що полягає у визначенні рівня володіння державною мовою посадових осіб, кандидатів на відповідні державні посади, працівників у сфері освіти, судочинства, засобів масової інформації тощо. Зазначено про необхідність практичних механізмів, інструментів, заходів та важелів впливу з боку державної влади у сфері реалізації законодавчих норм про мову. Зокрема, одним із таких важелів, що активно використовується в багатьох країнах світу, є мовні квоти на телебаченні та радіо. Також для України важливо перейняти позитивний досвід щодо заохочення вивчення державної мови, підняття її авторитетності серед населення.

На прикладі зарубіжних країн зроблено висновок про те, що в Україні повинен бути створений спеціальний державний орган, який відповідатиме за ведення мовної політики та щороку звітуватиме через ЗМІ громадськості про свої досягнення та актуальні цілі на найближчий період. Така інституція має взаємодіяти із органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо реалізації державної мовної політики з метою одержання інформації, що стосується актуальної мовної ситуації на місцях та планування мовної політики, зважаючи на місцеві особливості.

Обґрунтовано, що мовні проблеми необхідно вирішувати із врахуванням статусу незалежності й суверенності України та її інтеграційних прагнень до європейської спільноти. Саме ці пріоритети повинні диктувати умови формування і реалізації мовної політики та орієнтувати українське законодавство. Адже питання взаємозв'язку політики та мови набуває важливого значення в аспекті визначення майбутнього у мовному розвитку України і формування національної свідомості суспільства. Розробка та впровадження релевантних законів потребує відповідної мовної політики, на

яку можна спиратися. Адже окремі національні нормативно-правові акти є фрагментарними та не можуть у цілому ефективно визначати мовні відносини. Водночас тільки повне запозичення зарубіжного досвіду без врахування українських міжнаціональних взаємин, до яких додається лобювання інтересів етнічних спільнот, унеможливує прийняття загального документа. Якщо мовне законодавство формується як частина узгодженої в суспільстві державної мовної політики і при цьому враховує міжнародно-правові стандарти, ризик посилення напруженості і насильницьких конфліктів помітно знижується. Законодавче забезпечення державної мовної політики вимагає, перш за все, вирішення ряду завдань, зокрема, розв'язання мовних питань на основі консолідації українського суспільства відповідно до Конституції України.

Зроблено також висновок про те, що державна мовна політика буде успішною лише за умови, коли є одна державна мова – українська. Водночас всі етнospільноти, які проживають на території нашої держави, повинні відчувати безпеку, а державні гарантії їх мовних прав та свобод мають бути підкріплені високим ступенем толерантності щодо їх реалізації. Така мовна політика сприятиме єднанню української нації, кращому взаєморозумінню усіх корінних народів та національних меншин.

Ключові слова: мовна політика, державна (офіційна) мова, нація, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правові акти, органи адміністрування, захист мовних прав.

ANNOTATION

Kalushka V. M. Administrative and legal foundations of the state language policy of Ukraine. - On the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences for specialty 12.00.07 – Administrative Law and Process; Finance Law;

Information Law. – Open International University of Human Development «Ukraine», Kyiv, 2024; West Ukrainian National University, Ternopil, 2024.

The dissertation is a comprehensive study of the administrative and legal regulation of the state language policy of Ukraine.

Since the declaration of independence in Ukraine, the issue of language has been one of the fundamental issues in state policy. Because ensuring the linguistic interests of citizens is one of the main problems of the state's national security. Therefore, the implementation of state measures in the sphere of regulating language relations is a mechanism for directing the policy of the authorities to strengthen and guarantee statehood.

After centuries of russification, only a consistent language policy could correct the language situation that has developed in Ukraine today. The development and functioning of the Ukrainian state language in all spheres of public life and throughout the territory of our country is a primary element in ensuring the national security and national interests of Ukraine. Therefore, the development of the Ukrainian language and its introduction into all spheres of life should create grounds for establishing its statehood, acquiring authority and perspective, as well as ensuring the free development of the languages of national minorities, creating an optimal language environment in Ukraine. The implementation of language policy nowadays is quite often the subject of political speculation, which hinders the objective assessment and interpretation of legislative acts regulating the use of language in Ukraine. This also applies to the interpretation of norms of international legal acts ratified by Ukraine. An important condition for the institute of the state language is the existence of legal acts that regulate it, as well as control bodies that monitor compliance with legal norms in this area. The experience of creating similar bodies can be borrowed from Germany, France, Romania and many other countries, which could definitely have a positive effect on the language situation in our country. After all, legal norms without an effective system of coercion will not have any effect.

Therefore, the priority task of the state language policy is the establishment and development of the Ukrainian language as the main condition for the identity of the nation, which historically lives on the territory of Ukraine and makes up the majority of its population, which gave its name to the state. It is the state language policy that should prevent the transformation of Ukraine from a sovereign independent state into a denationalized geographical space.

The dissertation first offered an understanding of the administrative and legal foundations of the state language policy of Ukraine as mandatory provisions and fundamental principles of creating and implementing the state language policy, special means, methods, forms, mechanisms and procedures for its provision and protection; state language policy is defined as a part of national policy, an organic component of the state's political course, which is a system of political, legal and administrative measures aimed at regulating language relations, changing or preserving the language situation in the state; the prospects for the development of state language policy in Ukraine in various spheres of social life are systematized and forecasted, the most important directions of state language policy are determined.

It has been proven that solving language problems in Ukraine requires a scientifically based combination of all promising, including pan-European trends and world experience in solving them. After all, the new content of the modernization of the language policy in our country provides support for the development and functioning of the state language, as well as the languages of national minorities, taking into account the value orientations, social and psychological characteristics, language needs of citizens, which requires, first of all, a scientific and theoretical understanding and justification of normative and legal the basis of its implementation.

The dissertation includes proposals for borrowing foreign experience in the administrative-legal regulation of language relations for Ukraine, which consists in determining the level of proficiency in the state language of officials, candidates for relevant state positions, employees in the field of education, judiciary, mass

media, etc. It is noted that mechanisms, tools, measures, and levers are needed on the part of the state authorities in the field of implementation of legislative norms on language in practice. In particular, one of such levers that is actively used in many countries of the world are language quotas on television and radio. It is also important for Ukraine to adopt positive experience and encourage the study of the Ukrainian language, raise its authority among the population.

Using the example of foreign countries, it was concluded that a special state body should be created in Ukraine, which will be responsible for conducting language policy and will annually report to the public through the mass media about its achievements and current goals for the near future. Such a state body must interact with local state authorities and local self-government bodies regarding the implementation of the state language policy in order to obtain information related to the local language situation and plan language policy taking into account local characteristics.

It is justified that language problems must be solved taking into account the status of independence and sovereignty of Ukraine and its integration aspirations into the European community. It is these priorities that should dictate the conditions for the formation and implementation of language policy and guide Ukrainian legislation. After all, the issue of the relationship between politics and language is gaining importance in the aspect of determining the future in the linguistic development of Ukraine and the formation of the national consciousness of society. The development and implementation of relevant laws requires an appropriate language policy to build upon. After all, individual domestic normative legal acts are fragmentary and cannot effectively define language relations as a whole. At the same time, the exclusive borrowing of foreign experience without taking into account Ukrainian international relations, to which lobbying of the interests of ethnic communities is added, makes it impossible to adopt a general document. If the language legislation is formed as part of the state language policy agreed in society and at the same time takes into account international legal standards, the risk of increasing tensions and violent conflicts is significantly

reduced. Legislative provision of the state language policy requires, first of all, the solution of a number of tasks, in particular, the solution of language problems based on the consolidation of Ukrainian society in accordance with the Constitution of Ukraine.

It was also concluded that the state language policy will be successful only if there is one state language - Ukrainian. At the same time, all ethnic communities living on the territory of our state should feel safe, and the state guarantees of their linguistic rights and freedoms should be supported by a high degree of tolerance regarding their implementation. Such a language policy will contribute to the unity of the Ukrainian nation, better mutual understanding of all indigenous peoples and national minorities.

Keywords: language policy, state (official) language, nation, administrative and legal regulation, regulatory and legal acts, administrative bodies, protection of language rights.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Калущка В. М. Історичні передумови та проблеми сучасної мовної ситуації в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 260-265.
2. Калущка В. М. Інститут державної мови в Україні: проблеми становлення та розвитку. *Право UA*. 2019. № 2. С. 245-249.
3. Калущка В. М. Світовий досвід здійснення мовної політики: позитивні та негативні тенденції. *Наше право*. 2020. № 4. С. 232-237.
4. Kalushka V. Subjects of administrative and legal regulation of state language policy in Ukraine. *Legal, Economic Science and Praxis*. 2022. № 6. P. 41-45.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Калущка В. М. Поняття, зміст та напрямки державної мовної політики України. *Правова система України в умовах європейської*

інтеграції: погляд студентської молоді: збірник тез доповідей III Міжнародної студентської наукової конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 374-376.

6. Калушка В. М. Роль державної мовної політики України у захисті прав національних меншин. *Тенденції реформування правової системи України і країн світу: збірник тез доповідей II Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 30 жовтня 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 263-265.*

7. Калушка В. М. Основні цілі та напрямки здійснення державної мовної політики. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 року). Тернопіль, 2021. С. 272-274.*

8. Калушка В. М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» у сфері здійснення державної мовної політики. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2022 р.); Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 62-64.*

9. Калушка В. М. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері мовної політики України. *Гуманітарні аспекти цифрового суспільства: тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 грудня 2022 р.). Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 72-75.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	20
1.1. Становлення та розвиток української мови як державної: історичний аспект.....	20
1.2. Наукові підходи щодо визначення сутності мовної політики.....	38
1.3. Нормативно-правові акти у сфері державної мовної політики України...56	
Висновки до Розділу 1.....	75
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	78
2.1. Діяльність суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері державної мовної політики України.....	78
2.2. Особливості застосування мовної політики у різних сферах суспільного життя.....	93
2.3. Правова охорона державної мовної політики.....	113
Висновки до Розділу 2.....	138
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	141
3.1. Проблемні аспекти правового регулювання державної мовної політики в сфері захисту прав та інтересів національних меншин: шляхи їх вирішення.....	141
3.2. Зарубіжний досвід забезпечення функціонування державної мови і можливість його застосування в Україні.....	161
Висновки до Розділу 3.....	188
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ.....	220

ВСТУП

Актуальність теми. В Україні з моменту проголошення незалежності одним із фундаментальних в державній політиці є питання мови: тому що забезпечення мовних інтересів людей належить до головних проблем національної безпеки держави. Отож, здійснення державних заходів у сфері врегулювання мовних відносин є механізмом спрямування політики органів влади на зміцнення та гарантування державності.

У мультинаціональних державах, таких як Україна, врегулювання мовних питань завжди мало протестний потенціал, а мовні конфлікти нерідко призводили до проявів сепаратизму. Тому уряд, законодавчо встановлюючи певний мовний режим, має враховувати, у першу чергу, національні інтереси. Мовна політика – це сфера боротьби національно зорієнтованих суспільно-політичних сил із тими, які відстоюють інтереси інших держав. У сфері мовної політики ця боротьба відображалася у чергуванні непослідовних спроб лібералізації регулювання мовних відносин в Україні.

Проте ситуація, що склалась сьогодні в Україні, неспровоковане агресивне вторгнення Росії, значною мірою вплинули на формування мовної політики. Активно проходить процес українізації: суспільство намагається відмежуватись від російської мови – мови країни-агресорки. Потужна політика росіянізації, що її протягом багатьох століть проводили Російська імперія і Радянський Союз щодо України, у наш час зазнає краху. Питання української мови сьогодні стає одним із надважливих для зміцнення державності України, захисту її суверенітету від ворожих вторгнень, розвитку її як вільної європейської країни.

Українська мова – це, насамперед, мова корінного етносу України. Незважаючи на важкі умови періодів бездержавності та територіальної роз'єднаності нації, українська мова все ж зберегла свою самодостатність і стала важливим чинником у возз'єднанні українських земель та відновленні соборної незалежності України. Вона є не тільки засобом спілкування, але і

скарбницею духовного та культурного спадку нашого народу. У ній зберігаються історична пам'ять та досвід нації, віддзеркалюються традиції та звичаї, джерела світоглядних та моральних цінностей, тобто ознаки, які є притаманними саме цьому етносу, а, отже, є унікальними цеглинами у формуванні нашої національної ідентичності. Водночас визначення української мови як державної є неодмінною умовою існування нації та базовою матеріальною гарантією для забезпечення реалізації мовних прав українців.

Отже, пріоритетним завданням державної мовної політики є утвердження та розвиток української мови як головної умови ідентичності тієї нації, яка дала назву державі і проживає історично на території України та становить більшість її населення. Саме державна мовна політика має унеможливити перетворення України з незалежної суверенної держави в денаціоналізований географічний простір.

У наш час науковці все частіше говорять, що мова є першочерговим чинником національної ідентичності і безпеки держави. Україна у цьому контексті становить особливий інтерес для наукового дослідження, оскільки її мовна ситуація є водночас і типовою, і унікальною. Типовою, адже поєднує всі можливі лінгвістичні проблеми, характерні для пострадянських країн, а також унікальною, бо, незважаючи на велику кількість перешкод, не припиняється процес національного творення і розвитку інституту державної мови.

Державна мовна політика досліджувалась у працях таких фахівців, як: М. Антонович, Б. Ажнюк, К. Вітман, Г. Залізняк, В. Золотарьов, А. Корж, М. Костицький, С. Кравченко, М. Леоненко, І. Лопушинський, Т. Мельник, І. Плотницька, І. Огієнко, Г. Півторак, Т. Рудницька, М. Стріха, Л. Ткач, Ж. Шевчук та ін.

Проблеми формування і реалізації державної мовної політики у різних сферах життєдіяльності суспільства досліджували: Р. Белл, І. Дрювіте, Р. Каплан, Я. Матрас, І. Попеску, Р. Портер, А. Шайкевич та ін.

Вивченню мовної політики в Україні присвячені також праці О. Данилевської, Л. Масенко, Р. Лозинського, Г. Євсєєва, Я. Радевич-Винницького, О. Рудої, О. Ткаченка та ін.

Мовну політику України на певних історичних етапах розвитку досліджували О. Данилевська, С. Савойська та ін. Однак динаміка розвитку інституту державної мови в Україні, зважаючи на факти попередніх років та проблеми сучасності, сприяє його аналізу та потребує постійного перегляду й вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження проводилось у контексті Концепції державної мовної політики, затвердженої Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010, а також відповідно до Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509-VIII, Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 596-р.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження – проаналізувати історичні передумови та особливості становлення і розвитку інституту державної мови в Україні, визначити адміністративно-правові засади, сутність та елементи державної мовної політики, проблеми сучасної мовної ситуації, запропонувати шляхи їх вирішення.

З огляду на визначену мету, сформульовано наступні *завдання*:

- проаналізувати історичні передумови становлення та розвитку державної мови в Україні;
- розкрити наукові підходи до визначення сутності та елементів мовної політики;
- дослідити основні засади адміністративно-правового регулювання у сфері державної мовної політики України;
- з'ясувати правове становище суб'єктів державної мовної політики;

- визначити особливості застосування мовної політики у різних сферах суспільного життя;
- обґрунтувати особливості правового забезпечення державної мовної політики, окреслити роль Уповноваженого із захисту державної мови;
- виокремити особливості регулювання державної мовної політики в сфері захисту прав та інтересів національних меншин;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз проблем щодо правового визначення і регулювання мовної політики в Україні та у зарубіжних країнах.

Об'єктом дослідження є суспільно-правові відносини, що пов'язані з формуванням і реалізацією державної мовної політики.

Предметом дослідження виступають адміністративно-правові засади державної мовної політики України.

Методи дослідження. В основу методології даного дослідження покладено систему загальнонаукових і спеціально наукових, філософсько-правових методів та способів наукового пізнання.

Зокрема, з метою отримання достовірних та унікальних результатів дослідження під час написання роботи застосовувалися різні методи, що забезпечували здійснення соціального, філософського, правового аналізу стану державної мовної політики в Україні.

Історико-правовий метод використовувався для розкриття історії становлення та еволюції мовної політики в Україні на всіх етапах її державотворення. Зокрема, проаналізовано порушені питання у ретроспекції, оскільки вони впливають на сучасну мовну ситуацію в Україні, і вирішення яких у майбутньому сприятиме ефективній побудові та реалізації державної мовної політики. Методи аналізу і синтезу, моделювання, узагальнення, що відносяться до загальнонаукових методів, допомагали визначенню чинників та передумов формування мовної політики держави, основних механізмів та засобів, необхідних для її реалізації. Завдяки методам моделювання та прогнозування нами виокремлено моделі забезпечення реалізації державної мовної політики у різних сферах життєдіяльності суспільства. За допомогою

системного методу визначено взаємозв'язок між державою, засобами масової інформації, освітою, судочинством тощо. Для забезпечення прав національних меншин у ході проведеного дослідження використано формально-логічний та формально-догматичний методи. Застосування аналітичного методу та методу узагальнення сприяло визначенню проблемних аспектів у правовому полі, підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері державної мови і мов національних меншин. Порівняльно-правовий метод використовувався задля визначення основних тенденцій розвитку мовної політики у зарубіжних країнах з метою запозичення позитивного досвіду у формуванні ефективної державної мовної політики в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим науковим комплексним дослідженням адміністративно-правових основ державної мовної політики в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів відображається у таких положеннях і висновках, що виносяться на захист:

вперше:

- запропоновано розуміння адміністративно-правових засад державної мовної політики України як обов'язкових положень та фундаментальних принципів створення і реалізації державної мовної політики, сутністю яких є нормативно-правова регламентація державної мовної політики у різних сферах життєдіяльності суспільства, спеціальних засобів, методів, форм, механізмів і процедур щодо її забезпечення та захисту;

- сформульовано визначення державної мовної політики як частини національної політики, органічної складової політичного курсу держави, що є системою політичних, юридичних та адміністративних заходів, які спрямовані на врегулювання мовних відносин, зміну або збереження мовної ситуації у державі. Зазначено, що державна мовна політика в Україні базується на визнанні та всебічному розвитку української мови як державної і водночас гарантуванні розвитку мов національних меншин, права мовного самовизначення кожної людини;

- визначено структуру поняття «державна мовна політика» як динамічної єдності суб'єктів, об'єктів, цілей, завдань, результатів, критеріїв ефективності формування і реалізації державної мовної політики;

удосконалено:

- систематизацію наукових підходів учених-представників різних юридичних наук щодо розуміння змісту поняття «державна мовна політика» у контексті виокремлення загальнонаукових та спеціальнонаукових характеристик;

- висновки науковців щодо взаємозв'язку мовної політики із соціальною сферою та економікою держави, важливими елементами у реалізації загальнонаціональної політики;

- концептуальні підходи до визначення критеріїв, які висуваються до кандидата на посаду мовного омбудсмена, і надання пропозицій щодо вдосконалення процедури відбору кандидатів та порядку визначення переможця, обґрунтування необхідності внесення змін до національного законодавства у питанні його повноважень;

- наукові позиції щодо змісту міжнародних стандартів формування та здійснення державної мовної політики, розуміння основоположних засад мовної політики про забезпечення мовних прав титульної нації та прав національних меншин, закріплених у відповідних міжнародних документах;

дістали подальшого розвитку:

- наукове положення про те, що державна мовна політика є продуктом й інструментом широкої історико-соціальної дії, результатом прояву культурних, духовних, моральних цінностей та потреб, традицій, менталітету українського народу;

- аналіз правових відносин щодо здійснення державної мовної політики, що вимагає ефективних дій з боку держави у сфері вдосконалення чинного законодавства та врегулювання мовної ситуації в Україні;

- система наукових уявлень про те, що міжнародні стандарти державної мовної політики є відображеними у джерелах міжнародного права

(а саме: деклараціях, конвенціях, директивах, положеннях, пактах, договорах тощо);

- пропозиції щодо запозичення зарубіжного досвіду адміністративно-правового врегулювання мовних відносин для України, зокрема, у питаннях визначення рівня володіння державною мовою посадових осіб, кандидатів на відповідні державні посади, працівників у сфері освіти, судочинства, засобів масової інформації тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Основні висновки та результати цього дослідження становлять науковий теоретичний і практичний інтерес, а також можуть бути використані: для підготовки лекцій і семінарських занять, навчально-методичної літератури з дисципліни «Адміністративне право» (акт впровадження Західноукраїнського національного університету від 01 листопада 2023 р.); у науково-дослідній діяльності – з метою розробки і вдосконалення державної мовної політики, забезпечення ефективності її реалізації в Україні; у правотворчому процесі – для підготовки законопроектів, що регулюватимуть мовні відносини, а також з метою внесення змін до законодавства в умовах євроінтеграції України і розширення міжнародних відносин; у правозастосуванні – для вдосконалення практики реалізації мовної політики органами влади і місцевого самоврядування тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, усі наукові пошуки і дослідження у процесі її написання, висновки та результати здійснювались й отримувались здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: III Міжнародній студентській науковій конференції «Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді» (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.); II Міжнародній науковій конференції «Тенденції реформування правової системи України і світу» (м. Тернопіль, 30 жовтня 2020 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»

(м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття» (м. Харків, 30 червня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Гуманітарні аспекти цифрового суспільства» (м. Харків, 8 грудня 2022 р.).

Публікації. Основні результати та положення дослідження відображені у 9 наукових публікаціях, з-поміж яких 3 статті опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 стаття – у виданні іноземної держави та 5 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до визначених мети та завдань дисертаційного дослідження, робота складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з них – 188 сторінок основного тексту, список використаних джерел містить 202 найменування і займає 20 сторінок, додатки містяться на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

1.1. Становлення та розвиток української мови як державної: історичний аспект

В історії України проблема мови ніколи не втрачала актуальності. Адже визнання існування української мови також передбачало й визнання українців як нації та можливості допущення її до власного проєкту розвитку. Навіть після проголошення незалежності український проєкт, завдяки головній історичній ролі рідної мови у його виникненні, розвивається у нерозривному зв'язку «українська мова – нація – українська держава».

Слід відзначити, що в X-XI ст., коли з'явилися перші писемні давньоруські пам'ятки, українська мова уже існувала. Та оскільки для виникнення сформованої мови потрібно багато часу, як правило, кілька століть, можна зробити припущення, що «протоукраїнські говірки, з яких склалася українська мова, могли існувати ще раніше, можливо, навіть у VI ст., коли вперше згадується слов'янське угруповання антів, розташоване на південному сході простору, зайнятого слов'янством. Отже, є підстави припускати, що слов'янські протоукраїнські племена могли своїми витокami сягати ще пізньопраслов'янської доби, кінець якої пов'язують з VIII-IX ст.» [1, с. 45].

Незважаючи на те, що в Київській Русі з середини XII ст. посилюються відцентрові тенденції, а князівства все більше прагнуть позбутися влади Києва, за наведених обставин ніхто не збирався відмовлятися від мови Київської Русі – давньоруської із домішками церковнослов'янської. А народна мова кожного із регіонів (у фонетичних, граматичних та лексичних її особливостях) тільки починає поступово проникати у мову писемності, що характеризує її як книжну мову Київської Русі та подальших періодів.

Як зазначає О. Б. Ткаченко: «якщо з X ст. майже до кінця XV ст. Україна ще мала власну державність, більш або менш незалежну, то з кінця XV ст. вона її втрачає. Уже навіть у межах XIV-XV ст. є виразний поділ між станом української державності у X-XI ст. (1054) і тим, що склався у XII-XV ст. Якщо у X-XI ст. Україна посідає місце метрополії величезної імперії, то після 1054 р. (року смерті Ярослава Мудрого, який втримував єдність держави і верховенство Києва) поступово, по-перше, Україна втрачає свою роль метрополії усіх східнослов'янських земель (і на це місце починає претендувати майбутня Росія або Білорусько-Литовська держава), а по-друге, з часом звужується український державний суверенітет навіть у межах України. Спочатку це звуження кількісне: Галицько-Волинська Русь у прагненні розпростерти свою владу на всю територію України спромоглася, та й то на короткий час, поширити її тільки на Київське князівство. Потім звуження цього суверенітету стає й якісним: хоч у межах своїх князівств, зокрема Київського, українські князі у Великому князівстві Литовському й мали значний ступінь незалежності в розв'язанні місцевих справ, усе-таки вести ту широку, у тім числі й зовнішньополітичну діяльність, що й галицько-волинські князі (з їхніми потужними зв'язками з Угорщиною, Польщею, Австрією), вони вже не могли. Україна опинилася на порозі повної втрати державної незалежності» [1, с. 52].

Проте Україна не втратила незалежність завдяки появі нової сили – козацтва. Козацький період тривав з 1490 р. (поява Запоріжжя) і до 1782 р. (часу скасування в Україні гетьманської влади). Козацтво виникло із потребою захисту України спочатку від турецько-татарських нападів, а згодом і від наступу Польщі та Московії. Козаки захищали державність та суверенітет своєї країни, вони боролись за людські та національні права українців, мову свого народу.

Як вважають науковці, у той період існувала тримовність України – церковнослов'янська – мова релігії, староукраїнська – мова світської писемності (документів тощо) та новоукраїнська народна мова. «Щодо долі

староукраїнської мови у Гетьманщині потрібне уточнення, а саме: поступово позбуваючись полонізмів і зближуючись із народною мовою, ця мова у разі збереження української (навіть обмеженої) державності і дальшого використання згаданої мови як офіційної мала б усі підстави розвинути з часом у повноцінну й багатофункціональну літературну мову. Проте, її зросіянізованість і поступове змертвіння переважно як наслідок ліквідації автономії Гетьманщини і Слобожанщини, автономний устрій яких вона обслуговувала призвело до заміни староукраїнської книжної мови російською. Саме усунення цієї мови, значно краще, ніж народна, пристосованої до інтелектуальних потреб, зробило таким складним процес інтелектуалізації української мови в Східній Україні. Значно легшому й швидшому «стартові» розвитку літературної мови як наукової й публіцистичної у Західній Україні, безперечно, сприяло те, що тут краще збереглися традиції староукраїнської мови. Спричинювалося ж це різноконфесійністю українців і поляків, що не давало змоги так легко, як у Росії, витіснити книжну українську мову (сюди ж долучалося ліберальніше ставлення Відня до українців). Усе це (разом із переслідуванням Росією українського слова, що зумовило приплив східноукраїнських літературних сил) викликало те, що українська мова на Заході розвивалася значно гармонійніше і різнобічніше, ніж на Сході. У Галичині староукраїнська і церковнослов'янська мови на кінець XVIII – початок XIX ст. залишилися тільки в користуванні духівництва. На Лівобережжі, а з приєднанням його до Росії і на Правобережжі із запровадженням російського способу читання церковнослов'янських текстів в українців із їхніх колишніх трьох мов залишилася тільки одна – усна народна українська мова» [1, с. 54].

Сьогодні до мов, які перебували у несприятливому для їх самостійного розвитку становищі, належить і українська мова. Як російська, так і польська держави, зважаючи, що найвищі верстви суспільства України були зросіянізовані чи сполонізовані, а українська нація на к. XVIII – п. XX ст. складалася здебільшого із неосвічених селян та дрібного духівництва, не

визнавали українців як окремий народ. Адже націю репрезентують, як правило, його найвищі верстви, які є найосвіченіші та найбільш економічно і соціально впливові люди. Тому «якщо найвищі верстви народу мовно та культурно асимільовані державою, яка панує над народом, до якого вони своїм походженням належали, народ перестають визнавати як націю, на нього починають дивитися просто як на «етнографічну масу», «сировину» ще не остаточно утилізовану для перетворення на частину свого, панівного народу, але готову для цього» [1, с. 479].

І тому, коли розпочався український рух із його вимогами мовно-культурної автономії, представники влади росіян та поляків не могли зрозуміти причини його появи, що руйнувало їх уявлення про українців як людську масу, яка призначена стати «сировиною» для збільшення росіян чи поляків. Росіяни думали, що поява українського руху є наслідком «польської інтриги проти росіян», а поляки, – що поява цього руху – це результат «московської інтриги проти поляків».

У найбільш сприятливому становищі опинилися українці Галичини. Хоча австрійський уряд не мав особливої прихильності до них, проте він не «вигадував» українців, які існували ще до приєднання земель Галичини до Австрії. Водночас він не бажав підняття польських сепаратистських рухів і тому, щоб приборкати поляків, користався з українців в Галичині.

Зробити це було легко, бо українці на к. XVIII – п. XIX ст. були поставлені у незрівнянно гірше становище, аніж поляки. Українське греко-католицьке духовництво було в складніших умовах, аніж польське римо-католицьке. Селяни Галичини були закріпачені. Гіршим від поляків, що мали своїх багатих підприємців, купців, поміщиків, було становище українців і у соціально-економічному плані, також була нижчою їх освіченість.

Австрійський уряд провів ряд реформ, що поступово почали покращувати життя українців Галичини. Зокрема, ще в к. XVIII століття він зрівняв становище українського греко-католицького духовництва із

польським римо-католицьким. У 1848 році скасовано кріпаччину. Отже, Австро-Угорщина випередила на 13 років Росію (а тому і російську Україну).

Як це не дивно, але на думку О. Б. Ткаченка: «Сприяло піднесенню української культури в Галичині, і переслідування української культури й мови на Наддніпрянщині царською Росією. Саме завдяки цьому в Галичині з'явилися між 1861-1905 рр. публікації низки найвідоміших українських письменників-наддніпрянців (таких як О. Кониський, П. Куліш, Олена Пчілка, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б. Грінченко, П. Грабовський та ін.). Тут працювали і видатні українські вчені, і громадсько-політичні діячі з Наддніпрянщини, зокрема М. Драгоманов і М. Грушевський. Завдяки цьому в Галичині виникли значно сприятливіші, ніж на Наддніпрянщині, умови для формування і поширення тут української літературної мови» [1, с. 480-481].

Як зазначав М. Грушевський: «Національна смерть, здавалося, уже віяла над українським народом. І одна лише мова здатна була вирішити долю українського відродження. Українці не хочуть більше такої неволі ні собі, ні кому іншому на Україні і в усій Російській державі. Разом з іншими народами Росії скинули вони царя і піднялися проти гнобителів українського народу, здобули свободу народам Росії. А тепер сю свободу треба утвердити і запевнити на дальші часи, щоб не було вороття старому ладові, старому режимові, як його називають. Кожен повинний мати свободу висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, збиратися на зібрання і обговорювати на них свobodно всякі справи, зв'язуватися в товариства і союзи, не питаючи на те нічийого дозволу. Книги і газети повинні виходити, як тепер виходять, без цензури, без дозволу начальства. Не повинно бути ніякого примусу в вірі як давніше було: кожний може держатися такої віри, якої хоче» [2, с. 115].

Політичним етапом антиукраїнської політики стало видання у 1876 році Емського указу. Цей документ, підписаний царем Олександром II в місті Емсі, передбачав: «1) Не допускати ввозу в межі Імперії і без особливого на

те дозволу Головного управління у справах друку будь яких брошур, що видавалися за кордоном малоросійською говіркою; 2) друкування і видання в Імперії оригінальних творів тією самою говіркою заборонити, за винятком лише: а) історичних документів і пам'яток і б) творів художньої літератури, але з тим, щоб під час друкування історичних пам'яток обов'язково зберігався правопис оригіналів; у творах же художньої літератури не допускати жодних відступів від загальноприйнятого російського правопису, і щоб дозвіл на друкування творів художньої літератури давався не інакше, як після розгляду рукописів у Головному управлінні у справах друку. Заборонити також різні сценічні вистави і читання малоросійською говіркою, а також друкування нею ж текстів до музичних нот; припинити подальше видання газети «Кіевській телеграф» [3, с. 13].

У 1881 р. царський уряд змінив Емський указ, зробивши певне полегшення, зокрема, надав дозвіл друкувати українські словники, тексти до нот, на театральні вистави. Це було надзвичайно важливим кроком, адже український театр був трибуною, з якої лунало українське слово.

Проте заборони та утиски української мови тривали і в ХХ столітті. У 1905-1907 роках відбувались революційні події, під час яких українці виступали із вимогами щодо розвитку освіти і викладання рідною мовою. У кількох вишах навіть було створено українознавчі кафедри. Але навіть «ліберальний» маніфест, виданий 17 жовтня 1905 р., та «Тимчасові правила щодо періодичної преси», видані 24 листопада 1905 року, не змінили ситуації. Емський указ не був скасований, посадових осіб переслідували за українську мову та передплату українських видань, видання яких стало можливим після вище згаданого маніфесту.

Після 1907 р. українці отримали більшу можливість друкувати твори, журнали та газети українською мовою. У 1908 році заборона Сенатом діяльності «Просвіти» ознаменувала початок туру антиукраїнських акцій. А 2 лютого 1910 р. Міністерством внутрішніх справ було видано циркуляр, яким наказувалося губернаторам перешкоджати заснуванню українських та

єврейських товариств, незважаючи на мету та цілі їх діяльності. На початку 1911 року згадане вище міністерство в доповіді Сенатові зазначило, що основна мета державної політики – це недопущення українського національного відродження» [3, с. 14].

Закриття регіональних «Просвіт» та заборона урочистостей (наприклад, заборона відзначення в 1911 році 50-річчя смерті Т. Шевченка) – це були основні прояви антиукраїнської політики. Коли почалась Перша світова війна, утиски української мови також були продовжені. Між 1798 і 1916 роками в Російській імперії було видано 3214 україномовних книжок та брошур. Проте майже дві третини із них надруковані були вже після революції 1905 року.

Революція 1917 року змінила описану вище ситуацію та дала Україні можливість змагатися за своє існування. Проте тоді вона виявилась не готова до викликів: у Східній Україні було багато прибічників Федеративної Росії, у складі якої вони бачили й Україну. Внаслідок розбрату серед українців програно боротьбу за незалежність. Національне у цих умовах мало право на існування тільки у дуже вузьких, суворо обмежених рамках. Населення великих міст залишалося російським чи російськомовним. Українська мова існувала тільки в колі селян чи мешканців малих провінційних містечок.

Створення Української Центральної Ради, а потім Української Народної Республіки (далі – УНР), відкрило можливості для зміни статусу української мови. Хоча вона формально не набула статусу державної, проте нею писалися усі державні та урядові акти. А 7 березня 1918 р. Радою Народних Міністрів був виданий циркуляр губернським та повітовим комісарам щодо застосування української мови. Він вимагав перекладати українською мовою постанови Тимчасового уряду, що не були скасовані урядом УНР, та наголошував: «Всякі написи і вивіски повинні бути негайно зробленими на українській мові... Винуваті в невиконанні будуть усуватися з посад і віддаватися під суд» [3, с. 15].

Українською мовою у той час друкувався «Державний вісник», а також видавалися закони тощо. Тому відчутною була «українізація» книговидавничої справи: «у 1917-1918 р. з'явилася «1831 назва україномовних книжок загальним накладом 16,2 мільйона примірників, що становило 70% усієї книжкової продукції» [3, с. 15].

Як бачимо, події, які відбувалися у 1918 р., демонструють, що українська мова мала би пріоритет, за умови, що гетьманська держава проіснувала б довше. 14 листопада 1918 р. з'являється грамота Скоропадського, що мала назву федераційної, якою проголошувався курс входження України в склад всеросійської федерації, а це означало зречення незалежності і всіх її атрибутів, включаючи рідну мову.

Спроба відродження УНР і Директорії зазнає краху. Головною причиною стає відсутність кваліфікованих українських кадрів у галузях державницької, освітньої та військової справи. Хоча УНР і зазнала поразки, проте вона продемонструвала величезне прагнення українців до власної державності та незалежності. Це не змогла проігнорувати верхівка і пішла на створення УСРР/УРСР, при цьому запровадивши політику «коренізації», «українізації», за якої знову постало мовне питання. Така політика розпочалася із XII з'їзду РКП у квітні 1923 року. Завданням її було «вкорінення» місцевої влади, виховання, підготовка і висування кадрів, які представляли корінну національність, також враховувались національні чинники у формуванні партійного державного апарату.

Отже, хоча «українізація» була явищем доволі специфічним та неоднозначним, вона все ж була позитивно сприйнята інтелігенцією. У першу чергу, тією, що була комуністично налаштованою, проте також й тими її представниками, які підтримували національні традиції. Завдяки зусиллям багатьох українських діячів, зокрема, Михайла Грушевського, історичний та культурний процеси в Україні розглядаються як такі, що розвивалися паралельно з історією Росії, а не в якості її регіонального варіанту.

Не варто переоцінювати результати «українізації», проте не потрібно й ігнорувати її здобутки, зокрема, у розвитку літератури, театру, музики, кінематографу, створенні профільних установ у вивченні гуманітарних, природничих та технічних наук, а також поширенні писемності та освіти тощо. З кінця 1921 року почав діяти «Інститут української наукової мови (ІУНМ), яким було видано 15 термінологічних словників з різних сфер науки. Якщо в 1924 р. тираж українських газет був 90 тис., то в 1927 р. тираж дорівнював 500 тис. примірників. Проте «українізація» була лише тимчасовим тактичним маневром, про що засвідчила критика Сталіном наркома освіти УСРР в 1924-1927 рр., послідовника «українізації» Олександра Шумського. Його звинувачували у тому, що він уособлював «націоналухильництво» та плував «українізацію» апарату владних партійних й інших органів із «українізацією» пролетаріату, а також що він не бачив «тіньових сторін» у русі за українську культуру. Боротьба комуністичної влади проти «націоналухильництва» була фазою відходу від політики «коренізації». Поступово цькування української інтелігенції з боку влади переростає в терор проти неї» [3, с.16].

Навесні 1930 р. відбувся процес «СВУ», де були обвинувачені співробітники ВУАН, а також Інституту української наукової мови й інші. Влада вбачала в них «п'яту колону». Найбільшою трагедією для української культури став сталінський терор к. 1920-1930-х р.р., коли визначних учених, мовознавців, діячів театру, художників, письменників вислали на каторгу чи розстріляли тільки за українську мову і культуру. Ця трагічна подія увійшла в історію як «Розстріляне відродження».

Важливий етап розвитку мовної політики пов'язаний із діяльністю в 1927-1933 рр. наркома освіти УСРР, одного із найвідоміших лідерів українського «націонал-більшовизму», Миколи Скрипника, який виступав захисником української культури, вірив у можливість поєднання комуністичних ідей із національним відродженням. Він проявив надзвичайну активність щодо підготовки і видання українського правопису, що був

затверджений 4 вересня 1928 р. постановою Раднаркому УСРР і дістав назву «скрипниківського», і так діяв до 1933 р., тобто року загибелі ініціатора. Його стараннями також вдалося в Російській Федерації створити біля 500 українських шкіл і 2 технічні виші.

Протягом 1930-1934 років у неросійських республіках було зроблено «чистку» місцевих комуністів та безпартійної інтелігенції, знищено велику частину кадрів, які виховувалися за часів «коренізації», а також було санкціоновано боротьбу з «національними ухилами» і проявами «буржуазного націоналізму». Й. Сталін в Україні не довіряв не тільки окремим керівникам, але й усій партійній організації УСРР.

Отже, комуністична влада принесла багато лиха українському народу. Особливо створюючи штучні голодомори, відбираючи у людей останнє зерно, тим самим прирікаючи їх на смерть. В 1921-1922 р.р., 1933-1934р.р., 1946-1947 р.р. обірвалось життя мільйонів українців, які могли принести велику користь своєму народові. Ці заходи мали на меті не тільки вичавити максимальну кількість хліба із України, а й здійснити репресивну «чистку» усіх суспільних сфер (це мотивувалося засиллям прихованих «українських націоналістів» й інших ворогів).

Тому в Україні голод став не лише інструментом терору, але й національної політики. Й. Сталін з В. Молотовим 14 грудня 1932 р. підписав постанову ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР у зв'язку із проведенням хлібозаготівель, що вимагала «правильного проведення українізації» [3, с. 18]. Документ цей містив категоричну вимогу боротися із петлюрівськими та іншими «контрреволюційними» елементами. Це означало кінець «українізації». Це була заключна фаза приборкування «українізованої» країни, ліквідація «націоналістичного» потенціалу, що вже ніколи не мав відродитися. Ось чому голод і брехливі версії про його винуватців були для сталінського режиму конкретним та бажаним приводом для зміни політики в національному питанні, а також для могутніх репресивних кампаній, що згодом «вписалися» у «великий терор» 1936-1938 рр. Усе це, безумовно,

вплинуло також і на мовну політику, що призвело до «сталінізації» нашої мови.

Як бачимо, в Україні сучасна мовна ситуація є наслідком довготривалої війни, що велася Росією проти української мови, державності та ідентичності нашої нації. Цю війну було розпочато ще після 1654 року та здійснюється Росією і в наш час, зокрема, в якості мовної та культурної експансії. Після недовгого припинення такої політики асиміляції через розпад Російської імперії в 1917 році її надалі було продовжено комуністичним режимом, що ґрунтувалось на створенні СРСР на поч. 30-х р.р. ХХ століття. Важкою спадщиною для українців стали і повоєнні репресії. Особливо постраждали від них землі, що були приєднані до СРСР на заключному етапі Другої світової війни, – західноукраїнські і бессарабські [4].

Слід наголосити, що коли комуністичний тоталітарний режим Сталіна організував голодомори, то вони були свідомо та цілеспрямовано направлені на українців як етнос. Тому цей масовий злочин набув юридичної кваліфікації як геноцид українського народу. Таке визнання злочину, скоєного Й. Сталіним, ґрунтується на інструменті міжнародного права, напрацьованого міжнародною спільнотою у вигляді Конвенції (щодо геноциду), що була прийнята 9 грудня 1948 р., скоріше аніж сама Всесвітня Декларація людських прав Організації Об'єднаних Націй (ООН) від 10 грудня 1948 року. Отже, той факт, що міжнародна спільнота надала пріоритет у часі Конвенції щодо геноциду свідчить про важливість цього питання.

Український народ є одним із трьох народів світу, що зазнав геноциду. Осмислюючи ці три найбільші геноциди у виданій 2010 року книзі «Про небеса і землю», Папа Римський Франциск I написав: «Турки вчинили це відносно вірмен, німці – щодо євреїв, сталінські комуністи – щодо українців... Люди, які зазнали різанини і гоніння – як під час трьох найбільших геноцидів минулого століття – вірмени, євреї та українці – боролися за свою свободу» [5].

За підрахунками фахівців, було знищено 8 млн. українців шляхом терору голодом 1932-1933 рр. Цю трагедію радянська влада заперечувала впродовж усього існування СРСР. І тільки в роки незалежності влада України визначила цю трагедію як геноцид власного народу і кваліфікувала його заперечення як протиправне діяння [6].

Слід підкреслити, що примусове зросійщення України здійснювалось планомірно, системно та інтенсивно, у незрівнянно великих масштабах, із застосуванням найжорсткіших методів, використовуючи зумисне знищення мільйонів українців як носіїв мови, цілеспрямованого та систематичного викорінення української еліти, державного втручання у закони, що стосувались мови, щоб її деукраїнізувати шляхом позбавлення її автентичності та самобутності.

У роки, що передували розпаду Союзу РСР, за допомогою жорстких дискримінаційних, адміністративних заходів було асимільовано велику частину українського народу, передусім, у промислових центрах південної, східної, частково центральної України. За умов агресивного здійснення комуністами політики злиття народів в «радянський народ» та помітного скорочення кількості людей у сільських місцевостях України, мовна асиміляція українців мала загрозливі масштаби.

У середині 1980-х р., під час так зв. «перебудови», розпочалася хвиля надання національним мовам народів, раніше поневолених радянською імперією, статусу державної. Це був злам – те, що раніше довгий час сприймалось як нездійсненна мрія, набуло обрисів реальності. Першими у цій справі виступили вищі органи влади балтійських «радянських республік» (Латвії, Естонії та Литви) і Грузії, які ухвалили відповідні закони. Кремль уже не в силі був стримати національне піднесення у цих та деяких інших «союзних республіках», вирішення мовного питання так само і в Українській РСР дедалі позбувалось істотних перешкод. Центральний Комітет КПУ вже не тільки не стояв на заваді, а й через об'єктивні обставини вимушений був «очолити» цей процес: відповідно до своєї ролі у політичній структурі став

«опікуватись» підготовкою відповідного проекту майбутнього закону. Звісно, останній готували в апараті ЦК КПУ – під керівництвом секретаря ЦК, який відповідав за ідеологічну «правильність» документа. Тоді цю функцію виконував Леонід Кравчук. Але, з іншого боку, часи змінилися, і в ЦК не могли не рахуватись із думкою творчої еліти та з провідною роллю в цьому питанні видатного Олеса Гончара як нездоланного борця за українську мову в часи тотальної русифікації України епохи Брежнєва-Щербицького. Саме улітку 1989-го року виник творчий сплав із гурту письменників, літературознавців, фахівців мови та двох-трьох юристів.

Чи міг цей неформальний колектив поборників української мови протистояти Комуністичній партії Радянського Союзу, що була «конституційно» визнана як «керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства», аби змінити її «правильну ідеологічну лінію»? Не можна було так сказати. Але поборотись за власні ініціативи у тексті майбутнього закону всупереч московській владі, що десятиліттями виступала як душитель української нації, – то інша річ. Адже в цій неформальній групі всі були свідомими, що їх позиція є протилежна до мети компартійної номенклатури, яка під натиском історичних подій уже не могла ігнорувати наші вимоги. Але вже сам факт, що можливість легалізувати навіть у законі фіктивно-суверенної УРСР формулу про державність української мови наближалась до реальності, сприймалася «неформалами» як велика перемога.

У 1988 році розгорнулася дискусія про те, щоб надати українській мові статус державної, а Товариство української мови пропонувало зробити її офіційною. 10 червня 1989 року відбулася конференція під назвою «Розвиток національних мов і питання двомовності». На ній відбувалися гострі дискусії щодо мовного питання.

У 1989 році Верховна Рада ухвалила закон «Про мови в Українській РСР», який був одним із інструментів мовної політики, що здійснював регулятивну і управлінську функції аж до 2012 року. Цей закон вводили в дію державні інституції протягом десяти років.

Проте варто зазначити, що витіснення української мови із значної частини сфер життєдіяльності і зменшення кількості її носіїв не призупинилось навіть тоді, коли українській мові було надано статус державної у 1989 році та подальше закріплення його як елементу конституційного ладу в Конституції України. Окрім того, застосування української мови в публічній сфері не було послідовним та не супроводжувалось відповідними системними заходами, які б сприяли подоланню багатовікової дискредитації мовного середовища України.

Після проголошення державної незалежності України національний проект, завдяки головній історичній ролі рідної мови у його виникненні, багато хто вважав таким, що розвивається у тісному взаємозв'язку «українська мова – незалежна держава Україна». Типова аргументація такої ідеологеми міститься, зокрема, у виступі голови Комітету ВР України із питань культури та духовності Л. Танюка «Про функціонування української мови в Україні» на парламентських слуханнях 12 березня 2003 року, в якому: «обґрунтовується безпосередня взаємозалежність таких ланок, як неповноцінне функціонування мови титульного етносу – неповноцінне функціонування культури – неповноцінне функціонування держави» [3, с. 17].

У виступах та публікаціях науковців, діячів взаємозв'язок між українською мовою, нацією та державністю утверджувався у більш чіткій формі. Лише мова основного етносу мала бути ознакою українського громадянства, адже тільки вона здатна забезпечити нації самобутність та гідність, інформаційний суверенітет, згуртованість і єдність, культурну цілісність, творчий потенціал. Питання про взаємозв'язок між мовою та державністю стосується не лише самого існування нації і держави, але і характеру останньої, відповідності мовного законодавства певним демократичним стандартам.

Водночас, згідно із «Всеукраїнським переписом населення (2001 р.), українці становили 77,8 % людей України, тоді як українську мову визнавало

рідною тільки 67,5 %. Як показало опитування Інституту соціології ЕАН України, в 2005 році українську мову рідною вважали лише 64,3 % її населення, а російську – 34,4 %, іншу мову – 1,5 %; мовою спілкування населення у родинній сфері були: українська – 41,8 %, російська – 36,4 %, обидві мови – 21,6 %» [7].

Посилення русифікації України викликано: кризою українського села, умовами відкритого суспільства, ринковою конкуренцією, а також неспроможністю пострадянської влади провадити послідовну та системну мовну політику. За перші роки незалежності влада не змогла розробити програми мовного планування, створити дієвого механізму підтримки розвитку української мови, а також не зуміла зупинити мовну експансію з боку Росії. А це означало створення умов для подальшого впровадження та утвердження російської мови в Україні за рахунок витіснення української мови з різних сфер життєдіяльності суспільства.

У результаті Україна опинилась під чужоземним інформаційним та культурним тиском. Згідно з даними Державного комітету телебачення і радіомовлення України, біля 80% ефірного часу у теле- і радіостанцій було заповнене неукраїномовним продуктом. Через відсутність належної державної мовної політики значні негативні тенденції набули домінуючого характеру на ринку друкованих засобів масової інформації і в царині українського книговидавництва. Зокрема, «річний тираж журналів та інших періодичних видань українською мовою у 2004 році складав 28 % від загальної кількості, тоді як ще в 1995 році складав 70 % (для російськомовних видань ці цифри навпаки зростають з 18 % до 64 %)» [7]. На книжковому ринку переважали російськомовні видання. Україна стала ринком неконтрольованого збуту іноземної низькопробної кіноіндустрії і продуктів російського шоу-бізнесу, а це агресивно витісняло українську пісню – як засіб збереження української мови та історичної пам'яті народу.

Стан дискримінації українців у власній країні створив також напруженість у міжмовних відносинах, що посилювалися через необґрунтовані

пропозиції деяких політиків надати російській мові статусу другої державної нарівні з українською. Ці домагання були спрямовані, насамперед, не на захист прав росіян та російської мови, якій ніщо не загрозувало в Україні, а вони працюють проти української мови. В умовах наявної деформованої мовної ситуації в Україні спроби надання російській статусу державної мови мали безумовно дискримінаційний характер, що здатний підвищити потужність конфліктогенного чинника, який буде використовуватися проросійськими силами для провокування конфліктів та дестабілізації політичної ситуації, руйнування фундаменту української державності.

У зв'язку з вищеописаним, українська держава повинна вживати необхідних рішучих заходів для підтримки розвитку української як державної мови. Адже успіх відродження мови і культури, які пережили вкрай важкий та тривалий період пригнічення, насамперед, залежить від двох взаємопов'язаних чинників: колективної волі народу до незалежності і самостійності та зусиль національної еліти, що впроваджує мовну політику в державі. Єдність суспільства формує масове усвідомлення громадянами України приналежності до єдиного мовного простору. Отже, поширення в нашій державі єдиної державної мови – української – є запорукою її незалежності та політичної стабільності.

Світовий та національний історичний досвід свідчить, що найдосконаліше мовне законодавство неефективне без державних органів, що його б впроваджували. Наприклад, Державну програму розвитку української мови 1991 р. не було реалізовано, бо ніхто не відповідав за її виконання. У 1997 р. в Україні було створено Раду з мовної політики при Президентові України та Департамент зі здійснення мовної політики у складі Державного комітету в справах національностей і міграції, але і вони невдовзі були ліквідовані.

На прикладі зарубіжних країн можна зробити висновок, що на ефективне впровадження законодавства про єдину державну мову впливає стимул, тобто усвідомлення потреби знання мови. Зокрема, таким стимулом

може стати вимога про знання державної мови при влаштуванні на роботу у державні інституції, особливо на керівні посади, відмова у ліцензуванні державних і комерційних вищих та середніх спеціальних закладів, в яких викладання та освітній процес ведеться недержавною мовою, при наданні громадянства України тощо. Де-юре це все відображено в нормативно-правових актах та офіційних документах України.

Так, згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року щодо офіційного тлумачення ст. 10 Конституції України [8], отримуємо висновок: державний статус мови української означає обов'язкове її застосування на усій території України при здійсненні своїх повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування (мова діловодства, актів, їх роботи, документації тощо), а також у інших сферах суспільного життя визначених законом, зокрема в роботі державних та комунальних навчальних закладів, у сфері обслуговування, в засобах масової інформації тощо [9].

Отже, Україна отримала у спадок деформовану мовну ситуацію: співвідношення носіїв української і російської мов не відповідає співвідношенню етнічних українців та росіян. Українську мову було перетворено на допоміжний засіб для комунікації, що порушило її природний стан. Модель відносин між українською й російською мовами владою формувалася так, аби вони сприймалися людьми як відносини не між мовами, а між мовою та діалектом. Також небезпеку поглинання української мови російською посилили демографічні чинники (змішані шлюби, переміщення великих мас населення тощо), культурна та освітня політика, втручання у систему мови через зближення її з російською на різних рівнях: у правописі й орфоєпії, граматиці та у словниковому складі. В Україні явище двомовності носить незбалансований характер, що відображає постколоніальний стан нашого суспільства. Двомовність в Україні склалася не унаслідок спонтанних процесів розвитку нації, а була результатом політичних репресій та геноциду, включно із голодомором. На початку

XXI ст. серед етнічних росіян були двомовними тільки 13 %, проте серед українців показник становив 34,4 %, при цьому 19 % українців спілкуються лише російською. Лише 1,2 % етнічних росіян спілкуються українською [3, с. 21].

Окрім того, важливе значення для існування та розвитку української мови і держави має національна свідомість та мовна гідність. У їх формуванні основну роль повинна відігравати національна інтелектуальна еліта, вище керівництво держави, що своїм власним прикладом має утвердити авторитетність української мови, нації та держави. Володіння державною мовою є обов'язком кожного громадянина України. Важливим є впровадження єдиного національного правопису. Проте і після цього застосування української мови у всі сферах життєдіяльності країни повинне бути об'єктом науково обґрунтування, законодавчого визначення і вдосконалення.

Як бачимо, українська мова – це невід'ємний державницький атрибут, який зберігає свою історичну автентичність та самобутність. Як мова найчисленнішого та найстаршого етносу, що проживає на території України, вона, згідно із загальноприйнятою світовою практикою, повинна і виконує роль єдиної державної мови. Українська мова призначена забезпечити консолідацію, єдність, вільний духовний та культурний розвиток нашого народу, збереження його ідентичності та незалежності.

Мовну ситуацію, що склалась сьогодні в Україні, потрібно розглядати як результат асиміляційного процесу щодо примусового перетворення україномовного населення на російськомовне, який здійснювався, щоб розчинити український народ у російському, щоб знищити Україну як самостійну державу.

Євроінтеграційне спрямування розвитку України потребує вирішення мовних питань і впровадження правових методик розв'язання наявних мовних конфліктів. Зокрема, проблемним залишається відсутність наукової та нормативної бази врегулювання аспектів використання мови як чинника

регулювання суспільних процесів, зокрема, сьогодні не мають кваліфікації такі кримінальні діяння, як маніпулювання мовною свідомістю [10, с. 24], сугестивні технології передвиборчих кампаній, реклами, громадських акцій тощо.

1.2. Наукові підходи щодо визначення сутності мовної політики

В сучасній Україні питання державної мови є по-особливому актуальним. Дискусії щодо цього на державному рівні точилися із часів проголошення незалежності держави. Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року на певний період їх призупинило. У статті 10 Основного Закону проголошувалось: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території» [8].

Українськими науковцями доведено, що завдання Української держави в сучасних умовах полягає у протекції розвитку української мови. Зокрема, як зазначає І. Лопушинський, «в умовах сьогодення України державі слід докласти максимум зусиль, щоб українська мова стала загальнонаціональною» [11, с. 9], а згодом і загальнодержавною. Нині суттєвого значення набуває усвідомлення тотожності понять «державна» й «офіційна» мови.

Поняття та сутність «мовної політики» досліджували Д. Абрамова, Н. Гавдида, О. Данилевська, І. Плотницька, С. Савойська та багато інших науковців. Зокрема, мовна політика, на думку О. Данилевської, ґрунтується на «мовній ситуації, яка залежить від фактора одномовності чи багатомовності» [12, с. 32].

Як вважає І. Плотницька: «Мовна політика – це сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо вирішення мовних проблем у державі, соціумі. Особливо складна мовна політика в

багатонаціональній державі, оскільки в ній слід враховувати такі фактори, як дво- або багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних відносин, роль окремих мов і їх носіїв у громадському житті. Ідеологічні принципи і практичні заходи у сфері мовної політики взаємопов'язані, взаємозалежні й неподільні. Мовна політика є складовою національної політики і в основному залежить від її загальних принципів» [13, с. 47].

На погляд Б. Ажнюка: «Мовну політику потрібно розуміти як заходи, здійснювані державою через систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади щодо збереження або зміни мовної ситуації в країні, перерозподілу сфер функціонування мов, впливу на розвиток мовної системи та її підсистем» [14, с. 10]. Усі зазначені суб'єкти можуть конструктивно або деструктивно впливати на державну мовну політику, основу якої складають відносини і зв'язки, що відстоюють національні цінності як на внутрішньому, так і зовнішньодержавному рівнях. Утім, здійсненню мовної політики на законодавчому рівні бракує положень, що передбачали б покарання суб'єктів влади за невиконання законів у сфері поширення комунікацій українською державною мовою у всіх регіонах, особливо – у найбільш «зросійщених»; також ігнорування української державної мови під час виконання службових повноважень під час виборів, у діловодстві тощо.

Визначення мовної політики, на думку С. В. Савойської, «асоціюється з правовою культурою і порядком, позаяк тут йдеться про державну мовну політику, яку варто розуміти як систему заходів інститутів держави, діяльність яких спрямована на реалізацію мовних прав громадян, які за Конституцією України мають право вільно користуватися рідною мовою в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя. Водночас залишається актуальною проблема новітнього російщення українського народу, яку необхідно зупинити. У цьому контексті мовна політика має: підтримувати мовні права етнічних меншин, які беруть активну участь у розбудові Української держави; бути частиною національної політики, яка

спрямовується на утвердження, розвиток та функціонування української мови як державної в Україні; проводити виховну роботу серед молоді, виховуючи її у патріотичному дусі та в кращих історико-культурних традиціях українського народу» [15].

Усі дослідники одностайні у тому, що мовна політика – це частина національної політики, що спрямована на урегулювання мовних відносин і розв'язання мовних конфліктів та залежить від типу держави (мононаціональної, багатонаціональної чи поліетнічної), розвитку економіки, положення у світовій спільноті, а також від владних структур, активності суспільних організацій, міжнародних зв'язків тощо.

На думку І. Попеску: «Якщо звернутися до теоретичних аспектів власне «мовної проблеми», то ніколи в історії європейського континенту проблема свідомого впливу суспільних інститутів на функціонування, розвиток і взаємодію мов не була такою актуальною, як у сучасну епоху, а серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування найбільш помітне місце посідає мовна політика» [16, с. 32]. І ми це твердження підтримуємо. Так, на думку Ю. Шевельова, «у дво- або багатомовних державах мовне питання перестає бути тільки лінгвістичним питанням, а стає також і часто насамперед – питанням політичним, соціальним і культурним. Тому здійснення державної політики, спрямованої на розширення сфери вжитку, утвердження і подальший розвиток офіційної мови та пов'язані з цим численні громадські ініціативи мають виняткове значення» [17, с. 15]. Останні сприяють збереженню ментальності нації, задоволенню культурних та духовних потреб народу.

Зважаючи на зростання ролі мовної політики у комплексі спрямувань етнонаціональної політики, у світовій й українській науці виникає потреба поглибленого аналізу зазначеного явища. Багато дослідників вважають, що активізації реформ у мовних процесах сприяє поширення демократичних та гуманістичних переконань. У суспільстві та науці популярності набуває ідея, що кожна мова – це духовна цінність на рівні із невід'ємними природними

правами особи. Дослідники прогнозують, що «колись кількість мов світу значно зросте як закономірний наслідок сучасної тенденції визнання етнічних identities» [18].

Як основна складова частина державної етнонаціональної політики, мовна політика має відповідну структуру, у якій доцільно виділити такі елементи:

- 1) суб'єкти (це держава, яку представляють органи державної влади, їх посадові особи, політичні партії тощо);
- 2) об'єкти (це мова, мовна ситуація, мовні відносини, мовні групи);
- 3) мета (здобуття або утримання влади, а також задоволення потреб відповідних соціальних груп);
- 4) методи реалізації (співпраця, конфлікт, демократичний або автократичний шлях) тощо.

Пошуку складових елементів мовної політики присвячено низку наукових розробок українських та зарубіжних вчених. Найчастіше складовими цього процесу виділяють:

- кодифікація мовних норм;
- дослідження мовної ситуації;
- визначення принципів та засад мовної політики;
- розробка шляхів та напрямів удосконалення основних суспільних функцій і завдань мови;
- практична реалізація цілей мовної політики і запланованої програми дій тощо.

У західних наукових школах підхід до вивчення мовної політики був розроблений такими відомими дослідниками, як: Дж. Дас Гупта, Б. Йерундд, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман та інші, які запропонували модель дослідження процесів мовного планування, відповідно до якої, перед тим, як розпочати мовне планування, потрібно проаналізувати наявну мовну ситуацію та врахувати низку інших даних. На думку Е. Хаугена, варто «вивчити так звану вихідну ситуацію. У програму дій повинно бути включено: по-перше,

формулювання цілей та задач мовної політики або низки політик, спроможних привести до здійснення поставлених завдань, по-друге, специфічні заходи, які забезпечать здійснення даної політики» [18].

Досліджуючи мовну політику в складі етнонаціональної державної політики, можна стверджувати про її пряму залежність від політичної ситуації у державі. Державна мовна політика перебуває під впливом основних принципів функціонування держави, а саме: політичних, національних, економічних, культурних та ідеологічних постулатів тощо.

Отже, мовна політика – це частина національної політики, органічна складова політичного курсу держави, що є системою політичних, юридичних та адміністративних заходів, які спрямовані на врегулювання мовних відносин, зміну або збереження мовної ситуації у державі. Державна мовна політика в Україні базується на визнанні та всебічному розвитку української мови як державної і водночас гарантуванні розвитку мов національних меншин, права мовного самовизначення кожної людини.

Детермінований зв'язок мовної політики та мовної ситуації у кожному взятому соціумі визначає також ієрархію суб'єктів мовної політики. Наприклад, в одномовних державах у зв'язку із відсутністю правового регулювання взаємодії мов та мовних груп мовна політика відноситься до сфери освіти і культури, відповідно суб'єктами державної мовної політики є державні органи, недержавні організації, об'єднання, що опікуються цією сферою. У багатомовному соціумі державна мовна політика – це, насамперед, складова національних відносин, отже, вона є однією з найбільш пріоритетних напрямів державної внутрішньої політики, а її суб'єкти – це вищі органи влади і посадовці найвищих рангів із ієрархічною структурою.

Проте таке тлумачення державної мовної політики визнають не усі дослідники, адже в одних ситуаціях інституції, на які покладено обов'язок контролювати втілення мовних реформаторських заходів, бувають авторитетними (зокрема, Головне представництво Французької мови у Франції), а в інших – формальними.

Незважаючи на форму державного устрою та правління, етнічний склад населення, головна роль у регулюванні економічного, політичного і соціального життя належить саме державі. Вимога розвитку єдиної мови зі статусом державної зумовлена необхідністю забезпечити комунікацію між суб'єктами, що здійснюють державне управління: органами законодавчої, виконавчої та судової влади, органами місцевого самоврядування, а також з метою організації системи освіти та зміцнення культурних, духовних, мовних зв'язків між регіонами, етнічними спільнотами країни.

Потреба використовувати єдину мову загальнодержавного спілкування зумовлена об'єктивною необхідністю зміцнення державного утворення та його подальшого розвитку.

Вважаємо, що суб'єктів мовної політики треба визначати, виходячи із оцінки активності соціуму в розв'язанні мовних проблем. Елементами мовної політики виступають урядові інституції, державні та місцеві органи влади, недержавні, громадські, наукові організації та об'єднання, що здійснюють мовну політику чи мають на неї вплив. В Україні пріоритетом мовної політики є розвиток й утвердження української мови як головної ознаки ідентичності нації, яка історично проживає в нашій державі і становить абсолютну більшість населення.

Слід відзначити, що з «метою захисту національних інтересів та цінностей, ідентичності, в багатьох країнах світу приймають нормативні акти, що здійснюють охорону державної мови та створено інституції для реалізації внутрішньої мовної політики, що діють у Польщі, зокрема, Рада польської мови, що здійснює діяльність у Президії Академії наук; в Ізраїлі – це Академія мови іврит, у Франції – Французька Академія. В сучасній Україні функціонує Національна комісія зі стандартів державної мови, яку очолює Уповноважений із захисту української мови як державної [15].

Окрім того, ще Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, яка була ліквідована Указом Президента України 2 квітня 2010 року, було визначено й розроблено Концепцію

державної мовної політики, що стала системою засадничих нормативних постанов, ґрунтованих на оцінюванні мовної ситуації у нашій державі, і якими повинні керуватися органи влади та місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності, здійснюючи суспільні відносини у мовній сфері.

З огляду на досвід зарубіжних країн, суб'єктами мовної політики необхідно визнати наступні інституції:

- 1) органи влади;
- 2) наднаціональні утворення;
- 3) урядові установи;
- 4) громадські та наукові організації, що здійснюють мовну політику чи активно впливають на неї.

Використовуючи такий підхід, можна максимально розширити межі поняття «суб'єкт мовної політики». Воно узгоджується із трактуванням суспільних явищ, що є панівними в сучасній соціології. У зв'язку із цим влада безпосередньо пов'язана з мовою, адже будь-яка взаємодія між її суб'єктами та іншими особами відбувається, як правило, за допомогою мови.

Важливим суб'єктом мовної політики є громадська активність. На думку І. Огієнка, «народ, який не розуміє сили і значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державності» [19]. Погоджуємось з його думкою, оскільки сьогодні роль індивідів у формуванні напрямів та завдань мовної політики стає все значнішою, особливо в умовах розвитку демократичного суспільства, в якому громадяни мають можливість впливати на державну мовну політику, зокрема, реалізуючи своє виборче право (наприклад, Канада, Бельгія, Україна, де важливу роль у здійсненні вибору для громадян відіграє саме мовне питання). З розвитком новітніх інформаційних технологій зростає можливість громадян впливати на будь-які сфери суспільного життя, у тому числі і на мовну політику.

Як бачимо, здійснюють державну мовну політику законодавчі та виконавчі органи влади; комітети у справах освіти, масової комунікації,

преси, видавничої справи, кіномистецтва; суспільні організації, політичні партії, асоціації науковців, вчителів, журналістів, письменників, дослідницькі центри, мовознавчі інститути, академії наук, служби культури мови, перекладів тощо.

Отож, за умови одномовності в державі суб'єктом мовної політики є суб'єкт державної політики. Останнім в цих випадках виступає сама державна влада в специфічних формах правління (монархія, республіка, автократія чи демократія тощо). У багатонаціональних держав характерною є мовна політика, що складає надзвичайно важливий компонент етнонаціональної політики та стає одним із факторів, що визначають конституювання держави, а тому і державну владу. Звідси є зворотний вплив політики на державу.

Науковці до суб'єктів мовної політики також відносять: «громадські організації, рухи та партії, мовні заклади різного профілю лінгвістичні напрями та школи; мовні групи; впливових діячів національної культури та індивідів. Специфіку мовної політики, яка здійснюється на міжнародному рівні, визначають її суб'єкти: об'єднання держав, міждержавні та міжнаціональні організації та інститути» [19].

Якщо в питанні суб'єктів мовної політики між вченими існує консенсус, то щодо розуміння її об'єкта у науковій думці відзначаються певні суперечності. Так, доволі розповсюдженим є визнання мови як об'єкта мовної політики. Дослідивши дефініції мовної політики, надані В. Авроріним, В. Григор'євим, Д. Грицяком, І. Огієнком, А. Шайкевичем та іншими, можемо зробити висновок, що вони є прихильниками цієї точки зору.

Водночас деякі дослідники підтримують комплексний підхід щодо визначення об'єкта, при цьому об'єктом мовної політики вони вважають не лише мову, але й мовну ситуацію, мовні групи тощо. До таких науковців відносимо В. Алпатова, Л.-Ж. Калве, Л. Нікольського та інших.

На думку Д. Грицяка, з якою варто погодитись, можна визначити такі об'єкти мовної політики:

«1. Мовні групи (державоутворююча нація, національні меншини).

2. Конкретна мова або група мов (які виділяються за різними ознаками, наприклад, за юридичним статусом, за походженням – слов'янські мови; за взаємодією у складі багатонаціональної держави – мови народів; за взаємодією на міжнародній арені – світові мови тощо).

3. Мовна ситуація (способи контактування та соціальної взаємодії мов).

4. Комунікативна ситуація (допустимість чи недопустимість використання тих чи інших мовних пластів – діалектизмів, жаргонізмів у спілкуванні; формування мовленнєвої поведінки і через неї мовної особистості)» [18].

Мова є одним із важливих об'єктів суспільних правових відносин між громадянами, органами влади та установами, адже є інструментом формування усних, письмових, офіційних, інформаційних повідомлень, звернень, заяв, договорів тощо. Динамічність розвитку мови, а також її багатофункціональність дозволяють говорити про існування спеціальних мовних відносин, які входять у сферу правового регулювання.

Ці суспільні відносини є типом національних (міжнаціональних) відносин, що виникають у державі. У літературі їх визначаються як: «відносини, що складаються в ході взаємодії національних спільностей з приводу реалізації ними своїх інтересів, як безпосередніх, так і корінних, власне національних і загальнонаціональних. Міжнаціональні відносини, як і національні відносини взагалі, мають комплексний характер, включаючи в себе економічні, соціально-політичні, духовні та ідеологічні відносини, що не виключає, однак, їх відносної цілісності» [19, с. 66].

В. П. Колісник вважає, що це «відносини передусім між титульною (тобто тією, що дала назву державі) національно-етнічною спільнотою та національними меншинами, між корінною нацією та корінними народами (якщо такі існують на території держави), між титульною нацією та

національними групами, а також відносини всіх зазначених суб'єктів (крім титульної нації) між собою: відносини між окремими національними меншинами, між національними меншинами і корінними народами, між окремими національними групами тощо» [20, с. 29].

Як бачимо із вищезазначених дефініцій, багатоманітні (зокрема, і мовні) зв'язки формуються між титульною нацією, етнічними групами, національними меншинами та окремими особами у процесі спільної політичної, соціальної, економічної і культурної життєдіяльності.

Суб'єктами ж таких мовних відносин виступають, насамперед, органи державної влади. Держава з метою єдиного розуміння населенням своєї волі проголошує національну мову офіційною. Адже без мови неможлива діяльність органів і установ, які виконують рол державної влади, а також прийняття законів, що закріплюють систему норм існування та функціонування держави.

Отож, це все різноманіття суспільних зв'язків формує особливий тип відносин – мовні відносини. Змістом останніх є юридичні права й обов'язки їхніх учасників. Проте, обсяг обов'язків суб'єктів таких правовідносин є різним. Зокрема, обов'язки громадян (приватних осіб) передбачають непорушення принципу рівності, згідно зі ст. 24 Конституції України, повагу до мови представників інших національностей, а також вивчення і володіння державною мовою в тому обсязі, що встановлений законодавством, у дотриманні деяких вимог, встановлених законом. У представників влади обсяг обов'язків, як правило, є більшим за обсяг їх прав, адже на органи влади державою покладено вимогу щодо забезпечення мовних прав громадян, забезпечення стабільності і правопорядку в суспільстві, і як результат – недопущення порушення прав та свобод громадян на мовному підґрунті. Окрім того, щодо осіб, які мають намір зобійняти певну державну посаду, встановлюються відповідні кваліфікаційні вимоги: знання державної мови (це стосується Президента, депутатів, суддів тощо). Представникам

національних меншин забезпечується право на розвиток їхньої рідної мови тощо.

Як бачимо, мовні відносини – це вид суспільних відносин, змістом яких виступають зв'язки між їх суб'єктами: корінними народами, національними меншинами, етнічними групами, органами державної влади, установами та організаціями, приватними особами тощо, що виникають щодо збереження, використання і поширення національних мов.

Теорія мовної політики базується на протиставленні статусної і корпусної мовної політики. Уперше терміни «корпусне планування» і «статусне планування» вжив Х. Клосс у 1969 році на протиставлення впливів на розвиток мови (впорядкування орфографії, розвиток термінології, фіксація норми тощо), на статус мови у суспільстві.

Здійснюючи узагальнення досвіду науковців 60-80 років ХХ ст., сучасні вчені констатують, що статус мови – це роль, що її відіграє певна мова у державі порівняно з іншими мовами. Також як статус мови вони розуміють її роль за межами держави.

Отже, статусна мовна політика націлена на збереження або зміну статусу мови. Така політика має значний вплив щодо мовної ситуації, адже зміна останньої у багатомовному соціумі щодо однієї із мов зумовлює також зміну статусу й інших мов. Статусна мовна політика також визначає функції мови у багатомовному суспільстві та безпосередньо пов'язана із національною політикою.

Корпус мови охоплює як внутрішню її будову, так і співвідношення її форм існування (писемна, усна, літературна мова і діалекти). До сфер корпусного планування, як правило, належать проблеми кодифікації і стандартизації мови та різноманітні мовні реформи.

Як бачимо, корпусна мовна політика спрямована завжди на збереження або зміну корпусу мови. Вона не передбачає впливу на інші мови, а зорієнтована здебільшого на структурне збагачення мови (розвиток термінології тощо) або її захист від структурного проникнення з боку іншої

мови або мов (сьогодні таку ситуацію можемо спостерігати у Франції як реакцію щодо проникнення в національну мову англійської лексики тощо).

Отож, одним із знарядь мовної політики, на думку Б. Ажнюка, є статус мови, що може бути офіційним, тобто законодавчо закріпленим, напівофіційним і неофіційним (звичаєвим). Варто зазначити, що офіційний статус мови на сьогодні мають не усі сучасні мови. Наприклад, на думку науковця, його не мають, чеська мова у Чехії (проте володіння чеською мовою – обов'язкове для набуття громадянства), також англійська у Великобританії та США і німецька у ФРН (але претенденти на громадянство у Німеччині повинні засвідчити володіння німецькою мовою на достатньому рівні, адже німецька мова на практиці виконує всі функції державної мови), грецька у Греції, італійська в Італії, угорська в Угорщині, шведська у Швеції тощо. Б. Ажнюк вважає, що особливу роль відіграє статус державної мови там, де є мовне протиборство, у якому він виступає важливим регулятором. «Наявність рівного статусу в двох або більшій кількості мов зазвичай є наслідком подолання колоніальної залежності» [14, с. 15; 16], з чим погоджуємося частково, зважаючи на запровадження у Білорусі російської мови в статусі другої державної, що тільки пришвидшило залежність її від Росії. Водночас різниці між офіційною та державною мовами майже немає. Мова титульної нації у Конституції багатьох країн є на першому місці та називається національною, друге місце може займати мова національної меншини, іншого народу.

Наприклад, ірландська мова у Конституції Ірландії, на думку Б. Ажнюка, є «першою офіційною мовою», англійська – «другою офіційною». Зокрема, в законах Автономної області Каталонія, яка належить до Іспанії, зазначається, що «каталонська мова є офіційною мовою Каталонії, а іспанська (кастильська) є офіційною мовою іспанської держави» [14, с. 17].

Як зазначає О. Данилевська, форми мовної політики – це «одномовність, двомовність і багатомовність. Мовну політику можна розподілити на такі типи: регіональна, змішана та асиміляційна» [12, с. 44].

Підтримуємо думку, що в Україні статус російської мови в значенні регіональної, офіційної чи другої державної загрожує незалежності, суверенності та демократизації українського суспільства, може призвести до втрати української державності. Багато років прихильні до Кремля українські політики виконували його волю, гальмуючи переведення освітніх закладів, особливо на Сході та Півдні України, на навчання і викладання українською мовою, аби зберегти status quo для російської мови в статусі або другої державної, або хоча б регіональної, і забезпечити їй вільний розвиток на теренах України [21].

Як вважає Л. Нагорна, «дискусії навколо проблем двомовності мають емоційний характер і зводяться до перетягування каната: одні вимагають надати російській мові статусу другої державної / офіційної, інші, категорично проти, наполягаючи на українізації [22, с. 43]. На думку А. Корж, «двомовність має виразне антиукраїнське спрямування, що є шкідливою до того часу, поки остаточно не сформувався мовно-розумовий апарат рідною мовою» [23, с. 10].

Варто зазначити, що ідея двомовності від проросійських політиків раніше інтенсивно просувалася, про це свідчить ухвалення в 2012 році, із порушенням регламенту і положень ст.10 Конституції України, Закону «Про засади державної мовної політики», сенс якого полягав у підживленні протистояння між громадами України. Цю суперечність «розв'язав» Конституційний Суд України, визнавши своїм рішенням зазначений вище закон неконституційним через порушену процедуру ухвалення.

Сьогодні державна мовна політика повинна зосереджуватися на таких пріоритетних напрямках:

- 1) необхідно внести на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо розвитку та застосування мов в Україні, у якому б українська мова визнавалась як єдина державна;

- 2) потрібно утвердити застосування української мови як державної на усій території України та у всіх сферах суспільного життя;

3) українська мова повинна мати правовий статус офіційного обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах як усередині країни, так і при здійсненні представницьких функцій у сфері міжнародних відносин;

4) володіння та використання державної мови посадовими і службовими особами органів влади і органів місцевого самоврядування повинно стати однією із обов'язкових умов при зайнятті відповідних посад;

5) має бути створено відповідну нормативну базу для функціонування україномовних ЗМІ;

6) необхідно привести у сувору відповідність мовне законодавство і практику його застосування із Конституцією України;

7) знання української мови має стати неодмінною підставою набуття громадянства України;

8) потрібно виробити відповідні дієві засоби захисту, щоб запобігти актам зовнішньої мовної експансії, публічної дискредитації державної української мови;

9) сприяти підвищенню рівня культури, освіти громадян України;

10) створити умови для поліпшення якості мовлення українською на теле- та радіоканалах України;

11) забезпечити систему контролю щодо дотримання мовного законодавства;

12) сприяти врегулюванню питань, які пов'язані із вдосконаленням юридичної відповідальності, у разі порушення законів, що регулюють питання застосування державної мови;

13) сприяти розвитку та захисту мов національних меншин. У свою чергу, забезпечення прав осіб, які до них належать, сприяння захисту та розвитку їхніх мов не повинні перешкоджати вивченню державної мови і ставати на заваді запровадженню її у всіх сферах життя суспільства на усій території України.

Питання мовного устрою незалежної держави визначаються, насамперед, положеннями Конституції, що окреслює права й обов'язки

громадян у сфері застосування мови та функцій держави, що стосуються їх забезпечення та захисту. Однак, у реальному житті вибір мови спілкування людини залежить від мовленнєвої поведінки та комунікативної ситуації. Застосування ж державної мови сприяє здійсненню ефективної комунікації в процесі професійної діяльності, у сфері освіти та культури, у повсякденному житті.

Створення системи відповідної мовної освіти в Україні повинно забезпечуватись законодавством й урядовою політикою держави. Громадяни України зобов'язані оволодіти державною мовою. Освіта має стати підґрунтям для розвитку високого рівня мовної культури громадян, виховувати повагу та пошану до української мови як державної, а також до мов національних меншин.

Як бачимо, українську мову потрібно розглядати як:

- фундамент збереження цілісності та єдності Української держави;
- інструмент здійснення державного управління;
- засіб вираження волі народу та кожного громадянина країни;
- механізм реалізації основних прав та обов'язків громадян України;
- національну ознаку державності та ідентичності, зокрема, у

міжнародних відносинах.

Процес функціонування державної мови потребує контролю і регулювання, оскільки зміни у системі мови або сторонній вплив щодо її застосування можуть спричинити серйозні проблеми та порушення у культурній, інформаційній, освітній, а також сфері державного управління.

У більшості країн державна мовна політика викликає скоріше негативні, ніж позитивні оцінки. Здебільшого, вона зазнає критики суб'єктивної. Часто такий суб'єктивізм має колективну природу, адже його носієм можуть виступати організації, інститути, етнокультурна спільнота, яка представляє національну меншину або титульну націю. Критика може відбуватися як усередині країни, так і переходити у зовнішню політику, тоді суб'єктом її стає інша держава чи держави. Прикладом міжнародного

резонансу, який викликав зміни у мовній політиці України у галузі освіти, можна назвати обурення з боку урядів Угорщини, Росії та Румунії на положення ст. 7 Закону України «Про освіту».

Щодо мовної політики, то при її оцінюванні застосовуються критерії, а саме: набір інтелектуальних інструментів для вимірювання якості. Ці інструменти взаємопов'язані, їх кількість і якісні параметри зазнають відповідних змін та модифікацій відповідно до того, як змінюється соціальне та національне життя, етнокультурна свідомість об'єктів мовної політики. Публікацій, що присвячені проблемі якості мовної політики й обговоренню її критеріїв, порівняно небагато. Переважно зазначені питання постають в контексті локальних студій з приводу ефективності заходів мовного планування і менеджменту щодо етномовної групи в обраному регіоні чи якійсь конкретній країні.

Мовна ситуація та досвід мовної політики у нашій державі, яка протягом довгого часу була об'єктом колоніальної політики, дає підстави для зіставлення із мовним досвідом інших країн та пошуку критеріїв, згідно яких можна оцінювати відповідну мовну політику.

Як зазначає Б. Ажнюк, «оскільки мовна політика будується на певних ідеологемах, і що її практичне втілення потребує ефективного механізму, усю сукупність критеріїв доцільно поділити дві групи, а саме:

1) ідеологічні критерії:

- відповідність цілей і завдань мовної політики правам людини;
- відповідність мовної політики національним інтересам;
- дотримання балансу індивідуальних і колективних мовних прав;
- піклування про мовне розмаїття, відповідність мовної політики

засадам мовної екології;

2) операційні критерії:

- стан мовного законодавства;
- системний характер мовної політики та її інституціалізованість;
- кодифікація мови та регулювання її якісних параметрів;

- взаємодія інститутів держави і громадянського суспільства» [24, с. 26-27].

Варто зазначити, що важливим показником якісної мовної політики є її відповідність принципам мовної екології, а саме: збалансоване застосування заходів мовного планування, які відповідають мовним потребам етнокультурних спільнот. На думку Петера Мюлгаузера, «метою еколінгвістичного планування є підтримка структурованого мовного розмаїття; метою протилежного підходу є визначення однієї або кількох мов як засобу для соціальної та технологічної модернізації, чітке ієрархічне диференціювання статусів і повноважень для кожної» [25, с. 207].

Мовне законодавство хоч і зорієнтоване на конкуренцію мов, проте не може посприяти мовному розмаїттю. Європейські принципи ґрунтуються, насамперед, на свободі вибору та підтримці меншин. Під тиском економічних та соціальних чинників ринкових відносин людина зазвичай віддає перевагу вибору домінантного середовища, а не своєму внутрішньому уподобанню чи переконанню. Для незахищених мов вплив такого соціального примусу може бути фатальним.

В Україні та інших пострадянських державах російська мова залишається мовою регіонального домінування. Тут на її підтримку орієнтована зовнішня політика Російської Федерації, що під приводом захисту російськомовного населення анексувала Крим, здійснила збройну агресію та веде інтенсивну інформаційну війну проти України. На фоні протистояння української та російської мов, що триває протягом багатьох десятиліть, зменшився суспільний інтерес до підтримки мов менш численних і менш захищених етнічних груп, таких як кримські татари, болгари, приазовські греки, гагаузи та інші. Їхні мовні права належним чином не враховані і задоволення таких прав потребує значно інтенсивніших зусиль державних інститутів і громадських організацій. Намагання зробити мови національних меншин маркерами регіональних мовних кордонів, як це прагнула зробити в Україні влада, очолювана Партією регіонів, призводять

до сегрегації за національно-мовною ознакою, до виключення окремих регіонів чи мікрорегіонів із загальнонаціонального українського контексту і, зрештою, створює підґрунтя для появи так званих ДНР, ЛНР і т. ін.

Досвід мовної політики та мовної ситуації із часів проголошення Україною незалежності в 1991 р. показує, що продуктивна модель збереження мовного розмаїття має бути поєднана із достатнім володінням державною мовою. Цей принцип базується не тільки на українському, а й на європейському досвіді і відповідає принципам мовної екології та мовного планування. В Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту зазначено: «Право осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою. Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою» [26, с. 309]».

Отож, право на мову є засобом життєво важливої суспільної комунікації, воно фактично отримало статус природного права людини. У випадку, коли така комунікація стає чинником, що відповідний етнос застосовує для розуміння сутності нормованого порядку взаємовідносин між елементами суспільства, мова стає основним засобом суспільної комунікації, а при створенні етносом державного утворення вона отримує статус державної. У цьому статусі мова є вже спільним природним правом осіб, які відносяться до конкретного етносу (нації) і завдяки яким держава з ними ідентифікується як із титульною нацією. У цьому значенні мова стає державною і є одним із найважливіших складників конституційного ладу та правопорядку. Функціонування національної мови у ролі державної виконує суспільно значуще завдання, яке спрямоване на становлення, утвердження та розвиток держави відповідної нації.

Україна повинна цілеспрямовано та послідовно проводити у життя обрану мовну політику із її пріоритетним напрямом, а саме: виконанням

статті 10 Конституції. Адже нація може бути тільки тоді повністю функціональною, коли її базова сфера – державна мова – забезпечена, реалізована та захищена.

Мовна політика є важливою складовою державної етнонаціональної політики, тому відображає принципи і певну ідеологію, що сповідуються державою в етнонаціональній сфері суспільно-правових відносин. Форми й основні напрями запровадження мовної політики детерміновані чинним суспільно-політичним ладом, історичними особливостями, формою державного устрою та правління, міжетнічними відносинами у різних сферах суспільного життя тощо. Для ефективності мовної політики її ідеологічні настанови й практичні заходи мають бути взаємопов'язаними.

Мовна політика має визначену структуру, у якій науковці виділяють такі елементи:

- 1) суб'єкти політики;
- 2) об'єкти мовної політики;
- 3) мета політики (здобуття чи утримання влади, задоволення потреб певних груп);
- 4) методи реалізації (співпраця, відкритий або прихований конфлікт, демократичний або автократичний шлях);
- 5) завдання мовної політики. Сьогодні, залежно від концептуального підходу, до основних завдань мовної політики відносять також вирішення проблем зовнішнього контексту (наприклад, політики мультикультуралізму в ЄС) тощо.

1.3. Нормативно-правові акти у сфері державної мовної політики України

Мова є чинником, який сприяє єдності народу, та водночас вона явище, що роз'єднує багатоетнічне суспільство, специфічна соціальна реальність, що потребує відповідного нормативно-правового регулювання.

Адже за допомогою права визначаються основні засади використання мов у публічних сферах державного і суспільного життя. Характер правового регулювання використання мов залежить від національних відносин у державі та від ролі, яку виконує та або інша мова у суспільному житті. Правове регулювання здійснюється щодо національних природних мов, що мають відповідну літературну форму, а не мов створених штучно.

Правове закріплення соціальних функцій мови дозволяє враховувати рівень культурної національної свідомості народу та його соціальні потреби, створює умови щодо нейтралізації намагань втручання у процеси мовного функціонування. Ефективність правового регулювання мовних відносин є одним із необхідних засобів попередження конфліктів у суспільстві. Адже мова є одним із важливих об'єктів відносин між громадянами, органами влади, установами та організаціями, тому є інструментом формування усних, офіційних, письмових, інформаційних заяв, повідомлень, звернень, договорів тощо. Динамічність розвитку мови та її багатофункціональність дозволяють говорити про існування спеціальних мовних відносин, які піддаються правовому впливу.

Варто зазначити, що Конституція України є не першим правовим актом, що відображає мовні права нації та національних меншин України. Так, вважаємо за необхідне згадати законодавчі акти Української РСР, які були видані наприкінці 1980-х років і у перші роки незалежності України. Насамперед, це: Закон «Про мови в Українській РСР» (1989 року), «Декларація прав національностей України» (1991 року), а також Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 року). Окрім того, ці законодавчі акти випередили в часі провідні міжнародно-правові документи, прийняті Радою Європи в сфері мовних правовідносин: Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.); Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин; Рекомендації 1201 44 Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо тексту додаткового протоколу до Конвенції про

захист прав та основних свобод людини щодо осіб, які належать до національних меншин (1993 р.) [27, с. 242].

Базовим законом, що регулював використання мов в усіх сферах суспільного життя, був Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» (1989 р., що втратив чинність 10.08.2012 р.). Основні його завдання були перераховані у преамбулі: регулювання суспільних відносин у сфері розвитку та використання української мови та інших мов, якими користується населення України; охорона конституційних прав громадян у сфері використання мов та ін. [28]. У даному законі значну увагу приділялося захисту прав різних національних меншин, а особливо тих, що становлять більшість у певних регіонах.

У наш час в Україні правовою основою у здійсненні державної мовної політики є: Конституція України (зокрема, ст. 10) [8] і Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року [29]. Рішенням Конституційного Суду України у справі № 1-6/99 від 14 грудня 1999 року за поданням п'ятдесяти одного народного депутата України щодо офіційного тлумачення статті 10 Конституції України про застосування державної мови наголошувалось: «Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування по всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, що визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України) [9].

Вищезазначені правові акти є, безумовно, базовими у питанні застосування української мови, проте існує ряд законів, що так чи інакше регулюють мовні відносини. Зокрема, це закони України: «Про інформацію» (1992 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про рекламу» (1996 р.), «Про видавничу справу» (1997 р.) тощо.

Варто також зазначити, що важливим кроком на шляху до забезпечення мовних прав етнічних груп, які проживають в Україні, було прийнято Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року № 2494-ХІІ. Так, стаття 2 Закону зазначає: «Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримуватись Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин» [30]. Тобто на законодавчому рівні закріплено мету укорінити принцип поваги до прав громадян незалежно від їх етнічного походження.

Отже, спільним недоліком усіх документів є декларативність норм. Адже можна проголошувати українську мову як державну, однак для набуття нею реального статусу державної, необхідно розробити та запровадити на рівні законодавства чіткі механізми контролю щодо дотриманням норм про мову та порядок притягнення до відповідальності осіб, які винні в порушенні законодавства у цій сфері. Також потрібно створити систему органів державної влади, які б здійснювали контроль за виконанням законодавства про мови та були б наділені широкими повноваженнями у сфері захисту і всебічного розвитку мови.

Слід відзначити, що інститут державної мови – це система юридичних приписів, що регулюють мовні відносини, які визначають правовий режим офіційної державної мови у певній країні, забезпечують виконання органами влади як внутрішніх (мова державних актів, мова судочинства, та мова ЗМІ), так і зовнішніх функцій (це мова міждержавного та міжнаціонального спілкування).

Інститут державної мови безпосередньо пов'язаний із питанням державності та суверенності країни тощо. Окрім того, будучи складовою частиною конституційного ладу, він має також власну внутрішню будову, зміст якої визначається, насамперед, предметно-функціональними, генетико-онтологічними та структурними зв'язками між правовими нормами та

субінститутами конституційного, адміністративного та інших галузей права. Основними елементами структури інституту державної мови є: нормативний зміст, принципи та функції.

Як зазначає Д. І. Грицяк: «У законодавстві, що регулює мовні відносини у різних державах, втілено три основні підходи до розв'язання проблеми вибору державної (офіційної) мови. Перший, найпоширеніший підхід полягає в тому, що мовою державного життя обирається мова однієї національності – тієї, що зробила основний внесок у формування держави і переважає в кількісному сенсі інші її етнічні групи. Другий шлях – визнання як офіційних, тобто державних, усіх основних мов країни. Це має місце в тих країнах, де важко визначити якусь одну корінну національність. Світова практика засвідчує і третій варіант – закріплення як державних (офіційних) двох мов – місцевої національної і мови колишньої метрополії» [31, с. 759].

Отож, Україна належить до першої із трьох зазначених груп, тому українська мова повинна не тільки декларуватись як державна у законодавстві, але і застосовуватись у всіх сферах життя суспільства, особливо органами влади та місцевого самоврядування, в освіті, в інформаційній сфері тощо. Мова є одним із важливих об'єктів правовідносин між громадянами, установами, органами влади, адже є інструментом формування письмових, офіційних, усних, інформаційних повідомлень, звернень, заяв, договорів тощо. Здійснення обґрунтованої державної мовної політики в Україні є однією із визначальних умов утвердження інститутів правової держави та демократичного суспільства.

До нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері мовної політики, можна віднести:

1. Конституцію України від 28 червня 1996 року. Відповідно до ст. 10 Конституції, в Україні державною мовою є українська мова [8]. Згідно з тлумаченням Конституційного Суду це означає, що українська мова є обов'язковим засобом для спілкування на усій території України органами державної влади і місцевого самоврядування при здійсненні ними

повноважень (мова документації, актів, роботи тощо), в інших сферах суспільного життя, зокрема, у процесі навчання дошкільних, загальних середніх, а також професійно-технічних і вищих державних та комунальних навчальних закладів [9].

Отже, держава намагається впровадити та забезпечити застосування української мови у всіх сферах життєдіяльності українського народу. Водночас нею гарантується вільний розвиток, застосування і захист мов національних меншин, які проживають в Україні (положення 3 ст. 10 Конституції України).

2. Закони України: «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII; «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003 р. № 802-IV тощо.

Зокрема, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» був прийнятий Верховною Радою України 25 квітня 2019 р. Від того часу нові норми Закону набирають чинності і будуть реалізовані в повному обсязі до 2030 р. Основною метою цього нормативного акту є забезпечення престижності та пріоритетності української мови в різноманітних сферах суспільної життєдіяльності: державне управління, освіта, наука, ЗМІ, бізнес, реклама, культура, послуги тощо. Водночас Закон є досить лояльним і гнучким та передбачає застосування також інших мов поруч із українською державною мовою й не втручається у приватне спілкування.

Варто зазначити, що протягом останніх років дія зазначеного вище Закону поетапно поширювалася на сфери життя українського народу: 16 липня 2019 р. зміни в основному торкнулися державної і комунальної сфери, освіти, а також публічного простору та комунікацій; 16 січня 2020 р. – набрали чинності норми, що стосуються реклами; 16 липня 2020 р. – поширилися норми на сферу науки, охорони здоров'я, застосування мови у технічній і проєктній документації, листуванні та звітності юридичних осіб, а

також щодо назв транспортної інфраструктури (вокзалів, аеропортів, портів, станцій, зупинок тощо); з 16 січня 2021 р. – українську мову необхідно було обов'язково застосовувати при обслуговуванні громадян, а також наданні інформації про різні товари та послуги; 16 липня 2021 р. – Закон поширився на сферу культури, книговидання, книгорозповсюдження, туризму. Іспит на знання та володіння українською мовою стає обов'язковим для посадовців і кандидатів на громадянство; 16 січня 2022 р. – газети та журнали в Україні почали виходити тільки українською тощо.

Законом, зокрема, передбачено, що в Україні мовою обслуговування споживачів є державна мова. Тому підприємства, установи, організації усіх форм власності, а також фізичні особи-підприємці, інші суб'єкти господарювання, здійснюють обслуговування споживачів і надають інформацію про свої товари чи послуги, у тому числі у інтернет-магазинах та інтернет-каталогах, державною мовою. Надана інформація може також дублюватися іншими мовами, проте заборонено більший обсяг іншомовного варіанту, аніж україномовного.

З 16 липня 2022 р. Уповноважений із захисту державної мови, згідно зі ст. 30 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [29], може накладати штрафи на керівників і працівників підприємств, установ, організацій, посадових осіб органів влади і місцевого самоврядування, а також інших фізичних осіб, що порушуватимуть цей Закон. Як наслідок за порушення законодавства у даному питанні передбачена адміністративна відповідальність і накладення штрафу.

Як бачимо, держава намагається впровадити українську мову у всі сфері життя суспільства. А дискусії, які точилися раніше і навіть сьогодні, у політичному житті України та маніпуляції щодо мовного питання, спрямовані, насамперед, щоб роз'єднати нашу країну і відволікти увагу суспільства від інших важливих суспільно-політичних та економічних проблем. Звичайно ж, українська мова має бути престижною та авторитетною. Саме нею повинні видаватись джерела, з яких щоденно ми

одержуємо різноманітну інформацію. Українська мова є та має бути державною мовою України, мовою нації, освіти, науки та мистецтва.

3. Укази Президента України: «Про Концепцію державної мовної політики» від 15.02.2010 р. № 161/2010; «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» від 31.05.2018 р. № 156/2018.

Зокрема, Концепція державної мовної політики називає стратегічні пріоритети щодо подолання спричинених агресивною багатовіковою асиміляційною політикою, що проводилась окупантами, деформацій національного, мовного, культурного та інформаційного простору. Відповідно до неї, ефективне функціонування української мови у всіх сферах життя суспільства в Україні є гарантією збереження та захисту ідентичності української нації, утвердження державної єдності та незалежності.

4. Постанови Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» від 17.07.2019 р. № 596-р; «Про затвердження Порядку взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування» від 21.08.2019 р. № 819; «Про затвердження Порядку здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування» від 21.08.2020 р. № 817 тощо.

Як бачимо, Стратегія популяризації української мови передбачає період до 2030 року. Насамперед, вона спрямована на створення розвинутого та функціонального мовного середовища і культурного простору, в якому будуть жити та розвиватися покоління сучасної молоді. Тому в Стратегії зазначається про необхідність створення всіх умов для продуктивної комунікації і взаємодії українців як запоруки їхнього ефективного професійного та особистісного зростання і розвитку.

5. Інші нормативно-правові акти, що стосуються різних сфер застосування української мови як єдиної державної.

6. Міжнародно-правові акти, що регулюють мовне питання тощо.

Отже, базові засади, які є фундаментальними для української державної конструкції, щоб вона була міцною та незламною, український законодавець ще 1996 року свідомо та цілеспрямовано умонтував в Конституцію України, заклавши там все необхідне задля незалежного державного існування української нації як у зовнішньому вимірі, так і вільного її стану – у внутрішньому. Зокрема, в Основному Законі передбачено:

- принципи державного суверенітету та демократії (ст. 1);
- принцип унітарності держави (ст. 2);
- принцип людських прав (ст. 3);
- принцип єдиного громадянства (ст. 4);
- принципи народного суверенітету та республіканізму (ст. 5);
- принцип обмеженої влади та принцип поділу влади (ст. 6);
- принцип місцевого самоврядування (ст. 7);
- принцип верховенства права (ст. 8);
- принцип політичної, ідеологічної, економічної багатоманітності (ст. 15);
- принцип територіальної цілісності (ст. 17);
- принцип заборони розміщення іноземних військових баз (ст. 17);
- принцип законності (ст. 19) тощо [8].

У Конституції України також було визначено символи незалежної та суверенної держави: Державний Прапор, Державний Гімн та Державний Герб. І встановлено ще один символ державності – столицю Української Держави у місті Києві. До цього переліку принципів конституційної конструкції належить також той, що у політичному і юридичному середовищах ще й досі недостатньо сприймається як важливий елемент її підвалин. Це той, що за змістом та юридичною значимістю є рівновеликий,

рівносильний стосовно наведених вище принципів, які є засадами конституційного ладу України. Це – закарбований ст. 10 Конституції України принцип державності української мови. «Той, що не досягнутий і не розкритий українським юридичним загалом як засада українського конституційного ладу та не усвідомлений сучасним українським політичним класом і не захищений сучасною українською правничою спільнотою як інститут української державності. Йдеться про інститут *condition sine qua non* української держави. Себто про такий інститут, без якого українська держава узагалі немислима» [32, с. 12].

В українському суспільному та державному житті можна втратити не один із наведених вище принципів, при цьому не втративши держави. Саме у такому становищі перебуває сучасна Україна: «унаслідок збройної агресії проти неї з боку Росії порушено державний суверенітет України, але державу не втрачено. Як результат тієї ж агресії – порушення територіальної цілісності України (шляхом анексії Криму), але без втрати самої державності. Перебування на українській території російського флоту (хоч і на виняткових умовах) від самого початку становило загрозу українській державності без її втрати (хоча тимчасовість такого перебування обумовлювала і час зникнення такої загрози). Утім, із усього цього ряду принципів (засад) українського ладу вирізняються ті, брак яких неодмінно призводить до втрати державності. Адже класичним є те, що держава – це політична організація суспільства, елементами якої є територія, влада і населення. Це ті три невід’ємні одні від одного складники, що становлять саму суть держави як явища (не в політичному розумінні). Триєдиність елементів – це і є держава. Тому лише цілковита втрата території призводить до втрати державності. Відсутність суверенної влади – також бездержавність. Що стосується такого компонента цієї триєдиності, як населення – вийти на таку однозначність не випадає. Населення – категорія не зовсім юридична» [32, с. 12].

Незалежно від форм державного правління чи устрою, етнічного складу населення, головна роль у регулюванні політичного, економічного,

соціального життя на усій території країни належить державі. Тому виникає потреба проголошення і розвитку єдиної мови на рівні державної, що обумовлено необхідністю забезпечити комунікацію між суб'єктами управління цієї держави: законодавчою, виконавчою і судовою владою, органами місцевого самоврядування, а також для функціонування сфери освіти та культури, для зміцнення зв'язків між регіонами, етнічними спільнотами країни.

Потреба використовувати лише одну мову загальнодержавного спілкування зумовлена об'єктивною необхідністю зміцнення державного утворення, а також його подальшого розвитку [17]. Адже значна частина країн досягла успіху та прогресу у розвитку завдяки тому, що у них одна державна мова.

Якщо говорити про європейські засади мовної політики, то варто згадати Європейську хартію регіональних або міноритарних мов (далі – Хартія), прийняту Радою Європи 05.11.1992 р. Науковці вважають, що саме у ній відображено найголовніші принципи та засади мовної політики, які є актуальними для європейських країн, зокрема і для України. Як зазначають учені, українська громадськість негативно сприйняла ратифікацію Хартії у 2003 р. та введення її у дію в 2005 р., адже сприйняла її як те, що офіційна мова втрачає значну частину ресурсу, який вона має відповідно до національного законодавства. Ратифікація Хартії принесла Україні більше шкоди, аніж користі, тому що її використовували як пропагандистський засіб задля ослаблення позицій української державної мови, а також створення умов для її витіснення із публічної сфери. Хартією продовжують маніпулювати як зовнішньополітичні опоненти України, так і учасники політичної боротьби всередині країни. Тому залишається актуальним питання про те, які положення українського мовного законодавства відповідають загальноєвропейським принципам, а які ні.

Один із основних принципів мовної політики, сформульованих у преамбулі Хартії, полягає у тому, що заходи щодо регіональних мов «не

повинні здійснюватися приносячи шкоду державним мовам та необхідності їх вивчати» [33, с. 92]. Якщо мовна політика та законодавство не забезпечують двомовності із володінням державною мовою, то виникає небезпека щодо ослаблення державної мови, яка є засобом суспільної консолідації, що стає підґрунтям міжмовних та міжетнічних конфліктів. Ідеологія Хартії базується на принципі підтримчої дії, про що свідчить ст. 7: «Запровадження спеціальних заходів на користь регіональних мов або мов меншин, що мають на меті досягнення рівності між тими, хто використовує ці мови, і рештою населення, не розглядається як акт дискримінації стосовно осіб, які використовують поширеніші мови» [33, с. 93]. Хартія визначає диференційований підхід щодо заходів підтримки відповідних спільнот із врахуванням ступеня їх політичної, соціально-економічної і культурної вразливості. Потрібно наголосити, що п. 1 ст. 3 передбачає заходи підтримки, зазначені у Хартії, і на державну мову, що менше використовується на усій чи частині території. Проте, незважаючи на те, що Хартія містить прогалини, а її окремі положення є досить суперечливими, все ж вона відображає європейське уявлення про справедливий підхід щодо забезпечення та захисту мовних прав людини. Зокрема, Хартія передбачає також можливість відмови від виконання: «Будь-яка Сторона може у будь-який час денонсувати цю Хартію шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи» (ст. 22) [33, с. 93].

Слід відзначити, що в Україні це питання не є на порядку денному, не тільки тому, що це суперечить європейському вектору, що обрала наша держава. Захищати ефективно мовні права основного державотворчого етносу та забезпечувати мовні потреби нацменшин можна і в межах положень Хартії, як це роблять Польща, Румунія, Угорщина, Словаччина, Німеччина і ціла низка інших держав. Положення чинного мовного законодавства України, зокрема у сфері освіти, не суперечать Хартії та європейським засадам мовної політики. Основний принцип мовної політики

– це збереження мовного розмаїття, а також відведення визначальної ролі державній мові як фактору національної єдності.

Отож, можна надати стислу оцінку «Хартії» в українському контексті.

1. Коли Україна претендувала на членство в Раді Європи, ця інституція вимагала від усіх претендентів підписати Хартію, попри те, що далеко не всі держави-члени Ради Європи підписали або ратифікували Хартію аж досі. Найвідомішим прикладом є Франція, один з центральних членів Ради Європи, що досі відмовляється від ратифікації Хартії.

2. В офіційних українськомовних інформаційних матеріалах Рада Європи називає Хартію «єдиним договором у світі, який спрямований на захист та поширення використання традиційних регіональних мов та національних меншин». Таким чином, в українській версії ототожнюються захист мов і захист національних меншин, хоча в англomовному оригіналі написано зовсім інакше – що Хартія «is the only treaty in the world which aims to protect and promote traditional regional and national minorities' languages» [33, с. 93], і з боку Ради Європи не раз виразно наголошувалося на тому, що Хартія захищає не національні меншини, а «регіональні або міноритарні мови». Насправді ця проблема має ще ширшу перспективу, що стосується історії Хартії в Україні, зокрема перекладу самої Хартії та її інтерпретацій: нагадаємо, що український переклад Хартії був зроблений не на підставі однієї з автентичних версій Хартії (тобто з англійсько- або французькомовної), а з неавтентичної російськомовної. Проте альтернативні переклади «Хартії», зроблені на підставі автентичних версій, існують, але вони досі не замінили офіційної редакції.

3. Процес ратифікації Хартії в Україні так само можна оцінити не інакше, як непрофесійний, навіть не беручи до уваги порушення при прийнятті закону про ратифікацію. Найяскравішим доказом непрофесійності є те, що в перших спробах законів про ратифікацію взагалі не наведено мов, які мають бути захищені Хартією, а наведено національні меншини. Згодом у зредагованій (та й досі чинній) версії було згадано про захист мов на підставі

первісного списку національних меншин. Таким чином, в офіційних документах щодо Хартії йдеться про «єврейську мову», хоча такої мови взагалі не існує.

4. Україна підписалася під дуже великою кількістю положень (68, як мінімум треба було погодитися на 35 положень), де всі мови теоретично захищаються на однаковому, але надзвичайно високому рівні. Коштів на забезпечення захисту в такому масштабі у бюджеті України немає, не передбачено і в бюджетах інших держав-учасниць Хартії.

5. Процес ратифікації Хартії в Україні тривав доволі довго й супроводжувався запеклою політичною полемікою. Кричущим парадоксом було те, що найрішучішими прихильниками Хартії виявилися українські комуністи, які загалом не сприймали європейських цінностей. Вони фактично зловживали Хартією, щоб підвищити статус російської мови в Україні, бо з відомих причин її реально не можна зробити другою державною. Не парадоксальним було і те, що ззовні різні представники Російської Федерації постійно чинили тиск на Україну, щоб вона ратифікувала Хартію, хоч сама Росія досі не здійснила ратифікації цього документу.

6. Термінологія Хартії нечітка навіть в її оригінальній версії. Не дивно, що деякі держави-учасниці диференціювали ці мови: на регіональні та міноритарні, проте інші держави-учасниці ці обидва поняття сприймають недиференційовано [33, с. 94].

7. Термінологія Хартії несумісна з мовним законодавством низки країн, у тому числі з термінологією Конституції України. Нагадаємо, що в липні 2000 р. Конституційний Суд України визнав тодішній закон про ратифікацію (від 24 грудня 1999 р.) неконституційним з цілої низки причин, частина яких насправді не втратила силу і в наступному законі про ратифікацію.

8. В Україні Хартія фактично найбільшою мірою захищає мову, яка насправді не відповідає визначенню «регіональної або міноритарної мови», – російську. Справа у тому, що Хартія не ґрунтується на критерії «рідної

мови», а бере до уваги, скільки відсотків населення говорить цією мовою – незалежно від того, чи це їхня перша, чи друга, чи третя мова. Тому згідно з усіма наявними статистиками щодо мовної реальності України російська ніяк не є «регіональною або міноритарною мовою» за визначенням; якщо статус російської в Україні десь може відповідати статусові «регіональної або міноритарної мови», то це стосується лише обмеженої кількості західних областей і далеко не в усіх сферах комунікації.

9. Хоча Рада Європа твердить у своїх офіційних документах, що Хартія «дає чіткі рекомендації стосовно використання цих мов у повсякденному суспільному житті», про справжню чіткість не може бути й мови. Найяскравіше це проявляється у тому, що по суті кожна держава-учасниця інтерпретує Хартію по-своєму. Так само це виявляється в процесах моніторингу (при цьому аж ніяк не лише України). Якщо Україна, скажімо, зобов'язалася влаштувати російськомовні школи або класи, то в положеннях ніде не йдеться про кількість таких шкіл.

10. У своїй другій доповіді комітет експертів Ради Європи, покликаючись на Хартію, неодноразово відгукнувся про «Закон про засади державної мовної політики» надзвичайно прихильно, що дуже дивує, адже напередодні прийняття цього закону всі європейські й міжнародні інституції оцінили цей закон негативно.

11. Низка конкретних вимог Ради Європи, висунутих у доповідях комітету експертів, видається не надто реальною. Наприклад, експерти виходять із того, що у сфері освіти «пропозиція має передувати попиту». На цій підставі експерти критикують Україну, наприклад, за фактичну відсутність білоруськомовних дитсадків та білоруськомовної середньої освіти в Україні – попри те, що ніхто про це не просив; критикують за те, що немає білоруськомовних початкових шкіл – попри те, що лише одного разу впродовж циклу моніторингу одна-однісінька родина попросила влаштувати білоруськомовне викладання в початковій школі. Далі, експерти вимагають від України, щоб вона сприяла, наприклад, праці над перекладами, титрами,

дублюванням і постсинхронізацією фільмів білоруською мовою та щоб розробила «специфічну схему», яка б сприяла опануванню і подальшому вживанню білоруської мови в середовищі журналістів та інших працівників. Що ж до угорської мови в освітній сфері, то комітет експертів вважає всі основні положення виконаними, проте повторно «заохочує» Україну досліджувати необхідність дальшого поширення освіти угорською мовою. Так само експерти «заохочують» Україну дбати про те, щоб угорськомовне викладання пропонувалося і поза тими територіями, де угорська мова вживається традиційно (цю ж пропозицію висловлюють, наприклад, щодо молдавської мови). Крім того, експерти бажають, щоб Україна дбала про угорськомовні переклади, титри, дубляж і постсинхронізацію фільмів, якщо такі матеріали не може надати сусідня Угорщина.

Нарешті, попри все дивує загальний принцип Ради Європи, що в судах країн-учасниць Хартії «регіональні або міноритарні мови» принципово мають вживатися і тоді, коли учасники володіють державною мовою достатньою мірою. Усе це дивує особливо на тлі того, що сама Рада Європи пропонує свої документи стосовно України лише в англійськомовній і французькомовній версіях, тоді як українськомовні документи або не створюються взагалі, або їх складають з величезним запізненням.

12. Комітети експертів часто без жодних вагань висловлюються про справи, які не зовсім входять до кола їхніх компетенцій, якщо ці міркування нібито сприяють розвитку «регіональних або міноритарних мов». З другого боку, комітет ніде не згадує, наприклад, про те, що «регіональні або міноритарні мови», при цьому перш за все російська, найчастіше «проштовхувалися» в Україні на обласному рівні незаконно, адже за сумнозвісними традиціями їх нібито визнають різні обласні ради, хоча Хартія за своєю суттю є угодою між Радою Європи й Україною на державному рівні, тож лише держава мала б керувати процесами імплементації й реалізації положень Хартії.

13. Перед складанням доповідей представники від Комітетів експертів Ради Європи завжди відвідують Україну. Саме тому важко зрозуміти, чому в їхніх документах ніде не згадано про ту вкрай важливу засаду, на якій наголошено у Преамбулі Хартії: «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні шкодити офіційним мовам і необхідності вивчати їх» [34, с. 94].

Окрім того, вагомий внесок у формуванні думки експертного середовища у питанні запровадження в законодавство України й суспільну практику європейських принципів мовної політики робить українська наукова спільнота. Участь науковців у засіданнях Конституційного суду України, в діяльності Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерств щодо питань мовної політики, численні наукові конференції, організовані академічними установами і закладами вищої освіти, допомагають закріпленню та розвитку україноцентричної мовної ідеології у середовищі інтелектуалів, працівників ЗМІ, освітян, політичних діячів і державних службовців та в українському суспільстві загалом.

У багатьох країнах Європи національна мова носить статус офіційної чи державної, закріпленої законами та Конституцією, а мовне життя регулюється спеціальним законом або відповідними положеннями законів про освіту, судочинство, державну службу, права національних меншин, міграційну політику і т. ін.

Одним із важливих знарядь забезпечення прав національної спільноти є визнання статусу мови, який може бути офіційно закріпленим, напівофіційним та неофіційним (звичайним). Варто зазначити, що офіційний статус – це категорія історично-ситуативна, тому його мають не усі сучасні мови. «Формального офіційного статусу не мають, наприклад, чеська мова в Чехії, англійська в Великобританії і в США, німецька мова в ФРН, грецька в Греції, угорська в Угорщині, італійська в Італії, шведська в Швеції. Особливе значення має статус державної або офіційної мови там, де є протиборство мов, у якому статус виступає важливим ідеологічним орієнтиром і

практичним регулятором. Наявність однакового статусу в двох або більшій кількості мов зазвичай є наслідком федерального устрою держави, соціолінгвістичної поляризації населення країни або подолання наслідків колоніальної залежності. У США англійська мова не має офіційного статусу на рівні федерального законодавства, але в місцевому законодавстві багатьох штатів вона визнана офіційною мовою» [35, с. 42].

У більшості країн Європи вираз офіційна мова характеризується значною варіативністю і неоднозначністю. На загальнонаціональному рівні може бути офіційною як мова титульної нації, так й паралельно із нею мова, що належить іншому народові. Тоді мова титульної нації, як правило, називається державною (в англійській мові – *national language*), інша мова чи мови – тільки офіційною. У статті 8 Конституції Ірландії визначено, що ірландська мова – це «перша офіційна мова», а англійська – «друга офіційна мова». Стаття 2 Закону Ірландії про офіційну мову (*Official Languages Act 2003*) дає таке пояснення: «під «офіційними мовами» маються на увазі ірландська мова що є державною мовою (*national language*) і першою офіційною мовою, та англійська мова, що є другою офіційною мовою, як це визначено в ст. 8 Конституції» [36].

Як бачимо, синонімом державної мови у законодавстві вважається лише перша офіційна мова, що є мовою титульної нації. «У деяких випадках вираз державна мова використовується недиференційовано щодо обох мов, наприклад за Конституцією Білорусі (ст. 17) з 1996 р. білоруська і російська мови є державними мовами. Статусне значення терміна ілюструє приклад мовного законодавства Словацької Республіки, в якому термін офіційна мова було замінено терміном державна мова: «Державною мовою на території Словацької Республіки є словацька мова. Державна мова має перевагу над іншими мовами на території Словацької Республіки» («Закон про державну мову Словацької Республіки» від 15 листопада 1995, § 1 п. 1, 2. Попередній закон називався «Закон про офіційну мову Словацької Республіки») [37].

У нормативно-правових актах ряду держав вираз офіційна мова вживається також щодо мов, які мають статус регіональної або міноритарної. Таким чином, словесне позначення «офіційна мова» перестає бути статусним синонімом до виразу державна мова і за своїм контекстуальним призначенням набуває характеру допоміжно-описового вислову, який вказує на те, що відповідна мова може вживається в офіційних ситуаціях у межах окресленого простору. Наприклад, у Данії в провінції Норд-Шлезвіг (на кордоні з Німеччиною) офіційною регіональною мовою визнано німецьку (23 тис. носіїв, близько 0,4 % всього населення). У свою чергу, данська мова є офіційною міноритарною мовою в прикордонних областях Німеччини (близько 20 тис. носіїв). Отож, використання таких словосполучень, як міноритарна мова, регіональна мова, мова національної меншини, іноземна мова, рідна мова і т. ін. не обов'язково означає, що вони є показниками якогось юридичного статусу позначуваних мов. Ці вислови мають скоріше описовий характер, вони є соціолінгвістичними термінами, а не статусними позначеннями. Саме у цій ролі вислови регіональна мова та міноритарна мова вживаються в тексті Європейської хартії регіональних або міноритарних мов [34, с. 94]. Спроба використання запозиченого з Хартії кліше «регіональна або міноритарна мова» у Законі України «Про засади державної мовної політики», скасованому в 2018 р. Конституційним Судом України, не мала в законодавстві України та інших європейських країн ні попередників, ні послідовників, і її важко визнати успішною.

Підсумовуючи, наведемо слова Ф. Ван Парійса: «Володіння спільною мовою важливе для того, щоб був можливим діалог, аргументована дискусія, порозуміння між членами спільноти, але не потрібно перетворювати спільноту на культурний моноліт» [38, с. 90]. Об'єднати населення в єдиний народ можливо лише завдяки спільній мові. Адже нею кожний може як висловлювати свою позицію, так і вислухати іншого чи обговорювати рішення, що становлять спільний інтерес, проте це не означає, що усі мають бути переформатовані в єдиний етнос зі спільною мовою.

Як бачимо, українська мова є головною ознакою та визначальним чинником ідентичності української нації, що сформувалася історично та протягом багатьох століть безперервно проживає на своїй етнічній території, а також становить більшість населення країни та дала назву державі. Законодавство України визначає, що єдиною державною мовою є українська мова.

Такий статус мови зумовлений державотворчим самовизначенням та довгоочікуваним вибором української нації. Державний статус мови є основною складовою конституційного ладу України – правової, незалежної, демократичної, суверенної та унітарної держави.

Висновки до Розділу 1

Отже, складність питання державної мови виникло не спонтанно. Саме історичні трагічні передумови зумовили його гостроту в Україні у наш час. Низка царських наказів: Валуєвський циркуляр та Емський указ, інші акти про заборону української мови, шкіл, книжок, преси, перекладів, церковних служб, театральних спектаклів у часи окупації наших земель Російською імперією, русифікаторська політика у радянські часи обмежували сферу використання, а часом і повністю забороняли українську мову. Питання мови також використовується РФ в риториці щодо її мотивів збройної агресії та злочинних дій проти України.

На жаль, сьогодні у нашій державі питання щодо реалізації мовної політики є часто предметом політичних спекуляцій, які заважають об'єктивній оцінці і тлумаченню законодавчих актів, що регулюють застосування мови в Україні. Досить часто це стосується тлумачення норм міжнародно-правових актів, які ратифіковані Україною. Безумовно, законодавство, що регулює мовні відносини, потребує вдосконалення, проте залишається відкритим питання: як саме буде воно здійснюватися та яку мету державної політики щодо мови поставить перед собою влада України.

Для інституту державної мови важливою умовою є існування правових актів, що його регулюють, а також контролюючих органів, що стежать за дотриманням правових норм у цій сфері. Досвід створення аналогічних органів можна запозичити в Німеччині, Франції, Румунії і багатьох інших державах, що, безумовно, могло би позитивно вплинути на мовну ситуацію в нашій країні. Адже правові норми без ефективної системи примусу не дадуть жодного ефекту.

Отже, розвиток та функціонування української мови в якості державної у всіх сферах суспільного життя на всій території нашої держави є першочерговим елементом у забезпеченні національної безпеки і національних інтересів України. Тому здійснення розвитку української мови та впровадження її у всі сфери життя повинно створити підстави для утвердження її державності, набуття нею авторитетності та перспективності, а також забезпечити вільний розвиток мов національних меншин, створити оптимальне мовне середовище в Україні.

Як бачимо, мовна політика – це сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, що спрямовані на врегулювання мовних відносин в Україні чи на розвиток мовної сфери в певному напрямі.

Досліджуючи зміст мовної політики, можна дійти висновку, що мовна політика – це складний і багатогранний феномен суспільства. Щоб об'єктивно оцінити її сутність, потрібно враховувати усі її структурні елементи:

- 1) суб'єкти, які її здійснюють чи активно на неї впливають;
- 2) об'єкти, щодо яких відбуваються заходи мовної політики;
- 3) мета і завдання мовної політики;
- 4) мовна ситуація як вихідна точка мовної політики;
- 5) інтереси й ідеологічні засади, на основі яких ґрунтується та реалізовується мовна політика;
- 6) механізм та основні способи реалізації мовної політики тощо.

Після століть русифікації лише послідовна мовна політика змогла б виправити мовну ситуацію, що склалась сьогодні в Україні. Натомість протягом всього часу незалежності вектор регулювання мовних відносин з боку держави постійно змінювався, водночас чергувалися спроби його лібералізації, а також намагання закріпити російську мову як офіційну для деяких регіонів та короткі періоди реукраїнізації деяких сфер суспільного життя.

В Україні питання мови із соціального перетворилося на політичне, тому мовна політика змінювалася не залежно від запитів суспільства, а під впливом зовнішньополітичних орієнтирів політичних сил, що перебували при владі. Гострота проблеми мови зумовлена політичними маніпуляціями щодо статусу української і російської мов через наявність високого протестного потенціалу щодо цього питання і його здатність поляризувати суспільство.

В Україні правове регулювання мовної політики здійснюється Конституцією України, міжнародними зобов'язаннями, з 2019 року Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Слід зазначити, що чинне законодавство України сприяє зміцненню статусу української мови і її закріпленню у всіх публічних сферах життя та є основою для формування ситуації, яка є сприятливою для розвитку української мови як єдиної державної.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Діяльність суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері державної мовної політики України

Для ефективного розвитку та функціонування держави і суспільства важливою є її мовна політика. З огляду на глобальність завдань, що сьогодні вирішуються, зокрема, щодо забезпечення прав на володіння офіційною державною мовою і мовами національних меншин, зрозумілою є постійна увага до нього як керівництва країни, так і міжнародної спільноти. Наслідком цього стало створення системи органів управління у сфері мовної політики, що складається із багатьох державних і недержавних інституцій, які покликані здійснювати владний вплив на мовні відносини в Україні. До них відносять: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство освіти і науки України, Національна комісія зі стандартів державної мови та ін. Проте результативність діяльності їх у наш час не є ефективною.

Така ситуація пояснюється зокрема: браком сучасних технологій та відповідного технічного забезпечення у системі відомств; відсутністю чіткої координації у діяльності суб'єктів, які здійснюють адміністративне регулювання державної мовної політики в Україні.

Водночас, незважаючи на зазначені недоліки, система інституцій адміністративно-правового регулювання державної мовної політики виконує своє основне завдання, а саме: забезпечує рівні можливості людей для комунікації державною і мовами національних меншин. При цьому першочерговим є збереження і розвиток державної мови, необхідність її

знання на належному рівні для набуття громадянства України або зайняття визначених законом посад.

Конституція України визначила особливості правового статусу органів влади, що є суб'єктами державної мовної політики. Зокрема, нею передбачено порядок діяльності Верховної Ради України у якості єдиного законодавчого органу, який водночас наділений контрольними й організаційними повноваженнями, що повинні забезпечити умови якісного формування та ефективної реалізації державної мовної політики.

Суб'єкти владних повноважень є предметом наукового дослідження таких науковців: Л. Т. Кривенко, О. Ф. Фрицький та ін. Окрім того, парламент як суб'єкт адміністративного управління досліджували В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, В. О. Шамрай та ін. Проте дане питання ще потребує вивчення і вдосконалення механізмів його реалізації.

Слід відзначити, що різноманіття суспільних зв'язків визначає особливий вид національних відносин – це мовні відносини, змістом яких є юридичні права й обов'язки їх учасників у сфері формування та реалізації мовної політики, застосування мови як важливого елемента функціонування держави, суспільства, нації.

Проте обсяг обов'язків таких правовідносин різний. Зокрема, обов'язки громадян (приватних осіб), насамперед, полягають у непорушенні засад рівності, визначених статтею 24 Конституції України [8], поваги до мов національних меншин, у володінні державною офіційною мовою в обов'язку, що встановлений законодавством, у дотриманні інших вимог, які встановлені законодавством.

У представників органів державної влади обсяг обов'язків є ширшим за обсяг прав, адже на органи влади покладено вимогу щодо забезпечення мовних прав громадян, стабільності та правопорядку в суспільстві, недопущення будь-яких порушення прав осіб на мовному ґрунті. Крім того, до громадян, які хочуть посісти державну посаду, законом встановлюються

відповідні кваліфікаційні вимоги, а саме: знання державної мови (депутати, президент, судді тощо).

Представникам ж національних меншин законодавством України гарантується право на використання і розвиток рідної мови тощо.

Отож, мовні відносини – це різновид суспільних відносин, змістом яких виступають зв'язки між їх суб'єктами, а саме: громадянами, органами державної влади, національними меншинами тощо, які виникають у сфері збереження, використання і поширення національних мов. Варто зазначити, що багатоманітність суб'єктів зазначених відносин підкреслює різноманіття мовних зв'язків.

У системі адміністративного регулювання державної мовної політики можна виділити сукупність суб'єктів – органів адміністрування, до сфери дії яких віднесено проведення організаційних заходів у різних сферах суспільного життя, що покликані здійснювати вплив на суб'єктів суспільних відносин, використовуючи спеціальні засоби адміністративно-правового регулювання їх поведінки. Відповідно до статті 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI, «формування та реалізація як внутрішньої, так і зовнішньої політики в Україні покладається на органи публічної адміністрації, до відання яких віднесено вирішення того чи іншого питання» [39].

Як бачимо, органи, що визначають мовну політику, поділяються на державні органи загальної компетенції і спеціальні органи управління. Державні органи загальної компетенції України: Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, органи державного управління на місцях та органи місцевого самоврядування.

У сфері державної мовної політики парламент України згідно зі статтею 85 Конституції України має наступні повноваження: «визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави, складовою яких є і мовна політика, а також затверджує загальнодержавні програми національно-культурного розвитку; приймає закони та вносить зміни до

Конституції України; затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; надає законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України у сфері мовного питання та здійснює денонсацію міжнародних договорів України; встановлює систему оподаткування та визначає основи місцевого самоврядування, а також реалізовує інші повноваження, які згідно з Конституцією України віднесені до її відання» [8].

Показником ефективності роботи Верховної Ради України є прийняття великої кількості нормативних актів. Водночас, українська дослідниця Н. І. Кучерська, характеризуючи роботу парламенту, вважає, що його «хаотична нормотворчість є результатом «необ'єктивної оцінки» чинних нормативно-правових актів та відсутності єдиної концепції щодо розвитку законодавства, що повинна ґрунтуватися на суспільних потребах і пріоритетних напрямках розвитку держави як політико-правового інституту» [40, с. 71].

Так, Верховна Рада України та депутати ще донедавна не мали чіткого плану законотворчої роботи, що, безумовно, впливало на системність та ефективність регулювання суспільних відносин і правову культуру громадян. Ситуація змінилась лише з 4 червня 2015 р., коли було прийнято постанову Верховної Ради України «Про План законодавчого забезпечення реформ в Україні» № 509-VIII [41], в якій була передбачена розробка і прийняття законопроекту про внесення змін до Закону «Про засади державної мовної політики» у питанні забезпечення українській мові статусу державної і рівності регіональних мов чи мов меншин, проєкту закону щодо забезпечення державної підтримки механізмів та заходів із розвитку і популяризації української мови, а також україномовної друкованої продукції тощо. Проте слід зазначити, що урегулювання фундаментальних питань щодо реалізації мовної політики, даним документом прямо не передбачене, що свідчить про потребу його доопрацювання із врахуванням реалій мовної ситуації, що склалася в Україні. Отож, розглядаючи Верховну Раду України (далі – ВРУ) у ролі суб'єкта мовної політики, необхідно охарактеризувати

Комітети Верховної Ради України, що здійснюють безпосередній вплив на формування мовної політики в державі.

Відповідно до п. 1 статті 1 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР, «комітетом є орган парламенту, що утворюється із числа народних депутатів для здійснення законопроектної роботи та виконання контрольних функцій» [42]. Згідно зі статтею 42 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», визначено також форми роботи комітетів, а саме: «засідання комітету, проведення слухань, організація заходів з метою обговорення законопроектів, а також обміну досвідом і висвітлення діяльності комітету (конференції, спільні засідання комітетів тощо)» [42].

Верховна Рада України своєю Постановою «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 4 грудня 2014 року № 22-VIII створила Комітет з питань культури і духовності, який був відповідальний за законопроектну роботу, а також реалізацію «контрольної функції у таких галузях, як: культурно-просвітницька діяльність (видавнича справа, бібліотечна справа, кінематографія, народні художні промисли); мистецька діяльність (професійні творчі спілки, театри, школи естетичного виховання, концертно-гастрольна діяльність тощо); охорона історико-культурної спадщини (музейна справа, архівна справа, діяльність заповідників, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей); державна політика у сфері свободи совісті та релігійних організацій; державна політика у сфері розвитку та використання державної мови та мов національних меншин в Україні; засади благодійної діяльності» [43].

Проте Верховна Рада IX скликання на першому пленарному засіданні 29 серпня 2019 року ліквідувала парламентський комітет з питань культури і духовності відповідно до ухваленої Постанови № 1003.

Натомість був утворений Комітет гуманітарної та інформаційної політики, який очолив Олександр Ткаченко. До повноважень цього Комітету

входить: державна політика, що стосується розвитку і використання державної мови в Україні, мов національних меншин; культурно-просвітницька діяльність (народні художні промисли, бібліотечна справа, видавнича справа тощо); культурно-мистецька діяльність (театри, професійні творчі спілки, музика, арт-ринок, школи естетичного виховання, галереї, дизайн, організація виставок, фестивалів, концертів тощо); рекламна діяльність; медійна індустрія (телебачення, платформи з розповсюдження інформації, ОТТ та IPTV, радіо); аудіовізуальний ринок та національна кіноіндустрія; охорона та збереження історико-культурної спадщини (архівна справа, музейна справа, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, діяльність заповідників тощо); електронні та друковані засоби масової інформації, у тому числі медіа, мережа Інтернет; курорти і рекреаційна діяльність; туризм і туристична діяльність; державна політика в сфері свободи совісті і релігійних організацій, а також засади благодійної діяльності; державна політика у сфері інформації, інформаційної безпеки (окрім питань, які належать до національної безпеки і оборони); висвітлення діяльності ВР України; державна політика у галузі сімейно-шлюбних відносин; політика сприяння становленню та розвитку інституту сім'ї, захисту безпритульних дітей, забезпечення надання допомоги сім'ям із дітьми, оздоровлення і відпочинку дітей; демографічна політика тощо.

На думку О. В. Лопушанської, «при розробленні законопроектів з питань мови також потрібно звертати увагу на точність та повноту визначень понять, які наводяться в актах, їх узгодження з іншими категоріями, що наводяться у цьому документі та чинних нормативно-правових актах; взаємодоповнюваності та послідовності норм права, а також на врахуванні актуальних суспільних проблем, бо основною функцією законодавства є забезпечення порядку та суспільного блага» [44]. Окрім того, у законодавстві про мову потрібно відобразити аспекти співпраці України на міжнародній арені у даній сфері, основні засади збереження та розвитку мови закордонних українців і мови кримських татар.

Варто зазначити, що система публічного управління в Україні потребує докорінних змін і встановлення її відповідності правовій державі та ринковим відносинам. Хоча Верховна Рада України є важливим суб'єктом адміністративного регулювання мовної політики із повноваженнями, законодавчо визначеними у цій сфері, проте, незважаючи на велику кількість законопроектів щодо мовного питання, які зареєстровані у парламенті України, ця проблема і далі недостатньо врегульована, а проекти все частіше залишаються проектами.

Головними інструментами Президента України у сфері мовної політики є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, яка функціонує як спеціальний регуляторний орган влади, що відповідальний за розподіл радіо- та телевізійних частот. Другий інструмент – це Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, що підпорядкована безпосередньо Президентові, є його діючим консультативно-дорадчим органом та створена Указом Президента від 5 липня 2005 р. Зокрема, у 2006 р. Комісія прийняла «Концепцію державної мовної політики в Україні», що містить, зокрема, важливі висловлювання щодо ситуації в ЗМІ, вимоги стосовно українізації тощо.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення відповідно до ст. 70 Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX [45], є незалежним, конституційним, діючим колегіальним органом, основною метою діяльності якого, насамперед, є нагляд за виконанням приписів законів України в сфері телерадіомовлення, здійснення регуляторних повноважень, що передбачені законодавством.

Діяльність її ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, об'єктивності, компетентності, законності та правової визначеності, передбачуваності, професійності, доступності для громадян, прозорості, із врахуванням політичної, культурної, ідеологічної багатоманітності в суспільстві, загальновизнаних міжнародних норм і стандартів у цій галузі, повноти та всебічного розгляду питань,

колегіальності розгляду й обґрунтованості прийнятих рішень, відкритості і публічності.

Зокрема, «Національна рада здійснює державне регулювання та нагляд у сфері медіа, базуючись на принципах пропорційності, прозорості та недискримінації, а саме: 1) дії та рішення Національної ради повинні бути необхідними і мінімально достатніми для досягнення основних завдань державної політики у сфері медіа, визначених цим Законом; 2) рішення Національної ради повинні бути належним чином обґрунтовані та повідомлені суб'єктам, яких вони стосуються, у строки та в порядку, передбачені цим Законом» [45].

Цілями Національної ради є:

- захист від втручання в інформаційний простір України;
- розвиток українського мовлення на всій території України, а особливо прикордонних територіях півдня і в Криму;
- сприяння ефективній конкуренції на ринку, створення умов щодо недопущення обмеження або спотворення конкуренції в телерадіоінформаційному просторі;
- сприяння становленню та розвитку суспільного мовлення, а також перехід від аналогового до цифрового формату мовлення;
- представлення та відстоювання інтересів України у сфері телебачення й радіомовлення на міжнародній арені.

Національна рада складається із восьми осіб, з яких чотири члени ради призначаються Верховною Радою і чотири – Президентом України. Варто зазначити, що Національна рада України є повноважною за умов призначення не менше шести членів.

Членом Національної ради, згідно із Законом, може бути лише особа, що відповідає вимогам:

- 1) є громадянином України і проживає не менше 5 останніх років в Україні;

2) обов'язково має вищу освіту та досвід роботи у сфері медіа, електронних комунікацій чи права не менше 5 років;

3) володіє державною мовою, що відповідає рівню, визначеному Національною комісією зі стандартів державної мови.

Водночас не може бути згідно із законодавством членом Ради особа:

1) яка має громадянство або підданство іншої держави;

2) яка має судимість за кримінальне правопорушення, якщо судимість не погашена або не знята у порядку, встановленому законом;

3) визнана за рішенням суду недієздатною чи обмежено дієздатною;

4) яка за вироком суду, який набрав законної сили, була позбавлена права здійснювати діяльність, пов'язану із виконанням функцій держави, або обіймати відповідні посади;

5) щодо якої поширюються норми ч.ч. 3,4 ст. 1 Закону України «Про очищення влади»;

б) «яка є кінцевим бенефіціарним власником, ключовим учасником чи власником істотної участі ліцензіатів або реєстрантів відповідно до цього Закону, а також ліцензіатів або реєстрантів у сфері електронних комунікацій» [45].

Повноваження членів Національної ради починаються із дня призначення та тривають п'ять років. Після закінчення 5-річного терміну член Національної ради виконує свої обов'язки аж до набрання чинності рішенням щодо призначення нового члена Ради. Одна й та ж особа повторно може бути призначена членом Національної ради тільки один раз.

Відповідно до ст. 80 Закону «Про медіа», повноваження члена Ради припиняються достроково у разі:

«1) подання ним суб'єкту призначення заяви про звільнення з посади за власним бажанням з направленням копії заяви до Національної ради;

2) припинення ним громадянства України, встановлення факту наявності (набуття) громадянства (підданства) іншої держави або виїзду на постійне місце проживання за межі України;

- 3) порушення вимог, передбачених ст. 74 Закону України «Про медіа»;
- 4) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- 5) неможливості виконувати обов'язки члена Національної ради за станом здоров'я упродовж чотирьох і більше місяців підряд за наявності медичного висновку;
- 6) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним або обмеження його цивільної дієздатності, визнання його безвісно відсутнім чи оголошення померлим;
- 7) неучасті без поважних причин у 3 засіданнях Національної ради поспіль;
- 8) порушення вимог Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти;
- 9) смерті [45].

Наведений перелік підстав дострокового припинення повноважень члена Ради є вичерпним. Також не допускається дострокове припинення його повноважень згідно із нормами інших законодавчих актів.

Член Ради, відповідно до законодавства, виконує такі повноваження:

- 1) вносить на розгляд Ради питання та бере участь у її засіданнях;
- 2) здійснює повноваження і координує роботу підрозділів апарату Ради відповідно до визначеного розподілу функціональних обов'язків;
- 3) виконує або забезпечує у межах власної компетенції виконання різних рішень Ради;
- 4) представляє Національну раду за її рішенням як член міждержавних груп чи міжнародних організацій, а також у відносинах із державними органами або органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, юридичними та фізичними особами в Україні і за кордоном тощо.

Члени Ради при здійсненні повноважень мають право:

- 1) ознайомлюватися із документами, що знаходяться в Національній раді;
- 2) пропонувати питання, що належать до компетенції Ради, для включення до порядку денного її засідання;
- 3) також виступати на її засіданнях, вносити власні пропозиції щодо питань, що розглядаються, вимагати проведення по них голосування;
- 4) у разі незгоди із рішенням Національної ради, викласти у письмовій формі свою думку, яку додають до протоколу засідання ради;
- 5) за запрошенням бути присутнім на засіданнях ВР України, її комітетів, тимчасових спеціальних та слідчих комісій, на засіданнях, які проводяться Кабінетом Міністрів, у міністерствах, інших державних органах і органах місцевого самоврядування, стосовно питань, що пов'язані із регулюванням та контролем у сфері медіа;
- б) бути присутнім на заходах, що проводяться Радою.

Забезпечує організацію роботи голови і членів Національної ради патронатна служба.

З метою забезпечення виконання повноважень ради в АР Крим, областях, м. Києві та м. Севастополі призначаються спеціальні представники Національної ради. Для організаційного, правового, інформаційного, наукового, матеріально-технічного забезпечення Національної ради з питань телебачення і радіомовлення створюється апарат, що діє згідно із Положенням і Регламентом Національної ради.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII [29], телерадіомовлення здійснюються тільки державною мовою в порядку використання мови у цій сфері згідно із Законом України «Про медіа».

У Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права є діючим консультативно-дорадчим органом, що

функціонує при Президентові України та створений його указом 5 липня 2005 року. Голова комісії – це міністр юстиції України.

У Національній комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права є три Комітети.

Комітет зі зміцнення інститутів демократії, що вирішує питання:

- гарантій парламентської опозиції;
- конституційних змін;
- регіонального і місцевого самоврядування (Європейська хартія регіональних мов або мов меншин і Європейська хартія місцевого самоврядування);
- реформування публічної служби;
- діяльності та функціонування інститутів громадянського суспільства.

Комітет із утвердження верховенства права вирішує такі питання:

- удосконалення системи організації судочинства та судового устрою;
- створення доктрини щодо реформування кримінального правосуддя;
- заснування самоврядної незалежної правничої професії і реформування системи правової допомоги, що здійснюється на безоплатній основі;
- розробки пропозицій внесення змін до ЦК України.

Комітет прав людини і основоположних свобод вирішує такі питання:

- проблеми імплементації міжнародних стандартів у сфері прав людини на рівні національному;
- здійснення просвіти суспільства щодо прав людини;
- викладання щодо прав людини у закладах вищої освіти та у загальноосвітній школі;
- розв'язання проблем, що пов'язані із імплементацією Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин;
- забезпечення реалізації основних мовних прав українців [46].

Варто зазначити, що опрацювання та затвердження стандартів української мови в якості державної здійснює спеціально створений орган – Національна комісія зі стандартів державної мови, завданням якої є

збереження і розвиток державної мови за рахунок встановлення стандартів та методів перевірки рівня володіння нею, що необхідний для набуття громадянства або зайняття посад, визначених законами.

Отже, Комісія є центральним органом влади зі спеціальним статусом, її діяльність визначається і координується Кабінетом Міністрів через міністра, що очолює цей орган виконавчої влади в сфері освіти та науки. Комісія – це колегіальний орган, що складається з дев'яти членів. Члени Комісії призначаються на посаду і звільняються з неї рішенням Кабінету Міністрів.

Відповідно до ст. 44 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», комісія виконує наступні повноваження:

1) «напрацьовує враховуючи пропозиції та висновки Інституту української мови Національної академії наук України, а також інших наукових, освітніх установ та затверджує стандарти офіційної державної мови, а саме: українську термінологію; правопис української мови і зміни до нього; стандарти транскрибування та транслітерації» [29];

2) затверджує вимоги щодо рівнів володіння українською мовою особами, визначеними законодавством України;

3) затверджує вимоги рівня володіння державною мовою осіб, які прагнуть набути громадянство України;

4) затверджує також порядок перевірки рівнів володіння державною мовою;

5) у визначеному законом порядку подає пропозиції Кабінету Міністрів, які стосуються змін до законодавства, що пов'язані із забезпеченням вимог та стандартів державної мови;

6) погоджує форму державного сертифіката;

7) затверджує завдання для іспиту, що показує рівні володіння державною мовою та організовує такі іспити;

8) видає державні сертифікати і веде їх Реєстр;

9) згідно із законом, розробляє та подає Кабінету Міністрів України проекти Порядку проведення іспитів для перевірки рівнів володіння державною мовою;

10) має інші повноваження, визначені законодавством України [29].

Рішення Національної комісії зі стандартів державної мови є обов'язковими на усій території України та можуть бути оскаржені у судовому порядку.

Як бачимо, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Комітет гуманітарної та інформаційної політики, Національна комісія зі стандартів державної мови тощо є спеціальними органами, які тією чи іншою мірою впливають на формування та реалізацію державної мовної політики в Україні.

Варто зазначити, що в Україні із прийняттям Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» запроваджено спеціальні органи для реалізації мовної політики. Зокрема, з'явилася посада Уповноваженого із захисту державної мови, який здійснює державний контроль щодо застосування державної мови органами державної влади й місцевого самоврядування, установами, підприємствами та організаціями, а також їх посадовими і службовими особами, громадськими об'єднаннями та політичними партіями, іншими юридичними особами тощо. Для забезпечення його діяльності створюється спеціальний Секретаріат. Посадовці та службові особи складають іспити, на їх підставі видаються державні сертифікати щодо рівня володіння українською мовою. Організацією цих іспитів займається Національна комісія зі стандартів державної мови, про що зазначалось вище [24, с. 43].

Отже, системність державної мовної політики визначається мовним законодавством та діяльністю органів влади у сфері її формування та здійснення. Ключовим в імплементації мовного законодавства є владний орган, уповноважений державою на реалізацію мовної політики.

Наприклад, у Франції цим органом є Головне управління із питань французької мови та мов Франції, що координує державну мовну політику та здійснює контроль за виконанням приписів законів і виносить попередження порушникам, а також спільно із міністерством юстиції складає постанови, згідно з якими надаються дозволи асоціаціям у сфері захисту французької мови та контролю за виконанням законодавства, окрім того, стежить за діяльністю таких асоціацій та щороку для парламенту готує звіт щодо виконання положень законодавства про мову та про статус французької мови у міжнародних установах [24, с. 43].

Як бачимо, державну мовну політику здійснюють законодавчі і виконавчі органи влади; комітети у справах освіти, масової комунікації, преси, видавничої справи, кіномистецтва; суспільні організації, політичні партії, асоціації науковців, вчителів, журналістів, письменників, дослідницькі центри, мовознавчі інститути, академії наук, служби культури мови, перекладів тощо.

Суб'єктами ж адміністративно-правового регулювання мовних відносин виступають, насамперед, органи державної влади. У представників влади обсяг обов'язків, як правило, є більшим за обсяг їх прав, адже на органи влади державою покладено вимогу щодо забезпечення мовних прав громадян, забезпечення стабільності і правопорядку в суспільстві, і як результат – недопущення порушення прав та свобод громадян на мовному підґрунті тощо.

Держава з метою єдиного розуміння населенням своєї волі проголошує національну мову офіційною. Адже без мови неможлива діяльність органів й установ, які здійснюють державну владу, а також прийняття законів, що закріплюють систему норм існування та функціонування держави.

2.2. Особливості застосування мовної політики у різних сферах суспільного життя

Державна мовна політика відображає наявний стан справ у сучасному суспільстві. Адже із мови розпочинається будь-яке взаєморозуміння між людьми, що переростає у спілкування держави із громадянами. Держава, забезпечуючи підтримку і розвиток власної державної мови, робить крок назустріч ствердженню і зміцненню власних позицій як усередині держави, так і за її межами. Водночас, вільне використання у побуті меншинами своїх рідних мов є ознакою демократичного устрою, цивілізованості та дотримання прав людини і громадянина [47, с. 337].

З урахуванням наявної мовної ситуації у нашій державі і визначених законом функцій української мови, а також мов національних меншин, можна вважати, що державна мовна політика, насамперед, скерована на досягнення таких цілей:

1) визнання української мови як єдиної державної (офіційної) в усіх сферах суспільного життя та на всій території України, а також при здійсненні офіційними особами (представниками влади) функцій у міжнародних відносинах;

2) утвердження та підтримка української мови як мови титульної нації;

3) визначення української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні, як гаранта державної незалежності та національної безпеки;

4) посилення функцій державної мови як об'єднавчого та консолідуючого чинника у суспільстві та механізму зміцнення єдності громадян в Україні;

5) захист української мови від дискримінації у регіонах, визнання її офіційною і загальноприйнятною, яку необхідно використовувати в діловодстві, а також охорона мовного простору України, запобігання будь-якому втручанню з метою пропаганди чи нав'язування іншої мови, культури тощо;

- 6) підтримання розмаїття мов в Україні та міжкультурного діалогу;
- 7) сприяння використанню та розвитку мов меншин із захистом мов, які є під загрозою зникнення;
- 8) запобігання дискримінації у суспільстві за мовною ознакою;
- 9) забезпечення охорони мовних прав громадян України;
- 10) сприяння підвищенню мовної культури громадян;
- 11) забезпечення мовних потреб та інтересів українців в інших країнах тощо.

Повноцінне функціонування та розвиток української мови у всіх сферах суспільного життя на усій території нашої держави є гарантією збереження та охорони ідентичності української нації, а також політичної єдності України. Тому Українська держава повинна забезпечувати відродження та захист української мови, ефективну розбудову українського мовного інформаційного простору.

Вплив засобів масової інформації на мовну ситуацію полягає не лише у тому, що вони забезпечують доступ до інформації рідною мовою та встановлюють межі мовного й інформаційного простору, а й у тому, що багато людей використовують їх для здобуття знань української мови та практичної роботи щодо навичок її опанування. Радіо і телебачення прищеплюють специфічні зразки мовної поведінки, виховують національну гідність, формують мовну та національну свідомість глядачів і слухачів. Це найпотужніші на сьогодні засоби тиражування комунікативних стереотипів, уявлень і знань, що одночасно впливають на різні параметри мовної ситуації. Тому ЗМІ мають пріоритетний інтерес з точки зору мовної політики.

У сфері ЗМІ, особливо в географічному вимірі, існує значний кількісний і якісний дисбаланс. З урахуванням прайм-тайму російськомовних програм «Перший Інтернаціонал», «НТВМир» тощо частка російськомовних програм у прайм-таймі української національної антени на початку 2000-них років складала 61,4%, а українськомовні програми лише 38,6%. Рейтинговими програмами, що збирали найбільшу аудиторію, залишалися

переважно російськомовні, а саме: серіали, гумористичні шоу, концерти. Вони транслювалися тільки або переважно російською мовою – навіть ті, що вироблені в Україні. На FM-радіостанціях переважала продукція з піснями російською мовою [47, с. 352].

Якщо брати разовий тираж газет за 100%, то україномовні газети наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. становили лише 31%, тоді як російськомовні – 64%. Крім того, за даними Держтелерадіо, за 1998-2008 рр. зменшилася частка видань українською. За річним тиражем в україномовних газетах він становить 34% проти 63% у російськомовних. За цих 10 років зменшилася частка річного україномовного тиражу (з 50% у 1995 р.), а частка російськомовного зросла (з 45% у 1995 р.). За даними Рахункової палати, оприлюдненими у 2003 році, на 100 українців, які проживають в Україні, припадало 46 примірників газет рідною мовою, а на 100 росіян, які проживають в Україні, – 386 примірників, тобто у 8,4 рази більше. За цих 10 років частка річного тиражу україномовних журналів впала з 70% у 1995 р. до 19% у 2005 р., тоді як частка російськомовних журналів зросла з 18% у 1995 р. до 70% у 2005 р, а щодо глянцевого та спеціалізованого журналів, то серед них україномовний продукт майже відсутній. Російськомовна преса поширювалася на всій території України. У деяких регіонах Півдня та Сходу україномовна преса була майже відсутня. Єдиними україномовними газетами у цих регіонах були колишні радянські та державні видавництва. За даними Української асоціації книговидавців і книгорозповсюджувачів, частка російської книги на українському ринку становила близько 80% [47, с. 354].

«Від 16 січня 2022 р. набрала чинності норма Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» про те, що друковані ЗМІ видаються державною мовою в Україні. Вони можуть також видаватися іноземними мовами у випадку, коли є тираж даного видання українською. Поки що це стосується тільки загальнонаціональних видань, локальні мають перехідний період до літа 2024 року.

Отже, від ухвалення закону 25 квітня 2019 року до початку функціонування 25 статті закону в друкованих засобів масової інформації було 2,5 роки. Починаючи з 16 січня 2022 року, видавці газет і журналів повинні видавати друковані ЗМІ у кількох мовних версіях, одна з яких обов'язково має бути українською. Порухення мають каратися штрафом. «За перший випадок порушення передбачається штраф від 400 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо таке порушення буде зафіксоване протягом року вдруге, штраф зростає до 700 неоподаткованих мінімумів» [48].

Як бачимо, держава має використовувати належні їй законні засоби впливу на радіомовлення та друковані ЗМІ, щоб права україномовного читача були забезпечені як на всій території України, так і в окремих її регіонах. Недбалість, а іноді й просто брак української преси в східних і південних областях призводять до місцевого витіснення мови з суспільного, а відтак і з домашнього та родинного вжитку. Це ж стосується і диспропорції, що склалася між україномовним і російськомовним сегментами радіо- і телевізійного мовлення. Останнім часом на провідних українських телеканалах спостерігаються позитивні зміни кількісних міжмовних пропорцій на користь української мови. Проте вони мають бути доповнені якісними змінами, зокрема ширшим використанням української мови в рейтингових розважальних програмах, популярних серіалах тощо, а також більшою увагою до мовної культури дикторів і журналістів. Усі дисципліни, від фізкультури до менеджменту, мають викладатися українською мовою в навчальних закладах, де готують майбутніх журналістів.

Система виховання й освіти має не лише забезпечувати практичне володіння мовою, а й вести до формування національної мовної свідомості, прищеплювати навички мовного етикету та культури міжмовних стосунків. На думку експертів, освіта – єдина сфера суспільного життя, в якій сьогодні можна говорити про реальну, а не міфічну українізацію. У 2005/06 навчальному році українську мову вивчали 78,2% дітей у країні, російську –

20,7%. Водночас у системі освіти зберігаються глибокі диспропорції в якості. У сільській місцевості 91,34% шкіл є україномовними, у містах відсоток україномовних шкіл становить лише 61,86%, російськомовних – 13,1%, 24,34% шкіл мають статус двомовних або україномовних шкіл з російськими класами. Для значної частини дітей дитсадок і школа є єдиним місцем, де вони хоча б частково стикаються з українською мовою і мають можливість практикувати українську [47, с. 356].

Слід враховувати, що дуже часто школа залишається україномовною лише на уроках, поза ними діти та вчителі спілкуються російською. Крім того, є підстави вважати, що офіційна статистика щодо використання української мови у навчальному та виховному процесі в окремих регіонах є значно завищеною та не відповідає реальному стану справ.

На Сході та Півдні є школи, які юридично мають статус україномовних шкіл, але навчання там відбувається російською мовою. Подібна ситуація і з дошкільними закладами, де, за даними МОН України, у 2015 році українською мовою виховувалося 84,2% дітей, російською – 15,2%, за офіційною статистикою – 82,1% студентів закладів вищої освіти III-IV ступеня акредитації (інститути, університети) навчаються українською мовою, 17,7% – російською. Значно вищими є показники викладання російської мови у ЗВО Севастополя (95,9%), Криму (92,7%), Донецької (65,9%) та Луганської (56,8%) областей [49].

Дані соціологічних досліджень свідчать про високий рівень популярності україномовної освіти. Як показало дослідження Researching Branding Group (з 5 по 15 листопада в усіх регіонах України було опитано 2215 осіб за квотною вибіркою за статтю, віком, типом населеного пункту, похибка $\pm 1,1\%$), 57% громадян загалом згодні з тим, щоб їхні діти вчилися в школі з українською мовою, а 20% від загальної кількості з цим не погоджуються [49].

Стаття 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачає: «Мовою освітнього процесу в

зкладах освіти є державна мова. Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти» [29].

Окрім того, особам, які належать до нацменшин України, гарантується право навчатися у комунальних закладах освіти з метою здобуття дошкільної і початкової освіти, водночас із державною мовою, також мовою відповідної нацменшини України. Право це реалізується відповідно до законодавства шляхом створення окремих класів із навчанням мовою національної меншини України водночас із державною мовою та не поширюється на ті класи, що навчаються державною мовою.

Особам, які належать до корінних народів, гарантується право навчатися у комунальних закладах освіти з метою здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, водночас із державною мовою, також мовою певного корінного народу України. Це право також реалізується шляхом створення окремих класів (груп), де навчаються діти і мовою корінного народу, і державною мовою України.

Окрім того, такі особи мають право на вивчення мови свого корінного народу або національної меншини України як у комунальних закладах середньої освіти, так і за допомогою національних культурних товариств.

Варто зазначити, що особи з порушенням слуху мають право навчатися жестовою мовою і вивчати українську жестову мову.

Згідно із Законом, «заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, в обов'язку, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови» [29].

Особам, які належать до нацменшин, корінних народів України, а також іноземцям і особам без громадянства у державі створюються відповідні умови для вивчення української державної мови.

Також наша держава сприяє вивченню різних мов міжнародного спілкування, насамперед, англійської мови, у державних та комунальних закладах освіти. У закладах освіти одна або декілька дисциплін відповідно до освітньої програми можуть викладатися і двома, і більше мовами: державною, англійською мовою та іншими мовами Європейського Союзу (далі – ЄС).

Відповідно до Закону: «Мовою зовнішнього незалежного оцінювання за результатами здобуття повної середньої освіти та вступних випробувань є державна мова, крім зовнішнього незалежного оцінювання з іноземних мов» [29].

Держава також сприяє створенню і функціонуванню закладів освіти за кордоном, у яких або навчання відбувається українською державною мовою, або вона обов'язково вивчається як дисципліна, особливо у тих регіонах, де проживають великі групи українців.

Варто зазначити, що з метою вдосконалення реалізації мовної політики в освітній сфері, Міністерству освіти і науки України необхідно щорічно організовувати науково-практичні конференції, присвячені практиці викладання української мови та її використання в навчальному процесі у проблемних регіонах. Після узагальнення досвіду, отриманого під час проведення таких конференцій, слід розробити рекомендації для місцевих відділів освіти з метою забезпечення організаційної та фінансової можливості налагодження прямих контактів між педагогами різних районів та областей для обміну досвідом та навчально-методичними матеріалами. Також Міністерству освіти і науки України спільно з НАНУ пропонуємо організувати конкурс експериментальних нових концепцій навчання української мови за інноваційними технологіями у проблемних регіонах.

За погодженням із відповідними органами МОН пропонується відзначати переможця щорічного конкурсу «Учитель року» в номінації «Українська мова» державною нагородою відповідного рівня, а також преміями, спеціальними призами.

Також необхідно розширити практику у вищій освіті щодо поєднання спеціалізацій з української та однієї з європейських іноземних мов. Випускникам комбінованих спеціальностей надати право викладати обидва предмети в навчальних закладах відповідного рівня акредитації. Доцільно запровадити в МОН щорічний звіт ЗВО зі статусом національного про використання української мови в навчальному процесі та суспільному житті вишу. У найближчі роки кількість таких університетів має бути збільшено.

У навчальних закладах усіх рівнів необхідно посилити контроль за мовою викладання таких дисциплін, як фізичне виховання, трудове навчання, основи інформатики, іноземна мова (мова перекладу), з обов'язковим використанням української мови.

Для прикладу, починаючи з 2003/04 навчального року в Ужгородському національному університеті та з 2004/05 у Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці, де готують вчителів угорських шкіл Закарпаття, як одну з навчальних дисциплін запроваджено «Методику викладання української мови як державної в школах з угорською мовою навчання» [47, с. 357].

Слід зазначити, що Міністерству освіти і науки України необхідно також збирати інформацію про підготовку закладами вищої освіти фахівців із викладання української мови та літератури в школах з іншими мовами навчання, зробити їх універсальними.

Такого ж дослідження та узагальнень заслуговує практика викладання української мови в країнах (переважно сусідніх з Україною), де компактно проживають великі українські громади (Молдова, Словаччина та ін.).

Враховуючи незадовільну якість підручників для вивчення української мови, посібників, навчальних радіо- та телепрограм, відеоматеріалів,

електронної продукції тощо, МОН повинно запровадити лінгвістичний моніторинг якості навчання та методичних матеріалів разом із публікацією його результатів у засобах масової інформації. Першочерговий захід у реалізації державної мовної політики – забезпечення начальних закладів посібниками з української мови та літератури.

Необхідно також розпочати системну роботу із виховання педагогів мережі дошкільних закладів, психологів, класних керівників і наукових керівників загальноосвітніх і закладів вищої освіти у царині виховання в учнів культури міжмовних відносин. Спеціальні курси та семінари для місцевих навчальних факультетів і кафедр доцільно проводити через заклади післядипломної освіти, інститути та методичні об'єднання, науково-дослідні установи Міністерства освіти і науки України та НАН України, забезпечити їм необхідний науково-дидактичний супровід. З цією метою в установах МОН слід організувати семінари з основ мовної етикету та правил мовної поведінки для педагогів і психологів дитячих садків, молодших класів і закладів вищої освіти, а також підготувати навчальні програми та підручники для них. Управлінню наукових досліджень МОН у співпраці з науково-дослідними установами Національної академії наук України необхідно створити базу емпіричної інформації для вивчення ситуацій, у яких основою стає мовне питання.

Скільки б зусиль не докладали вчителі української мови для формування стереотипів гідної мовної поведінки, але якщо учні чують, що вчителі вживають українську тільки на уроках, а в інший час спілкуються між собою, з іншими працівниками школи та учнями російською, чи директор переходить на російську в розмові з технічним персоналом, то всі спроби пропаганди мовного патріотизму зриваються.

Відповідним підрозділам МОН також варто розглянути рекомендований режим використання мов у двомовних школах та подати його керівництву цих закладів. Під час шкільних канікул (на початку і в кінці навчального року, перед Днем учителя, Новим роком тощо) особливо

відчувається невміння чи небажання організаторів цих свят, особливо вчителів музики, використовувати матеріал українських пісень. Таким чином, кодується мовна свідомість і підсвідомість майбутніх громадян Української держави. У підлітків, які особливо гостро відчувають різницю між формальним і неформальним лідерством, змалечку виховують спотворене уявлення про місце української мови та культури в ієрархії цінностей. Надалі зусиллями вчителів і шкільних психологів зламати стереотип, сформований у ранньому дитинстві, буде вкрай важко, якщо взагалі можливо. Тому актуальним завданням є розробка сценаріїв та літературно-музичних оформлень різноманітних шкільних і студентських свят та забезпечення максимального ознайомлення з ними через місцеве управління освіти та Інтернет. Також необхідно створити доступну для користувачів мережі Інтернет відеотеку, що б чітко вказувала на можливості реалізації відповідних сценаріїв для окремих вікових груп, зробити електронну базу даних сценаріїв, відеоматеріалів, музичних записів заходів з нагоди свят: День рідної мови, День української мови та писемності тощо.

Для координації та системного керівництва роботою з інформаційно-просвітницького методичного забезпечення потреб різноманітних закладів, громадських організацій тощо варто сформувати мережу регіональних ресурсних центрів «Українська мова». Їм можна доручити створення відеотеки кращих тематичних уроків і тренінгів з української мови для різних вікових груп, проведення конкурсів електронних ігрових програм, спрямованих на формування вмінь володіння українською мовою для використання як навчального матеріалу в шкільному освітньому процесі тощо.

Міністерству культури та інформаційної політики та Міністерству освіти і науки щороку організовувати всеукраїнський конкурс на кращу дошкільну, шкільну та студентську пісню українською мовою з широким висвітленням у ЗМІ результатів конкурсу та гідним винагородженням його переможців.

Ще одним завданням є популяризація українських хітів для дітей та підлітків через ЗМІ та іншими засобами. МОН має здійснити низку заходів спільно з іншими міністерствами, наприклад, Міністерством оборони, МВС, ДСНС тощо, у системі яких є навчальні заклади, що потребують методичної допомоги з використання української мови у навчальному процесі. Служби МОН та залучені відомства мають провести моніторинг конкретних навчальних закладів з метою оцінки стану використання української мови в освітньому процесі та нагальних потреб у її навчально-методичному та кадровому забезпеченні.

Шляхом опитування викладачів і студентів, у тому числі через мережу Інтернет, необхідно скласти перелік підручників, що відсутні в українській версії, для навчальних закладів усіх рівнів акредитації та визначити пріоритети щодо організаційного та фінансового забезпечення навчальних закладів для їх негайної підготовки та видання. Актуальним завданням є створення онлайн-бібліотеки української літератури та у складі Українського мовного порталу – фонду тлумачних, перекладних, термінологічних, енциклопедичних та інших словників.

Спільно з Міністерством культури та інформаційної політики МОН України має забезпечити оснащення бібліотек різних рівнів підпорядкування (обласних, міських, районних тощо) українською літературою та профінансувати закупівлю українських книг і підручників.

Міністерству молоді та спорту України разом з МОН України потрібно надавати цільову підтримку молодіжним організаціям на зразок «Пласту», програмними завданнями яких є плекання української ідентичності, мови та культури, а також підтримка створення міжрегіонального обміну молодіжними групами для спільної організації вільного часу, відзначення національних, релігійних та інших свят. Для таких регіонів, як Крим і Донбас, з огляду на особливо низький рівень можливостей отримання освіти українською мовою, необхідно розробити додаткові заходи щодо підтримки української мови.

Зокрема, доцільно ввести:

- створення кадрової бази вчителів-предметників, які можуть викладати українською мовою;
- організацію мовних курсів для вчителів-предметників, які працюють або планують працювати в школах і класах з українською мовою навчання;
- запровадження спецкурсу «Сучасна українська мова» для всіх категорій слухачів курсів підвищення кваліфікації;
- узагальнення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів з двома мовами навчання щодо механізму відкриття класів з українською мовою навчання та створення умов для здобуття учнями освіти українською мовою;
- вжиття заходів щодо створення системи безперервної мовної освіти вчителів-предметників, які працюють у школах та класах з українською мовою навчання, для чого переглянути зміст навчальних планів вчителів та керівних працівників освіти;
- проведення щорічних освітніх семінарів щодо проблем викладання української мови та її використання у навчальному процесі в кожному з регіонів України;
- проведення вчителями та психологами школи роз'яснювальної роботи серед батьків (осіб, які їх замінюють), учнів, громадськості, у тому числі із залученням місцевих засобів масової інформації, щодо конституційного права громадян на освіту державною мовою;
- сприяння створенню та розвитку приватних навчальних закладів з навчанням і вихованням українською мовою.

Держава також має дбати про своїх громадян та представників українства, які перебувають за її межами. Назріло питання створити навчально-виховну базу щодо мовних курсів для дітей емігрантів нової хвилі, громадян України, які через агресію з боку Росії виїхали з України. Сучасна система дистанційного навчання також потрібна батькам, які хочуть навчати української мови своїх дітей у країнах проживання.

Міністерству освіти і науки України разом з відповідним управлінням та комітетами систематично надавати українським школам, молодшим школам, науковим і культурним осередкам за кордоном допомогу в забезпеченні відповідною літературою українською мовою, в організації спільних конференцій та семінарів з колегами в Україні, а також здійснювати підтримку щодо обміну фахівцями, проведення інших заходів.

Особливу роль у мовному житті суспільства відіграють сфери масової культури та шоу-бізнесу, кіно, оскільки вони мають потужний вплив на молодіжну аудиторію та є ефективним інструментом тиражування мовних зразків і стереотипів мовної поведінки. Пряме втручання державних органів у мовні пріоритети митців суперечить принципам свободи творчості та принципам громадянського суспільства. Влада має право вживати заходів для підтримки тих сфер масової культури, що є пріоритетними у контексті поточних завдань культурного будівництва [47, с. 361].

Ініціювання та проведення творчих конкурсів на кшталт «Червоної Рути» в перші роки існування та їх інформаційна підтримка з боку держави, надання митцям можливості проходити творче стажування в закордонних мистецьких центрах тощо може стати ефективним засобом підтримки української мови через масове народне мистецтво.

Кінематограф сьогодні потребує особливої уваги. Парадоксально, але в умовах радянської ідеологічної цензури український кінематограф досяг вищого творчого результату, аніж за понад півтора десятиліття незалежності держави. Однак потенційно прибуткова галузь потребує значних інвестицій, перш ніж продукт, який вона виробляє, принесе матеріальну віддачу. Вирішення цього завдання можливе шляхом залучення іноземців до кіновиробництва на вигідних фінансових умовах, що включало б і виробництво прокатних копій, дубльованих українською мовою.

Інтернет – це специфічне технологічне середовище, що поєднує в собі багато функцій одночасно: надання оперативної інформації про останні події (на кшталт традиційних ЗМІ), різноманітну та багатофункціональну

довідкову систему, засіб комунікації (електронна пошта, чат, веб), конференції, форуми тощо), рекламне середовище, засіб для здійснення операцій купівлі-продажу, надання різноманітних послуг, видовищне ігрове середовище тощо. На жаль, операцій в Інтернеті, що здійснюються лише українською мовою, є небагато. Сьогодні кількість користувачів в Україні стрімко зростає.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у ст. 27 передбачає: «Комп'ютерна програма (далі – КП) з користувацьким інтерфейсом, що реалізується в Україні, повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою та/або англійською мовою, або іншими офіційними мовами Європейського Союзу. Для цілей цього Закону користувацьким інтерфейсом є відображувана інформація, з якою безпосередньо взаємодіє користувач під час використання комп'ютерної програми, вебсайту і яка містить текст будь-якою мовою спілкування між людьми (зокрема мова візуального дизайну комп'ютерної програми, мова взаємодії, діалогів та транзакцій між користувачем та комп'ютерною програмою). Вимоги цього Закону не поширюються на мови програмування.

КП з користувацьким інтерфейсом, встановлена на товарах, що реалізуються в Україні, повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою, який за обсягом та змістом має містити не менше інформації, ніж іншомовні версії такого інтерфейсу. Недотримання цієї вимоги має наслідки, визначені законодавством про захист прав споживачів для реалізації товару неналежної якості» [29].

Важливо, що в роботі органів влади та місцевого самоврядування, підприємств, організацій і установ державної та комунальної форм власності згідно із Законом повинні використовуватися винятково КП із інтерфейсом державною мовою. Під час закупівлі таких комп'ютерних програм основною умовою має бути наявність користувацького інтерфейсу українською мовою.

Також заклади освіти державної та комунальної форм власності повинні використовувати для освітніх потреб аналогічно КП із користувацьким інтерфейсом українською мовою.

В усіх зазначених вище випадках до створення інтерфейсу українською мовою для відповідної КП може використовуватися КП із інтерфейсом англійською мовою.

Варто також зазначити, що Інтернет-представництва (вебсторінки в соцмережах, вебсайти тощо) органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ державної та комунальної форми власності, медіа, що зареєстровані в Україні, суб'єктів господарювання, які реалізують товари та послуги і зареєстровані в Україні, повинні бути подані тільки державною мовою. Водночас, поряд із версією представництв державною мовою, також можуть існувати і версії іншими мовами. Проте версія інтернет-представництва українською мовою повинна містити інформацію не меншу за змістом і обсягом, ніж іншомовні версії, а також «завантажуватись за замовчуванням для користувачів в Україні» [29].

Мобільні застосунки для органів державної влади та місцевого самоврядування, медіа, зареєстрованих в Україні, суб'єктів господарювання, які реалізують товари та послуги в Україні, також повинні мати версію інтерфейсу державною мовою.

Лише спеціалізоване технічне, наукове, медико-діагностичне обладнання, професійне обладнання тощо, яке не відноситься до товарів широкого вжитку (зокрема, прилади, устаткування, машини, верстати і т. д.), і його програмне забезпечення чи спеціалізоване програмне забезпечення, яке призначене для використання тільки в сфері інформаційних технологій, згідно із Законом, може не мати інтерфейсу державною мовою у випадку наявності його англійською мовою.

Не можна забувати також про якісні особливості онлайн-спільноти, найбільше про її соціальний вплив. Значний сегмент у її структурі складають інтелігенція, журналісти, менеджери та бізнесмени середнього та молодшого

покоління, представники творчих професій. Важливим чинником є те, що Інтернет залучає дедалі ширшу аудиторію, тобто підлітків і молодь. Враховуючи послаблення сім'ї як ланки патріархального устрою, що особливо сильно відчувається на селі, посилюється вплив мовних стереотипів серед молоді не лише в країнах Західної та Центральної Європи, а й в Україні. Завдяки ЗМІ та Інтернету мовна практика прийдешнього покоління вже не є суто маргінальним явищем і має тенденцію до переміщення з периферії мовлення до центру [50, с. 55].

З одного боку, Інтернет майже стійкий до традиційних методів регулювання чи адміністративного впливу, з іншого, як барометр, він відображає зміни та коливання у сфері установок, оцінок і пріоритетів суспільства. Українських фахівців у галузі інформатики слід залучити до поширення української мови в Інтернеті, оголосивши конкурс, переможці якого могли б розраховувати на солідні призи та інформаційну підтримку, а також державне фінансування (повне або хоча б часткове) для запропонованих проєктів.

Рекомендуємо також провести зустріч (семінар) з усіма зацікавленими українськими Інтернет-провайдерами з широкого кола культурних, мовних, освітніх та інформаційних питань. Під час розмови можна сформулювати нові підходи до шляхів і методів розширення україномовного сегменту в Інтернеті. Проведення такої зустрічі буде мати сенс, якщо до цього питання доєднаються високопосадовці, хоча б на рівні заступників міністрів профільних міністерств.

Варто обговорити можливість створення сайту для студентів, де можна було б організувати конкурс енциклопедичних статей за різними номінаціями, наприклад: «Рекреація в Україні: еволюція ідей» тощо. У національних університетах (для початку) та інших університетах у межах програми «Українська мова» необхідно створити центри дистанційного навчання, спрямовані як на українських, так і на іноземних користувачів.

Варто розробити кваліфікаційні вимоги щодо використання державної мови посадовими особами, а також методику впровадження цих стандартів на практиці та систему контролю щодо їх дотримання. «Центри перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій, що діють при облдержадміністраціях повинні вжити заходів для поглиблення знань з української мови та розширення її використання під час виконання державними службовцями посадових обов'язків. Необхідно вирішити, хто має порушувати питання про притягнення до юридичної відповідальності винних у грубих порушеннях законодавства стосовно української мови чи інших мов України. Доцільно залучити представників академічних та освітніх установ, неурядових організацій та ЗМІ до спостереження за тестуванням на знання української мови тих, хто набуває громадянства України, за якістю тестових завдань і самих методик тестування. Враховуючи міжнародний досвід, варто запровадити практику проведення семінарів та інтернет-конференцій для фахівців системи тестування» [47, с. 362].

Важливим стимулом для розширення уживання української мови стали правові норми, що зобов'язують використовувати її в рекламі та маркуванні товарів. Однак випадкові порушення цих прав помітні кожному уважному спостерігачеві. Тому необхідно створити систему контролю за дотриманням відповідних норм законодавства та встановлення відповідальності за їх порушення.

16 січня 2021 р. набули чинності норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які визначили, що уся інформація про товари і послуги в Україні повинна надаватися державною мовою.

З 16 січня 2021 р. підприємства, організації, установи всіх форм власності, суб'єкти господарювання повинні здійснювати обслуговування і надавати інформацію про власні товари і послуги, у тому числі через

інтернет-магазини, інтернет-каталоги, державною мовою. Усі виробники, виконавці, продавці зобов'язуються надавати інформацію споживачам про власні товари, роботи або послуги українською мовою. Інформація на цілниках, інструкціях, а також технічні характеристики, квитки, маркування, меню і т. ін. повинні бути подані державною українською мовою.

Крім того, суб'єкти електронної комерції, які зареєстровані в Україні, зобов'язані будуть надавати державною мовою всю визначену законом інформацію, зокрема щодо предмета електронного договору.

При цьому інформація про товари і послуги державною мовою може дублюватися іншими мовами, однак обсяг інформації українською мовою не має бути меншим від обов'язкового обсягу, встановленого законодавством у сфері захисту прав споживачів. В інформації, що стосується товарів, робіт або послуг, яка надається державною мовою, законом допускається використання слів, аббревіатур та позначень англійською мовою, також із використанням літер латинського чи грецького алфавітів.

Обслуговування споживачів може здійснюватися і недержавною мовою, зокрема, якщо замовник наполягає на цьому і знайдено спільну можливу мову спілкування.

Відповідно до ст. 32 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», визначено, що: «Мовою реклами в Україні є державна мова. У друкованих медіа, що видаються однією з офіційних мов Європейського Союзу, допускається розміщення реклами тією мовою, якою видається такий друкований медіа. Мовою реклами на телебаченні і радіо є державна мова. Мовою реклами, що розповсюджується телерадіоорганізаціями закордонного мовлення, телерадіоорганізаціями, які здійснюють мовлення однією або кількома офіційними мовами Європейського Союзу, поряд з державною мовою можуть бути офіційні мови Європейського Союзу. Особливості використання в рекламі кримськотатарської мови, інших мов корінних народів, національних

меншин України встановлюються законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України» [29].

Книговидання та книгорозповсюдження теж потребують ефективної підтримки з боку законодавців та чиновників на місцях. Органи, відповідальні за реєстрацію об'єктів права інтелектуальної власності, та інші уповноважені органи зобов'язані забезпечити наявність комп'ютерних облікових програм, електронних меню для побутової техніки, дитячих іграшок та інших електронних товарів для масового користувача та їх розповсюдження в українській версії, що може існувати одночасно з іншомовними редакціями цих програм.

Згідно із п. 3 ст. 26 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», асортимент кожної книгарні або інтернет-книгарня має на 50% складатися із книжок українською мовою.

Верховна Рада України 19 червня 2022 року прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидання і книгорозповсюдження» № 2313-IX [51].

«Мета закону – зупинити руйнування українського книжкового ринку, спричинене наслідками пандемії та зростанням обсягів контрафактної та контрабандної продукції. Він також, як очікується, сприятиме зростанню книжкового ринку в Україні та популяризації читання серед українців. Також на засіданні 19 червня парламент заборонив розповсюдження в Україні російських книжок та використання російської музики в медіа та громадських місцях» [52].

Окрім того, Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури), відповідним підрозділам місцевих державних адміністрацій необхідно стежити за тим, щоб написи на дорожніх знаках, назви вулиць та площ, тексти вивісок на громадських і державних установах були написані українською мовою. Важливе значення має також затвердження стандартів відтворення українських власних назв латиницею. На жаль, сьогодні на багатьох дорожніх знаках в Україні поряд з

українським написом, наприклад, Харків, Миколаїв, стоїть латинізована російська, а не українська назва тощо.

Зокрема, ст. 41 Закону зазначає: «Географічні назви, а також назви скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів та інших об'єктів топоніміки населених пунктів виконуються державною мовою.

Назви об'єктів топоніміки не перекладаються іншими мовами, а передаються в офіційних документах, медіа, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер відповідного алфавіту згідно із звучанням державною мовою.

Назви географічних об'єктів та об'єктів топоніміки, розташованих на території інших держав, а також географічних об'єктів та об'єктів топоніміки, на які не поширюються суверенітет та юрисдикція будь-якої держави, при використанні в Україні подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу з урахуванням особливостей української фонетики та правопису. Якщо такий географічний об'єкт, об'єкт топоніміки має назву українського походження, то така назва може застосовуватися замість або поряд з іншомовною. В офіційних документах назві українського походження надається перевага.

Написи на дорожніх знаках, вивісках та інших покажчиках назв географічних об'єктів та об'єктів топоніміки на території України подаються державною мовою. На покажчиках назв географічних об'єктів та об'єктів топоніміки поряд з назвою державною мовою може розміщуватися її латиноалфавітний відповідник. Напис латинськими літерами має бути меншим та розміщуватися з правого боку або внизу» [29].

Як бачимо, мовно-інформаційний простір є своєрідним символічним державним кордоном, і його мовне маркування не повинно залишати сумнівів щодо того, до якої країни належить та чи інша територія.

Для наукового обґрунтування мовної політики доцільно створити в Інституті мовознавства НАН України підрозділ, який би займався

дослідженням теоретичних і прикладних проблем мовної політики, здійснював би системний аналіз мовної політики, мовної ситуації та давав би практичні рекомендації на найближче та віддалене майбутнє.

2.3. Правова охорона державної мовної політики

У загальному під категорією «охороняти» науковці розуміють «оберігати від небезпеки кого; що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.; стояти на варті біля кого, чого-небудь; вартувати, стерегти; оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін.; захищати від чого-небудь» [53, с. 15]. У словнику слово «захист» вживається в двох значеннях: «як дія за значенням захищати, захистити і захищатися, захиститися, а також розшифровується як заступництво, охорона, підтримка» [54].

Як відомо, регулятивна й охоронна – це основні функції права, з їх допомогою воно захищає права і свободи громадян. Співвідношення питань адміністративно-правової охорони і захисту є актуальними у наш час, проте науковці не знайшли поки що консенсусу відносно їх співрозмірності.

Як вважає О. М. Правоторова, «адміністративно-правова охорона є ширшим поняттям та включає в себе категорію адміністративно-правового захисту. Ми погоджуємося з тими вченими, які констатують у своїх творах, що термін «охорона» використовується як загальне правове явище, яке включає захист» [55, с. 76].

У своїх працях В. Назаров зазначає, що «поняття «охорона» і «захист» перебувають в одній площині, оскільки мають єдиний критерій виміру – права та свободи людини і громадянина» [56].

Отже, охорона прав громадян полягає не лише в їх захисті від можливих порушень, проте і в забезпеченні умов та засобів для користування ними громадянами. Під категорією «охорона» розуміємо охорону і захист прав та свобод.

Науковці також зазначають, що «поняття «охорона» та «захист» поєднані і пов'язані. Проте охорону прав вони розглядають як діяльність, яка спрямована на усунення перешкод в реалізації прав і обов'язків, на боротьбу із невиконанням обов'язків і зловживанням правами, на профілактику й попередження порушень прав та обов'язків, а захист пов'язують із невиконанням обов'язку або зловживанням правом і виникненням перешкод для їх здійснення чи існування суперечки про наявність самого права або обов'язку» [55, с. 77].

З метою узгодження національного законодавства з вимогами світового товариства, є «потреба вживати слова «захист», «охорона» в одному розумінні, «їх розділяючи лише із метою адміністративно-правової охорони: «захист (охорона) у найвищому розумінні («protection in a very narrow sense»); захист (охорона) у вузькому розумінні («protection in the narrow sense»); захист (охорона) у широкому розумінні («protection in the broadest sense»))» [57, с. 49].

Отже, адміністративно-правова охорона, насамперед, це інститут адміністративного права, який складається із однорідних норм права, вплив яких спрямовано для попередження правопорушень (в тому числі для профілактики злочинів) і відновлення порушених прав та законних інтересів юридичних і фізичних осіб, які здійснюються з використанням адміністративного інструментарію – форм діяльності адміністрації, також засобів адміністративного примусу і процедур.

Наведене вище не означає, що в чинному законодавстві України взагалі відсутні спеціальні механізми захисту української мови як державної. Адже держава, маючи за обов'язок захист власної мови, передбачає у законодавстві відповідні механізми із реалізації захисної функції у мовній сфері.

Питанню захисту державної мови в Україні на науковому рівні присвячено низку праць дослідників. М. М. Чеховська і В. М. Шлапаченко розглядають «державну мову як компонент національної безпеки держави, що безумовно потребує належного захисту задля уникнення розв'язання

гібридних воєн» [58]; О. Микитюк відзначає «залежність рівня ідеологічної безпеки держави та її самостійності від захищеності державної мови» [59]; Т. В. Коваль визначає «правовий статус мовного омбудсмена України як одного із ключових суб'єктів захисту державної мови» [60]; А. В. Шмагун обґрунтовує «деякі заходи щодо захисту функціонування державної мовної політики» [61].

Водночас питання використання української мови у всіх визначених законодавством сферах суспільного життя все ще не вирішено, що може вказувати на існування складнощів щодо реалізації чинного мовного законодавства, яке також визначає і правові засади діяльності мовного омбудсмена.

Варто звернути увагу на дослідження проблеми захисту державної мови, зокрема, Пола Магнетта (Magnetite, 2003) щодо правового статусу омбудсмена в Європейському Союзі [62] та Роба Беренса (Bahrens, 2017) із розвитку інституту університетського омбудсмена у Північній Америці, Австралії та європейських державах [63]. Це свідчить про актуальність дослідження правового статусу та особливостей діяльності Уповноваженого із захисту державної мови.

Тому важливо дослідити:

- правову природу Уповноваженого із захисту державної мови;
- з'ясувати порядок його призначення та організацію роботи;
- проаналізувати обсяг та характер повноважень мовного омбудсмена, а також механізми їх реалізації.

Правовий статус й організація діяльності Уповноваженого із захисту державної мови визначені у Розділі VIII (ст.ст. 49-57) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відповідно до якого «з метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України діє Уповноважений із захисту державної мови» [29].

Основні завдання Уповноваженого – це:

- 1) захист української державної мови;
- 2) захист прав громадян України щодо отримання українською мовою інформації, послуг у визначених Законом сферах суспільного життя, на усій території України, усунення перешкод і обмежень щодо користування державною мовою.

Уповноважений із захисту державної мови свою діяльність здійснює незалежно від державних органів і посадових осіб, призначається за спеціальною процедурою Кабінетом Міністрів строком на 5 років. Його діяльність визначається Законом та іншими нормативно-правовими актами.

8 липня 2020 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 852-р на посаду Уповноваженого із захисту державної мови було призначено Кременя Тараса Дмитровича [64].

Уповноважений із захисту державної мови є відносно новим суб'єктом у системі вже наявних органів та спеціальних суб'єктів, які захищають державну мову. Тому є необхідність дослідження його правового статусу, визначення правових механізмів впливу на мовні відносини та співвідношення його повноважень з компетенцією інших профільних суб'єктів тощо. Як зазначено у науковій літературі, Уповноважений із захисту державної мови є спеціальним суб'єктом, який діє в системі органів виконавчої влади, а його діяльність спрямована на охорону суспільних відносин, що входять до сфери його «підкування» [61]. З цим можна погодитися, адже і власна назва новоствореної інституції вказує на характер здійснення нею необхідної діяльності задля досягнення поставленої мети. При цьому позитивний результат можливо досягнути за умови чіткої визначеності як сфери відання, так і обсягу повноважень відповідального суб'єкта.

До кандидата в Уповноваженого із захисту державної мови висуваються відповідні вимоги, яким він повинен відповідати. Так, цілком логічно, що це повинен бути громадянин України не молодший 35 років, який має вищу освіту, володіє державною та англійською мовами,

здійснював діяльність із захисту державної мови або правозахисну діяльність, має відповідні ділові та моральні якості, освітній та професійний рівень [64].

Проте формулювання таких критеріїв для кандидата на посаду Уповноваженого із захисту державної мови не можна вважати досконалим, а тому має бути дещо уточненим. По-перше, дотримання освітнього та професійного цензів може вказувати на рівень фахової підготовки кандидата на посаду, зумовлюючи тим самим надлишкове дублювання таких вимог. Це лише обтяжує законодавче формулювання, що повинно відповідати критеріям чіткості та зрозумілості. По-друге, вимога щодо здобуття вищої освіти теж має бути конкретизована, оскільки вона співвідноситься з іншим цензом – професійним, який не розповсюджується на будь-який профіль вищої освіти. По-третє, рівень володіння державною мовою повинен бути не менший другого рівня (C2), встановленого Національною комісією зі стандартів державної мови, що свідчитиме про вільне володіння кандидатом українською мовою.

Зауважимо, що відповідно до посади, Уповноважений повинен не просто володіти державною мовою, а володіти нею на найвищому рівні. У той же час, додаткова вимога стосовно володіння саме англійською мовою не є достатньо виправданою. Адже Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» дозволяє використовувати будь-яку офіційну мову Європейського Союзу [29]. Тому цей мовний ценз доцільно трансформувати у вимогу щодо вільного володіння державною мовою та однією з офіційних мов Європейського Союзу, не надаючи при цьому преференцій одній із них.

Крім того, потребує уточнення і критерій наявності у кандидата на посаду мовного омбудсмена досвіду здійснення діяльності із захисту державної мови або правозахисної діяльності. Наголосимо, що вказана вимога повинна бути сформована з урахуванням функціонального призначення посади Уповноваженого та її індивідуальності. Адже

правозахисна діяльність може бути досить широкою за змістом й навіть опосередковано не мати відношення до мовної сфери. Для недопущення формалізації даної вимоги її потрібно змістовно обмежити певним переліком сфер правозахисної діяльності (участь у розгляді спорів щодо рішень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або мовного омбудсмена, захист прав людини від дискримінації за мовною ознакою тощо). Стосовно ж наявності у кандидата досвіду із здійснення захисту державної мови, то в інтересах правової визначеності ця вимога також повинна бути сформульована більш чітко. Наприклад, до такої діяльності доцільно відносити участь у розробці мовного законодавства, зайняття певної посади у секретаріаті Уповноваженого із захисту державної мови тощо.

Також вимога щодо ділових та моральних якостей кандидата на посаду Уповноваженого із захисту державної мови не має чітких критеріїв відповідності та не дозволяє об'єктивно встановити, хто із кандидатів більшою мірою відповідає високим стандартам моральності. Крім того, у нинішній редакції ця вимога фактично залежить від її суб'єктивного сприйняття окремими представниками уряду, що не узгоджується із засадами правової держави. Тому доцільно уточнити цю вимогу з метою об'єктивного підтвердження відповідності кандидатів на посаду мовного омбудсмена встановленому критерію. Це питання, на нашу думку, може бути вирішено насамперед шляхом подання низки документів, які підтверджуватимуть моральні та ділові якості кандидата, і проведення спеціального тестування, подібно до того, що передбачене для суддів у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [65].

Вищезазначене буде забезпечувати необхідну об'єктивність, оскільки міститиме відповідну методику проведення тестування, а до його проведення залучатимуться профільні фахівці. Як недолік зауважимо, що законодавець не передбачив мінімальних строків досвіду професійної діяльності для претендента на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, як це встановлено, зокрема, для інших інституцій та суб'єктів владних

повноважень. Наприклад, кандидат на посаду освітнього омбудсмена повинен мати профільний досвід роботи не менше 5 років [66], претендент на посаду члена Вищої ради правосуддя – правовий стаж не менше 15 років [67], член Ради Національного банку – щонайменше 10 років досвіду роботи [68].

Отож, визначення мінімального строку професійного досвіду дозволить всебічно оцінити здатність претендента на посаду, з'ясувати його моральні та ділові якості тощо. Для Уповноваженого із захисту державної мови такий строк має складати щонайменше 5 років, що дозволить адекватно оцінити компетентність кандидата на посаду.

Серед іншого зазначимо, що, відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 50 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», особа не може бути рекомендована на посаду мовного омбудсмена, якщо всупереч Конституції України брала участь у спробах закріпити офіційну багатомовність [29].

Процедура призначення на посаду Уповноваженого із захисту державної мови розпочинається з подання до уряду по одному кандидату на дану посаду Уповноваженим з прав людини, Міністром юстиції, Міністром культури та інформаційної політики. Така процедура включає щонайменше декілька взаємообумовлених етапів, передбачаючи розгляд документів і проведення відкритого конкурсу за одне засідання уряду [29].

Як зазначають О. І. Зозуля та Н. В. Занкевич, «сьогодні відсутні будь-які принципи чи прозорі механізми відбору кандидатів на посаду мовного омбудсмена. Фактично визначення кандидатів відбувається у закритому форматі, що навряд чи можна вважати таким, що відповідає публічному характеру діяльності Уповноваженого із захисту державної мови та її важливому значенню для захисту національних інтересів. Тому висунення кандидатів на цю посаду повинно відбуватися відкрито з проведенням конкурсу, що має бути відображено у ст. 50 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [69, с. 65].

У процесі висування кандидатів Уповноваженого із захисту державної мови беруть участь тільки представники Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України. У свою чергу Президент України не залучений до обрання Уповноваженого, що могло би бути доцільним, адже глава держави також належить до числа суб'єктів із захисту державної мови, виступає гарантом захищеності атрибутів держави. Враховуючи роль мовного омбудсмена, його обрання повинно здійснюватися, в тому числі, із врахуванням кандидата Президента України, що дозволить врівноважити баланс інтересів зацікавлених суб'єктів. Це також відповідатиме сучасній доктрині державотворчого процесу, де, як правило, Президент України та Верховна Рада України діють спільно в контексті формування державних інституцій чи заповнення вакантних посад вищого рівня.

Також дискусійним є ненадання Уповноваженому статусу державного службовця, що залишає його правовий статус недостатньо визначеним. Хоча мовний омбудсмен фактично має безпосереднє відношення до державної служби, належачи до єдиної системи органів державної влади, наділяючись державно-владними повноваженнями, виконання яких забезпечено державою, у тому числі можливістю застосування відповідних примусових заходів. Так, наприклад, постанова Уповноваженого про накладення штрафу є обов'язковою до виконання суб'єктом господарювання. Крім того, згідно із п. 14 Положення про Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови, його працівники є державними службовцями [70]. Окрім того, що Уповноважений із захисту державної мови здійснює свою діяльність незалежно від «інших державних органів», тому він може бути визначений як своєрідний одноосібний державний орган (посадова особа), неполітичний характер якого цілком співвідноситься із статусом державного службовця.

Згідно із ч. 12 ст. 50 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», повноваження Уповноваженого достроково можуть припинитись за наявності однієї із підстав:

- 1) подання особистої заяви щодо складення повноважень Уповноваженого;
- 2) порушення ним вимог несумісності;
- 3) наявності медичного висновку про те, що він не може виконувати обов'язки за станом здоров'я;
- 4) притягнення його до відповідальності за порушення вимог Закону;
- 5) його участі у спробах запровадження на території України офіційної багатомовності, що суперечить Конституції України та встановленій конституційній процедурі;
- 6) набрання обвинувальним вироком законної сили щодо нього;
- 7) припинення громадянства України;
- 8) визнання його безвісно відсутнім чи оголошення померлим;
- 9) смерті [29].

При цьому привертає увагу така підстава припинення повноважень як факт притягнення Уповноваженого із захисту державної мови до відповідальності за порушення вимог вказаного Закону України, адже предмет його регулювання повинен стосуватись, насамперед, засад використання державної мови в Україні, а не діяльності мовного омбудсмена. Крім того, ст. ст. 7, 9, 12-41 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначають як сфери суспільного життя, де повинна використовуватися державна мова, так і коло осіб, відповідальних за дотримання мовного законодавства у відповідній частині [29]. З огляду на це вказана підстава дострокового припинення повноважень мовного омбудсмена, фактично передбачаючи його відповідальність за їх неналежне виконання, потребує уточнення в частині зазначення відповідних норм Закону, що стосуються саме конкретних обов'язків мовного омбудсмена. Крім того, доволі суб'єктивною й абстрактною підставою дострокового припинення повноважень мовного омбудсмена може вважатися ймовірне вчинення ним дій щодо запровадження на офіційному рівні багатомовності всупереч встановленому

порядку (п. 5 ч. 12 ст. 50 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної») [29].

Таким чином, відсутність чіткої процедури підтвердження наявності спроб порушення порядку запровадження багатомовності в діяльності мовного омбудсмена потенційно створює ризик довільного тлумачення цієї причини, надмірного впливу та втручання в діяльність омбудсмена щодо прав людини та захисту державної мови. У цьому контексті більшої правової визначеності також вимагає зміст згаданого «запровадження багатомовності на офіційному рівні». Оскільки мовний омбудсмен є незалежною від інших органів інституцією, було б виправдано виключити це положення, що в умовах суспільно-політичної нестабільності може сприяти дестабілізації роботи цього важливого правозахисного механізму.

Варто підкреслити, що діяльність Уповноваженого зосереджена переважно на двох аспектах. Відповідно до ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», він захищає безперешкодне функціонування української мови в державі та мовні права громадян у контексті суспільного спілкування з метою отримання необхідної інформації та послуг [29].

Це безпосередньо має стати основою для формування прав мовного речника. Водночас у відповідному законі України йдеться взагалі про охорону правового режиму державної мови, а не мови як системи знаків, що забезпечує процес міжособистісного спілкування, тому об'єктом захисту Уповноваженого є не стільки сама мова, скільки правильне її використання.

Слід також зазначити, що Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 49) захищається право громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою [29], ігноруючи аналогічні права іноземців та осіб без громадянства. З іншого боку, згідно з ч. 1 ст. 54 Закону України кожна особа має право звернутися зі скаргою про порушення її мовних прав. У зв'язку з цим доцільно уточнити пункт 2 частини другої статті 49 Закону, який має гарантувати захист мовних

прав кожної особи на користування послугами та інформацією державною мовою. Водночас Уповноважений із захисту державної мови здійснює свою діяльність за погодженням із секретаріатом, що є невід'ємною гарантією автономії цієї установи та сприяє ефективній реалізації покладених на неї завдань. Зокрема, функціональне призначення секретаріату визначено ст. 52 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [29].

Конкретний перелік повноважень секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови, закріплений у п. 4 Положення, не є вичерпним, фокусуючись на всебічному організаційному (п.п. 2-12), експертно-аналітичному (п. 1), правовому (п.п. 5, 7, 10), інформаційному (п.п. 3, 4, 9, 13), матеріально-технічному (п.п. 7, 11) та іншому забезпеченні діяльності мовного омбудсмена [70]. Фактично від продуктивності діяльності даного секретаріату та його належного матеріально-фінансового забезпечення багато у чому й залежить ефективність роботи самого мовного омбудсмена.

Як недолік слід вказати, що за каденції першого Уповноваженого із захисту державної мови його секретаріат взагалі був відсутній. Так, лише Постановою від 25.06.2020 р. № 530 Кабінет Міністрів України утворив секретаріат й затвердив максимальну кількість його працівників [71]. Вказане зумовило низьку ефективність першого періоду роботи Уповноваженого, що на той час не дозволило забезпечити належний захист державної мови. Істотним недоліком, що може призвести до часткового призупинення діяльності Уповноваженого із захисту державної мови, є відсутність у нього заступників. Тому у випадку його тимчасової відсутності, об'єктивної неможливості здійснення ним владних повноважень (відпустка, хвороба тощо), робота даного інституту очікувано буде призупинена. Беручи до уваги предмети відання мовного омбудсмена, вважаємо за доцільне запровадити посаду його заступника або ж законодавчо покласти виконання його обов'язків на іншу особу, яка залучена до захисту державної мови. Щодо цього досить слушною є позиція Т. В. Коваль, яка пропонує вирішення

даного питання шляхом наділення повноваженнями мовного омбудсмена керівника його секретаріату [60, с. 32]. Такий варіант є загалом прийнятним, оскільки керівник секретаріату з огляду на його професійні компетенції має бути спроможний тимчасово замінити Уповноваженого із захисту державної мови.

Аналіз повноважень та порядку діяльності Уповноваженого із захисту державної мови дозволяє поділити їх на захисні та контрольні-наглядові [60, с. 32]. У свою чергу, захисні повноваження додатково можна диференціювати на ініціативні та моніторингові, що більш точно вказують на характер діяльності Уповноваженого із захисту державної мови. Водночас у п. 123 Висновку № 960/2019 щодо Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Європейська комісія за демократію через право висловила занепокоєння щодо відсутності чітких меж між захисними та контрольними повноваженнями мовного омбудсмена [72, с. 26]. Адже це несе ризик можливого втручання у діяльність юридичних осіб, що суперечитиме ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У правовій державі національні або приватні інтереси не мають привілеювати один над одними без достатніх підстав, що може негативно позначатись на розвитку як держави, так і суспільства. Зазначимо, що Уповноважений із захисту державної мови відповідно до наявних у нього повноважень повинен дієво взаємодіяти з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Наразі особливості процедури такої взаємодії визначені прийнятим Кабінетом Міністрів України Порядком від 21.08.2019 р. № 819 [73]. Зокрема, ним досить повно окреслено підстави залучення представників органів державної влади до контрольних заходів мовного омбудсмена, передбачено обов'язковість розгляду його висновків щодо публічного приниження або зневажання державної мови їх адресатами, надано право мовному омбудсмену ініціювати створення міжвідомчих

робочих груп з метою підготовки пропозицій уряду щодо мовного законодавства тощо.

За змістом п. 1 ч. 4 ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», мовний омбудсмен комунікує із Кабінетом Міністрів України шляхом подання своїх пропозицій задля сприяння реалізації державної мовної політики [29]. Вказане має важливе значення для швидкого реагування на необхідність оновлення нормативно-правового регулювання мовних відносин.

Із опублікованого річного звіту Уповноваженого із захисту державної мови за 2020 рік вбачається, що «за звітний період ним було подано до уряду шість законопроектів за різними профілями (щодо організаційно-кадрових, нормопроектних, культурно-освітніх та інших питань)» [74]. Така різноплановість законопроектної роботи додатково підтверджує важливість забезпечення належних правових засад у сфері захисту державної мови.

Водночас, нормотворча діяльність Уповноваженого із захисту державної мови у 2021 році була пов'язана із низкою складнощів. Так, згідно із річним звітом мовного омбудсмена за 2021 рік, «не були враховані його пропозиції стосовно відсутності підстав для внесення змін до порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою, а також пропозиції затвердження Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови» [75].

Варто зазначити, що відсутність належної комунікації між урядом та мовним омбудсменом фактично заблокувала зазначену нормотворчість із питань захисту державної мови, а окремі рішення були прийняті без урахування позицій зацікавлених сторін.

Серед повноважень Уповноваженого із захисту державної мови є «моніторингові» повноваження, що полягають у перевірці інформації на відповідність діяльності різних суб'єктів приписам мовного законодавства. Так, у 2020 р. мовний омбудсмен перевіряв 1691 сайт органів державної

влади [74], а у 2021 році цей показник становив 2019 моніторингових заходів [75].

Як бачимо, перевірка вебсайтів суб'єктів владних повноважень є важливою діяльністю Уповноваженого, адже органи державної влади і місцевого самоврядування повинні використовувати у своїй діяльності тільки державну мову. Крім самого факту прямого порушення мовного законодавства, таке недотримання суб'єктами владних повноважень свого мовного обов'язку може спонукати інших суб'єктів до невиконання чинних вимог щодо обов'язкового використання державної мови в окремих сферах суспільного життя.

Також варто зазначити, що одним із повноважень мовного омбудсмена є розгляд скарг, які надходять від фізичних і юридичних осіб (п. 3 ч. 4 ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної») [29]. Це можна вважати як доповнення до суспільного захисту державної мови, що підвищує його ефективність. При цьому, протягом 2020-2021 років такі скарги стосувалися переважно сфер діяльності органів місцевого самоврядування, освітньої діяльності, вебсайтів, телерадіомовлення, реклами, сервісу, надання інших послуг споживачам [74; 75].

Зазначені сфери, що відзначаються найбільшою мовною комунікацією, є досить проблемними на сьогодні, що викликає необхідність їх широкого контролю за дотриманням мовного законодавства, забезпечення своєчасного та ефективного реагування на відповідні його порушення. Відповідно до ч. 1 ст. 54 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», будь-яка особа має право звернутися зі скаргою до Уповноваженого [29]. Проте, оскільки право особи на звернення фактично реалізується таким чином, порядок подання скарг має містити запобіжні заходи від можливого зловживання цим правом (наприклад, шляхом встановлення формальних та процедурних вимог до скарги), таким чином запобігаючи перевантаженню або блокуванню роботи Уповноваженого.

Отже, розгляд мовним омбудсменом отриманих скарг є важливою складовою його контрольно-наглядових функцій, що може ефективно сприяти своєчасному реагуванню на виявлені порушення, їх усуненню та подальшому запобіганню.

На нашу думку, «некоректною є редакція частини другої статті 54 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка передбачає право особи на оскарження рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень мовному омбудсмену» [29]. Фактично це створює додаткову підставу для скасування рішення, визнання дії чи бездіяльності певного суб'єкта протиправною. Однак це суперечить частині 2 статті 19 Конституції України та, як бачимо, вже виходить за межі повноважень мовного омбудсмена. Тому ця правова норма потребує певного уточнення щодо можливості оскарження певного рішення, дії чи бездіяльності лише щодо порушення мовного законодавства зі збереженням переліку можливих форм невиконання вимог щодо обов'язкового використання української мови. Окрім того, пункти 1, 3-5 ч. 2, п. 1, 2 ч. 3 ст. 54 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» допускають значний суб'єктивізм скажника, який доцільно доповнити необхідністю надання йому належного підтвердження фактів відповідних порушень» [69, с. 68].

Слід зазначити, що згідно із ч. 5 ст. 54 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», передбачено шестимісячний строк для подання скарги Уповноваженому [29]. Встановлення саме такого терміну є способом дисциплінування сторін спірних правовідносин, але доцільно було б встановити можливість поновлення такого строку, якщо він був пропущений з поважних причин.

Як альтернативний варіант дій мовного омбудсмена щодо розгляду скарги, поданої поза межами встановленого строку, може бути наділення його правом прийняти її до розгляду, коли скарга має значний суспільний інтерес. «Аналогічний механізм «ad hoc» визначений, наприклад, при

процедурі вирішення питання стосовно прийнятності конституційної скарги. У цьому разі слід встановити критерії «значного суспільного інтересу» задля забезпечення об'єктивності Уповноваженого при ухваленні рішення щодо прийняття до розгляду тієї чи іншої скарги. Такими критеріями, наприклад, можуть бути суб'єкт правопорушення (орган публічної влади), а також місце, спосіб та характер правопорушення (громадське місце, вербальна чи письмова/документарна форма, повторність правопорушення)» [69, с. 69].

Процедура розгляду скарг омбудсменом визначена у статті 55 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Отож, скаржник повинен дотримуватися вимог щодо форми скарги (письмова чи електронна), а також її змісту (у ній мають бути зазначенні дані скаржника та суть звернення, дата і підпис). При цьому, при надісланні звернення електронного не вимагається використання підпису.

Проте, спрощення механізму подання скарги водночас створює ризик зловживання правом та неправомірного подання скарг, зокрема, від імені третьої особи та безпідставного перевантаження роботи Уповноваженого. Це також суперечить ч. 2 ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV, де зазначено, що формування електронного документа обов'язково завершується електронним підписом [76]. Перевагою електронного підпису є можливість встановлення як автора скарги, так і перевірки фактів, що є предметом розгляду, а також застосування до скарги наслідків її неприйнятності. «Протягом 10 днів після реєстрації скарги Уповноваженим має бути прийнято рішення про необхідність проведення мовної експертизи, контроль щодо використання державної мови чи залишення скарги без розгляду» [29]. При цьому, згідно із законодавством, мовна експертиза має проводитись за порядком, затвердженим урядом. Проте даний порядок тривалий час залишається несхваленим, що фактично блокує проведення такого експертного дослідження у разі прийняття Уповноваженим відповідного рішення та, як наслідок, перешкоджає належному розгляду ним скарг.

Вбачається, що за своїм характером мовна експертиза може мати деяку схожість (за об'єктом та обсягом дослідження) із лінгвістичним дослідженням мовлення, що є одним із видів криміналістичної експертизи. Крім того, положення Закону не визначають подальші дії мовного омбудсмена після отримання висновку експерта щодо поданої скарги. Тому можна було б встановити, що Уповноважений, в разі підтвердження факту порушення мовного законодавства, прийматиме рішення про проведення контролю. У випадку, коли факт порушення мовного законодавства не підтверджено, повинно бути ухвалене рішення щодо залишення цієї скарги без розгляду.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у ч. 5 ст. 55 передбачено п'ять підстав залишення Уповноваженим скарги без розгляду і повернення її заявнику:

«1) на рішення, дії або бездіяльність, наведені у скарзі, не поширюється дія цього Закону;

2) скарга стосується випадків дотримання стандартів державної мови під час публічних виступів посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

3) наведені у скарзі факти вже були предметом розгляду і щодо них Уповноважений ухвалив рішення;

4) скарга щодо дотримання стандартів державної мови не містить обґрунтування;

5) фактичні обставини, зазначені у скарзі, є предметом судового розгляду щодо порушення вимог цього Закону» [29].

Проте деякі із них є дискусійними за своїм формулюванням. Дещо суб'єктивною підставою повернення скарги можна вважати відсутність у ній, на думку Уповноваженого, обґрунтування можливих порушень вимог Закону України. Також скарга повертається за умови, що вона стосується повідомлень про недотримання під час виступів посадовими особами органів влади стандартів державної мови. Проте зазначені суб'єкти зобов'язані не

тільки володіти державною мовою, але і застосовувати її при виконанні своїх владних обов'язків. Тому така позиція законодавця беззаперечно потребує перегляду.

Як бачимо, невизначеність критеріїв оцінювання обґрунтованості скарг фактично надає мовному омбудсмену широкі повноваження для прийняття рішень. Варто зазначити, що одним із критеріїв необґрунтованості звернення заявника може бути не надання ним жодного доказу до скарги чи долучення доказів, які не мають відношення до спірних правовідносин, або подання нечитабельних доказів тощо.

Варто зауважити, що скарга, згідно із Законом, має бути розглянута протягом тридцяти днів від дня прийняття рішення про здійснення мовної експертизи або вжиття заходів контролю щодо застосування державної мови. Цей строк Уповноважений може продовжити на такий самий період [29]. У цьому випадку він повинен виходити із доцільності й об'єктивної неможливості вчасно завершити розгляд скарги (наприклад, через відсутність результатів мовної експертизи). Коли ж виявлено порушення законодавства посадовими особами органів влади щодо безперешкодного функціонування державної мови, Уповноважений має направити подання для проведення службового розслідування і притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

Згідно із п. 4 ч. 4 ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [29], такі подання не направляються до органів місцевого самоврядування. Прогалина у Законі потребує усунення, «беручи до уваги значно ширший перелік осіб, зазначених у статті 9 цього Закону України, які повинні використовувати державну мову у своїй діяльності. Крім того, подання Уповноваженого лише обов'язкові до розгляду, хоча їх підготовка відбувається вже за встановленими фактами мовних правопорушень. У зв'язку із цим може бути доцільною проробка питання щодо встановлення обов'язковості подань до виконання (які у такому разі могли би бути оскаржені до суду), а не до

розгляду, що забезпечуватиме невідворотність притягнення порушників до юридичної відповідальності. Адже обов'язковість подань тільки до розгляду загалом є порівняно менш ефективною ніж їх обов'язковість до виконання й залишає можливим фактичне не притягнення уповноваженим суб'єктом на власний розсуд порушника до належної (сумірної та достатньої) відповідальності» [69, с. 69].

Окрім того, Уповноважений, згідно із п. 2 ч. 1 ст. 53 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», надає не тільки висновки, але і рекомендації щодо застосування державної мови в сфері діяльності органів влади [29]. Проте даний Закон України та інші акти мовного законодавства не визначають підстав та порядку їх надання. Також не зазначається, в чому відмінність між поданнями і рекомендаціями, правові наслідки у випадку їх отримання. Висновок за своєю суттю можна розглядати як документ, в якому констатуються та узагальнюються встановлені факти на підставі проведеного спостереження. У свою чергу, рекомендація є пропозицією для адресата щодо можливих варіантів вирішення певного питання. Тобто ані висновки, ані рекомендації не можуть розглядатися як обов'язкові до виконання чи розгляду. Хоча на підставі сформованого висновку мовний омбудсмен може застосовувати інші форми реагування у випадку встановлення фактів порушень мовного законодавства.

Як зазначають О. І. Зозуля та Н. В. Занкевич: «перелік суб'єктів, до яких можуть бути надіслані висновки або рекомендації у порядку п. 2 ч. 1 ст. 53 Закону України є дещо меншим за перелік суб'єктів, які зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 53 цього Закону України, що актуалізує уточнення вказаного переліку з урахуванням положень статті 9 даного Закону України» [69, с. 70].

Отож, надання висновків і рекомендацій повинно відбуватися за наслідками проведеного контролю щодо дотримання суб'єктами мовних відносин вимог профільного законодавства. У такий спосіб мовний омбудсмен додатково вказуватиме порушнику, які саме його дії були кваліфіковані як вчинення мовного делікту та які заходи потрібно вчинити

для запобігання його повторенню. Наразі ж висновки та рекомендації фактично можуть надаватись мовним омбудсменом поза процедурою державного контролю. Згідно із п. 3 ч. 1 ст. 53 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Уповноважений із захисту державної мови повинен оприлюднювати свої висновки за наявності ознак публічного приниження чи зневажання державної мови. Однак це стосується лише випадків, коли порушення мало місце у публічному виступі посадової особи. Проте означене є лише однією з можливих форм публічного приниження чи зневажання української мови, що чомусь не охоплює інші можливі прояви таких негативних дій при формуванні офіційних документів чи текстів (зокрема, навмисне порушення стандартів застосування української мови, свідоме нехтування вимогами її обов'язкового застосування тощо). У такому випадку є необхідність проведення мовної експертизи, що встановить наявність чи відсутність фактів приниження або зневажання державної мови. Сформовані висновки Уповноваженого підлягають не лише оприлюдненню, але й у подальшому надсилаються керівникам чи вищим органам за місцем роботи порушника [29].

Редакція зазначеного положення є дискусійною, тому що, направляючи висновок, Уповноважений фактично встановив наявність у діях порушника складу мовного делікту. Тому до нього обов'язково повинні бути застосовані заходи реагування, як це, наприклад, має місце при направленні мовним омбудсменом подань (п. 4 ч. 4 ст. 49 Закону України), де адресат порушує дисциплінарне провадження та приймає рішення щодо виду санкції, застосовуваної до порушника. Контроль щодо обов'язкового використання державної мови в Україні здійснюється на підставі письмового рішення мовного омбудсмена із дотримання встановленої процедури та документування.

Для здійснення Уповноваженим із захисту державної мови зазначеного контролю урядом було прийнято Порядок від 21.08.2019 р. № 817 [77], який і

визначив особливості проведення таких контрольних заходів (їхні завдання, види та строки, види документів, які складаються контролюючим суб'єктом, тощо).

Згідно із ч. 2 ст. 56 Закону України, з'ясовано, що контрольні заходи здійснюються як Уповноваженим безпосередньо, так і його представниками [29]. Отож, у випадку залучення представників мовного омбудсмена до проведення контрольних заходів, обсяг їх повноважень не може виходити за межі організаційного забезпечення. Адже представники мовного омбудсмена є працівниками його секретаріату, призначеного саме забезпечувати виконання повноважень Уповноваженого. Натомість, наприклад, самостійне складання представниками Уповноваженого актів та протоколів згідно із ч. 6 ст. 56, ч. 1 ст. 57 Закону України є не стільки забезпечувальними, скільки владними, юридично значущими діями. Тому актуалізується вирішення питання розмежування повноважень мовного омбудсмена та його представників, не допускаючи можливості фактичної підміни ними Уповноваженого із захисту державної мови, який «здійснює свої повноваження безпосередньо». Оскільки мовний омбудсмен фізично не спроможний одноосібно виконувати усі свої повноваження на всій території України, необхідно закріпити окремі повноваження за його представниками, водночас зберігаючи прийняття остаточних рішень тільки за мовним омбудсменом.

Таким чином, упродовж 2022 року «Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови здійснено 6 моніторингів виконання законодавства про державну мову у діяльності різних суб'єктів та різних сферах суспільного життя. Крім того, в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану були проведені огляди застосування державної мови: посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, керівниками установ та організацій державної і комунальної форм власності, іншими посадовими особами, які здійснюють інформування громадян; телерадіоорганізаціями, що здійснюють загальнонаціональне ефірне

телемовлення; телерадіо-організаціями, що здійснюють загальнонаціональне ефірне радіомовлення. У 2022 році шляхом моніторингу опрацьовано 1562 інтернет-сторінки органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, громадських об'єднань, політичних партій, інших юридичних осіб, з яких 1422 сайти – інтернет-представництва суб'єктів господарювання, через які реалізуються товари і послуги, а решта 140 – інших установ та організацій (медіа, музеї, бібліотеки та ін.)» [78].

За результатами проведених моніторингів було «встановлено 1112 порушень. Внаслідок вжитих заходів у межах компетенції Уповноваженого та Секретаріату усунуто 611 порушень вимог Закону, що становить 54,9% від усіх встановлених за результатами моніторингів порушень. З них: 590 порушень усунули суб'єкти господарювання, 21 – інші установи та організації. Також за результатами перевірки діяльності Президента України та Кабінету Міністрів України в частині дотримання вимог статті 10 Закону при призначенні осіб на посади, визначені частиною першою статті 9 Закону в період з 24 лютого по 19 травня 2022 року, було виявлено 9 порушень вимог Закону.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 53 Закону Уповноваженим у 2022 році здійснювалась робота в межах 170 заходів державного контролю за застосуванням державної мови. З них повністю завершено 130 заходів державного контролю, здійснення 17 державних контролів було зупинено, оскільки вони стосувалися територій, на яких у 2022 році відбувалися бойові дії або які були тимчасово окупованими. Загалом заходи державного контролю здійснювалися як на підставі скарг, що надійшли на адресу Уповноваженого, так і за власною ініціативою» [78].

Потрібно вказати, що після надходження до зобов'язаного суб'єкта запиту від мовного омбудсмена чи його представника щодо витребування документів та інформації, вони повинні бути надані не пізніше тридцяти днів від дня отримання такого запиту. Підтримуємо думку, що цей строк є надто

тривалим та потребує скорочення до 10-15 днів. Адже після отримання витребуваних документів або інформації мовний омбудсмен чи його представник повинні мати достатньо часу на ознайомлення з їх змістом, надання їм належної оцінки та прийняття обґрунтованого рішення щодо контрольного заходу. Додатково слід враховувати й можливі строки на пересилання кореспонденції. Тобто наявність у зобов'язаної особи тридцяти днів на подання витребуваних документів або інформації може мати наслідком об'єктивне недотримання мовним омбудсменом чи його представником встановленого ч. 7 ст. 55 Закону України строку розгляду поданої скарги, який також становить 30 робочих днів.

Згідно із абз. 2 ч. 3 ст. 56 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у випадку ненадання на запит мовного омбудсмена чи його представника витребуваних документів або інформації вони повторно звертаються з відповідним запитом до адресата [29]. Це загалом також негативно позначається на дотриманні термінів здійснення контрольних заходів і додатково підтверджує доцільність скорочення строків надання запитуваної інформації. При цьому законодавством передбачено, що до зобов'язаного суб'єкта, за умови повторної відмови у наданні чи ненаданні запитуваних копій документів або інформації, можуть застосовуватися законодавчо визначені стягнення.

Водночас вищезазначений Закон наділяє мовного омбудсмена правом застосовувати тільки штраф за інший вид мовного делікту (ч. 6-8 ст. 57 Закону України). Акцентуємо, що, як в інтересах ефективної роботи Уповноваженого, так і в дотриманні прав зобов'язаних осіб, є потреба усунення зазначеної законодавчої прогалини, зокрема шляхом чіткого визначення санкцій та процедури їх застосування до порушника у випадку повторної відмови у наданні чи повторного ненадання витребуваних документів або інформації. Наприклад, такими санкціями можуть бути попередження, виклик для надання пояснень, примусове вилучення документів/інформації, штраф тощо. За результатами проведеного контролю,

відповідно до ч. 5 ст. 56 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», складається акт за встановленою формою, а у випадку підтвердження порушення мовного законодавства – ще й протокол на підставі сформованого акту [29]. Проте Закон України не вимагає подальших дій після оформлення відповідного контрольного заходу (навіть фіксуючи у протоколі факт порушення мовного законодавства).

Тому з метою забезпечення наслідків для «порушника, зокрема усунення порушення та притягнення до відповідальності, завершення контрольних заходів (у разі виявлення порушень) має бути безпосередньо пов'язане з підставами та процедурою направлення подань мовного омбудсмена (п. 4 ч. 4 ст. 49 Закону України), надання його висновків і рекомендацій (п. 2 ч. 1 ст. 53 Закону України)» [69, с. 71].

Водночас у статті 57 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено особливості реагування на порушення мовного законодавства в сфері обслуговування споживачів. Так, за наявності порушення Уповноваженим чи його представником складається акт та оголошується попередження правопорушнику, який зобов'язаний упродовж 30 днів усунути порушення [29]. Однак, враховуючи специфіку сфери обслуговування, що включає в себе комунікацію споживачів та надавачів відповідних послуг, а також розміщення інформації про послуги, не завжди можливо усунути вчинене порушення. Наприклад, коли йдеться про порушення мовного законодавства, які вже відбулись (зокрема використання недержавної мови під час вербальної комунікації), щодо чого доцільно говорити більше вже про запобігання вчинення нових подібних порушень. Інша справа, коли відповідне порушення мало місце в документальному оформленні послуги чи наданні інформації про такі послуги.

Підтримуємо позицію науковців щодо застосування фінансових санкцій до правопорушника у сфері обслуговування споживачів лише за наявності повторного порушення мовного законодавства [69, с. 71]. Адже цей

підхід вважаємо обґрунтованим, оскільки саме він дозволяє виправити поведінку правопорушника в інший спосіб, що сприяє добровільному коригуванню поведінки надавача послуг.

Окрім того, варто відзначити, що абз. 3 ч. 6 ст. 57 Закону України фактично встановлює обов'язкову присутність представника суб'єкта господарювання при розгляді справи про накладення штрафу. Формулювання даної норми створює істотний ризик блокування розгляду справи шляхом неодноразового направлення клопотань про відкладення розгляду справи з дотриманням законодавчо встановлених строків. Тому вважаємо, що у випадку повторної відсутності належним чином повідомленого представника суб'єкта господарювання така справа повинна бути розглянута незалежно від причин його відсутності.

Так, зокрема, у справі № 540/543/21 судами першої, а також апеляційної інстанції «було відмовлено в задоволенні позову Навчально-виховного комплексу «Школа гуманітарної праці», адже Уповноважений відповідно до закону здійснював контроль за власною ініціативою на підставі скарги фізичної особи» [79]. Вказане свідчить, що Уповноважений наділений правом діяти на власний розсуд у своїй діяльності, а тому за наявності достатніх відомостей щодо можливого порушення мовного законодавства він може ініціювати проведення контрольних заходів.

У справі № 540/1821/21 суд також не знайшов порушення у направленні Уповноваженим із захисту державної мови суддям рекомендацій щодо правильного застосування Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Адже рекомендації мовного омбудсмена не зобов'язують суддів діяти відповідним чином, не є способом надання оцінки судовим рішенням, а виступають лише орієнтиром для непорушності мовного законодавства у суддівській практиці [80].

Як бачимо, мовний омбудсмен у зазначених вище випадках діяв згідно із ст. ст. 49, 53 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», здійснюючи непрямий вплив на відносини у

сфері застосування державної мови та запобігаючи таким чином можливим порушенням.

Висновки до Розділу 2

Отже, мовна політика є системою заходів (політичних, адміністративних, юридичних та ін.), що спрямовані на врегулювання мовних відносин, зміну або збереження мовної ситуації у державі. В Україні задля подолання, спричиненою асиміляційною політикою окупантів, деформації мовного простору, пріоритетом мовної політики визнається утвердження і розвиток української мови як головної ознаки нації, яка історично проживає на її території та становить абсолютну більшість населення (близько 79%), а також, яка визначила назву нашої держави.

Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Комітет гуманітарної та інформаційної політики, Національна комісія зі стандартів державної мови тощо є спеціальними органами, що тією чи іншою мірою впливають на формування та здійснення державної мовної політики в Україні.

Водночас, в Україні має бути створений державний орган, що відповідатиме за ведення мовної політики та щороку звітуватиме через ЗМІ громадськості про свої досягнення та актуальні цілі на найближчий період. Такий державний орган має взаємодіяти із органами державної влади на місцях й органами місцевого самоврядування щодо реалізації державної мовної політики з метою одержання інформації, що стосується мовної ситуації на місцях та планування мовної політики із врахуванням місцевих особливостей.

Окрім того, варто зазначити, що державна мовна політика повинна зосереджуватися на наступних пріоритетних напрямках:

- приведення мовного законодавства та практики його застосування у відповідність до Конституції України і Рішення Конституційного Суду про тлумачення ст. 10 Основного Закону, зокрема, що стосується вимог відповідного володіння українською мовою кандидатами у народні депутати і народними депутатами України, а також державними службовцями всіх рівнів, осіб, призначених на посади у системі органів державної влади і місцевого самоуправління, насамперед, у сфері освіти, науки, культури, засобів масової інформації, Збройних Сил; обов'язкового складання українською мовою вступних іспитів у закладах вищої освіти та застосування її в освітньому процесі;

- створення відповідної нормативної бази підтримки для українськомовних ЗМІ, заохочення книговидавництва та пісенної продукції українською мовою, а також українського кіно та театру;

- піднесення престижу та авторитетності української мови;

- виховання мовної свідомості та гідності громадян нашої держави;

- вироблення ефективних засобів та механізмів захисту від зовнішньої мовно-культурної експансії і проявів дискредитації української державної мови;

- розширення застосування державної мови у всіх сферах життєдіяльності на території України;

- покращення якості українського мовлення та мовної культури в ЗМІ;

- створення системи контролю за дотриманням норм мовного законодавства.

Таким чином, збереження та розвиток української мови є запорукою збереження держави, тому на її захист повинні бути спрямовані усі охоронні дії держави, адже людина виступає конкретно-історичною та національно-культурною індивідуальністю, а також є носієм мови і духовної культури нації.

Отже, спрямованість державної політики щодо зміцнення позицій української мови як у повсякденному житті, так і в сфері державного

управління забезпечить розкриття нових горизонтів розвитку держави та суспільства, виведенню України на високий міжнародний рівень з долученням до кращих моделей демократично-правового державотворення, що базується на впровадженні консолідуючої мовної політики, яка у пріоритеті має зміцнення, розвиток та об'єднання української нації.

Уповноважений із захисту державної мови є досить новою інституцією, діяльність якої безпосередньо спрямована на захист мовних прав та інтересів кожного і належне функціонування єдиної державної української мови. Мовний омбудсмен згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» сприяє застосуванню української мови в усіх сферах суспільного життя, що передбачені Законом, та на усій території України. Уповноважений – це посадова особа, що призначається Кабінетом Міністрів на 5 років і здійснює власну діяльність незалежно від інших посадових осіб та державних органів.

Повноваження мовного омбудсмена, передбачені законом, гарантують достатні правові механізми його впливу на поведінку учасників мовних відносин та дозволяють Уповноваженому виконувати власні завдання із захисту української мови як державної з урахуванням специфіки зазначених відносин і форм мовної комунікації.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

3.1. Проблемні аспекти правового регулювання державної мовної політики в сфері захисту прав та інтересів національних меншин: шляхи їх вирішення

Сучасна держава набуває незалежності тільки коли у повній мірі зможе захистити та забезпечити себе, власні символи та атрибути не лише на загальнодержавному та міжнародному рівнях, але і в окремих сферах функціонування, в окремих регіонах на усій своїй території. Кажучи про Україну як суверенну державу – розуміємо вільну країну, що самостійно виконує власні функції на своїй території та як незалежного суб'єкта міжнародних відносин. У даному випадку одним із найважливіших елементів такої держави обов'язково виступає українська мова у статусі єдиної офіційної державної мови.

Варто зазначити, що державна мова – це один із найвагоміших атрибутів будь-якої держави, вона є фундаментом національної ідентичності й основою у формуванні самосвідомості і самоідентифікації особистості як громадянина і представника відповідної нації. У ході становлення і розвитку сучасної держави, її мова відіграє головну роль у згуртуванні та зміцненні суспільства. Тому, враховуючи важливість мови у становленні і розвитку держави та нації, варто приділити увагу її захисту на загальнодержавному рівні.

Помітною проблемою сучасної мовної політики України стала її розбіжність із реальним мовним становищем, що склалося у державі. Причиною цього, вважаємо, виступає політична ситуація, що сприяла надмірній політизації мовного питання. Тому, з точки зору деяких осіб, державна мова є не стільки важливим символом національної самобутності і

складовою частиною у механізмі формування незалежної правової держави, скільки важелом для різних маніпуляцій щодо політичних питань. Такий стан речей заважає належним чином оцінити відповідну ситуацію і врегулювати мовне питання.

Мовна політика сьогодні посідає надважливе місце серед державних пріоритетів, адже її завдання полягає: «у забезпеченні неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин і задоволення мовних потреб громадян України» [82].

Серед досягнень у мовно-культурній сфері, що були реалізовані останніми роками, можна назвати:

- прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [83];
- затвердження Кабінетом Міністрів України мовної редакції Українського правопису (2019 р.) [84];
- схвалення Стратегії «Сильна мова – успішна держава» [4];
- декомунізація топонімічного простору та ландшафту країни;
- отримання Православною церквою України Томосу про автокефалію;
- підтримка державою книговидання українською мовою;
- запровадження квот щодо української мови на телебаченні і радіо;
- зростання національного кіновиробництва тощо.

Важливим кроком до формування ефективної мовної політики у нашій державі стало прийняття Кабінетом Міністрів України Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» від 17 липня 2019 р. «Це, зокрема, сприятиме підвищенню престижу та авторитетності державної мови, формуванню комфортного та функціонального україномовного середовища на всій території України та

для всього її населення, а також створить умови для задоволення мовних потреб українців, які проживають за кордоном» [85].

З огляду на вищезазначене, слушною видається думка О. Куця, який доходить висновку, що «політичні, соціально-економічні, культурні, правові аспекти функціонування державної мови в усій її специфіці мають бути узгодженими елементами цілісного суспільного світогляду, декларованого як курс держави на гармонію і злагоду в суспільстві» [86, с. 196].

Також О. Куць визначив подальші кроки розвитку державної мовної політики: «створити центральний орган із повноцінною вертикаллю спеціалізованих органів для здійснення мовної політики в галузі мовного планування і будівництва; упорядкувати й наповнити змістом механізми контролю за дотриманням чинного законодавства щодо мови. Важлива роль належить державним службовцям, які, будучи представниками української держави, мають не тільки володіти державною мовою, а й пропагувати її [86, с. 196].

Як бачимо, від того, як буде побудована мовна політика, якими є її основні цілі та завдання, залежить цілісність суспільства, його ефективне функціонування та розвиток. З моменту проголошення незалежності мовне питання в Україні набуло відверто політичного забарвлення. Жодна політична криза чи виборча кампанія не обходилися без спекуляцій та провокацій щодо мовного питання. Тому держава має проводити чітко визначені цілеспрямовані дії щодо створення відповідних соціально-політичних умов для подолання мовної кризи, адже без удосконалення правових засад державної мовної політики неможлива гармонізація мовного середовища загалом, подолання проблеми політизації мовного питання.

Мовне протистояння в Україні слід розглядати як чинник, що негативно впливає на національну безпеку країни та визначає необхідність вдосконалення діяльності органів влади, які окреслюють основні елементи мовної політики. Тому актуальним є виявлення засадничих характеристик реального стану мовної ситуації у нашій країні, чинників, що негативно

впливають на мовне питання та заважають демократичному розвитку міжетнічних відносин, а також вимагають їх урахування в процесі розробки та вдосконалення сучасного мовного законодавства.

Сьогодні в українському суспільстві виокремилися істотні проблеми у реалізації мовної політики, зокрема щодо її впливу на перебіг політичних процесів. Вони мають багатоаспектний характер. Адже, з однієї сторони, – це формування та визначення пріоритетів державної мовної політики, з іншої – вплив мовного питання на весь політичний процес у контексті сучасних викликів.

Серед чинників, що зумовлюють напрямок соціально-політичного розвитку України та стан її національної безпеки, мовне питання посідає одне з перших місць, зважаючи на склад її населення.

Як показує світова практика, політика багатомовності в одній країні має досить конфліктогенний характер. Як вважає американський соціолінгвіст Е. Хауген, «багатомовній країні, якщо вона не є децентралізованою федерацією із достатньо стабільними мовними кордонами, завжди буде загрожувати внутрішній конфлікт» [87, с. 245].

Зміна політичної, економічної, духовної ситуації у нашій державі сприяла змінам внутрішніх взаємин українського етносу, а також вплинула на його відносини з етнічними групами, що проживають на теренах України.

«По-перше, ці міжетнічні відносини стали складнішими, різноманітнішими; по-друге, намітилися тенденції, які породжують ці протиріччя. Одна із них лежить у площині реалізації мовної політики. Мовне питання в процесі ідеологічної конфронтації перетворюється на чинник міжетнічних конфліктів» [88, с. 47].

Мовні суперечності переростають у дестабілізуючий чинник внутрішньої безпеки та гальмують процес розвитку демократичної, суверенної, правової держави. Через те, що в українському суспільстві етнонаціональна і мовна більшість не співпадає, це є серйозною проблемою і джерелом можливого конфлікту на мовному ґрунті. Соціологічне

дослідження під назвою «Динаміка патріотичних настроїв», що було проведене в 2014 р., показує, «що понад 60 % жителів Донбасу сумують за СРСР. При цьому, якщо в Центрі, на Сході і Півдні впродовж 2013-2014 рр. кількість прихильників СРСР зменшилася, то на Донбасі – зросла. Серед етнічних росіян кількість тих, хто досі шкодує за втратою СРСР, за рік зросла з 55 % до 60 %. Серед етнічних українців цей показник зменшився із 38 % до 29 %» [89, с. 52].

Як бачимо, можливість виникнення будь-якого конфлікту на ґрунті мовного питання є превентивною загрозою розпаду держави, доки процес реалізації мовної політики відбувається не надто успішно через внутрішні і зовнішні чинники. До внутрішніх чинників слід віднести важку історичну спадщину та регіональну поділеність України, коли регіони різняться як культурою, так і мовною приналежністю. У державі є анклавні з неоднорідними національно-культурними, мовними, соціально-політичними традиціями та орієнтаціями. Історично це зумовлено входженням окремих частин України до складу різних держав і різним часом їх об'єднання у складі однієї держави.

Окрім того, в процесі формування засад мовної політики України суттєву роль відіграє її лінгвістичний ландшафт, що є унікальним. Всі більші за чисельністю етноменшини налічують менш ніж 2,4 млн. осіб разом (це 4,9% українського населення) та є громадами, кожна з яких нараховує менше ніж 300 тис. людей (менше ніж 1% українського населення). Це, зокрема, «білоруси – 275,8 тис., молдовани – 258,6 тис., кримські татари – 248,2 тис., болгари – 204,6 тис., угорці – 156,6 тис., румуни – 151 тис., поляки – 144,1 тис., євреї – 103,6 тис., вірмени – 99,9 тис., греки – 91,5 тис., татари – 73,3 тис., роми – 47,6 тис., азербайджанці – 45,2 тис., грузини – 34,2 тис., німці – 33,3 тис. та гагаузи – 31,9 тис. У деяких областях відзначається значна присутність певних меншин (з географічної точки зору, мова йде про найбільш тісне заселення): 98,1 % кримських татар мешкають в Автономній Республіці Крим; 96,8 % угорців – у Закарпатській області; 86,5 % гагаузів –

в Одеській області; 84,7 % греків – у Донецькій області; 75,9 % румунів – у Чернівецькій області і 21,3% у Закарпатській області, та 73,7 % болгар – в Одеській області» [90, с. 45].

Як свідчить світова практика, ефективність регулювання складних і важливих суспільних відносин, до яких також відноситься і правовий мовний статус нацменшин, значно зростає, коли здійснюється воно засобами правової політики. Адже це передбачає цілеспрямовану діяльність органів влади на основі науково обґрунтованих механізмів, принципів та засобів досягнення цілей і тактичних завдань держави й суспільства. Окрім того, формування правового захисту мов нацменшин – це об'єктивна реакція держави на потреби внутрішнього упорядкування засад та основних умов мовної політики. Забезпечення прав громадян, що представляють нацменшини, повинно відбуватися не лише на загальнонаціональному, а й на регіональному рівнях.

Особливу роль для нацменшин відіграють чинники: «мотив небезпеки» і «принцип справедливості» у мовній політиці. Адже саме вони здійснюють вплив на формування і розвиток мовної політики. Тому роль держави та її інститутів у цій сфері визначається, зокрема, тим, що держава встановлює та регулює мовні права нацменшин у межах власної території.

Варто зауважити, що мовні проблеми потрібно вирішувати із урахуванням нашого статусу незалежності та інтеграційних європейських прагнень. Саме ці два пріоритети мають диктувати умови проведення мовної політики, тобто орієнтувати на ці складові вітчизняне законодавство, організаційні заходи, управлінські рішення. Аналіз українського законодавства та права зарубіжних країн свідчить, що мовна політика має здійснюватися на засадах, які передбачають:

- «державне забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя, на усій території України;
- урахування невід'ємного права особи спілкування рідною мовою;

- сприяння реалізації етносами права користування та розвитку власної мови;
- поєднання функціонування державної української мови і гарантій розвитку та використання мов національних груп і корінних народів;
- розвиток мов етноменшин не повинен перешкоджати розвитку державної мови, необхідності її знати, вивчати і використовувати у повсякденному спілкуванні;
- толерантне ставлення з боку суспільства до рідної мови людини, як до особливої форми почуттів і скарбу етносу, до якого вона себе відносить;
- охорону і розвиток мов етноменшин, корінних народів як важливого внеску у розбудову Європи, її культурного розмаїття та впровадження традицій демократії» [89, с. 54].

Проблеми інтеграції національних меншин в мовно-культурний простір держави, в якій вони проживають, є одними із найактуальніших у сучасному світі. З одного боку, глобалізація та віртуальне ущільнення мовно-інформаційного простору, що відбувається завдяки поширенню інформаційних технологій, усувають проблему етномовної та міжкультурної комунікації, з іншого – запити представників національних меншин щодо своїх мовних прав актуалізуються відповідно до їх мовних потреб, обов'язків і мовної компетенції.

Державна мовна політика з питань функціонування мов в поліетнічних регіонах та інтеграції представників етномовних спільнот в національний контекст держави передбачає об'єднання суспільства на засадах консолідуючого мовного простору – офіційної мови, з дотриманням принципу збереження самобутності та ідентичності кожної етнічної спільноти. Слід враховувати також, що розв'язання мовних питань залежить не тільки від державної мовної політики, а й від громадянської позиції представників певної національної спільноти як громадян держави.

Варто зазначити, що від ефективного захисту прав і свобод нацменшин залежить майбутній розвиток держави як правової і суверенної, становлення і

розвиток демократії у ній. На сучасному етапі поступу суспільства реалізація ефективної мовної політики є однією із вирішальних умов як зміцнення інститутів правової держави, так і забезпечення захисту прав національних меншин. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розвитку законодавства у сфері захисту прав національних меншин, важливість державного регулювання мовної ситуації, зокрема тієї, що стосується національних меншин, зумовлює визначення пріоритетності наукового дослідження порушеної теми.

У сучасних умовах відродження різних національних спільнот в Україні, еволюції концепцій національно-культурної автономії, становлення правового статусу національних меншин, актуальними є питання державного мовного регулювання у цій сфері. Це стає особливо актуальним у контексті подій останніх років. Варто сказати, що «неефективний захист інтересів цих груп населення в процесі реалізації мовної політики за певних умов може призвести до внутрішньодержавних конфліктів» [91, с. 228].

Питання державного регулювання та законодавчого забезпечення мовної політики, що спрямовані на правовий захист нацменшин, є надзвичайно важливими для України як унітарної держави з багатонаціональним складом населення. Адже кожна з етнічних груп, представлених в Україні, прагне зберегти власну мову та традиції, культурну спадщину, які зрештою складають основу національної ідентичності, створюють можливості для підтримки життєдіяльності та культурного розвитку того або іншого етносу.

Однією із основних умов вищезазначеного є законодавчо закріплені і забезпечені державою права національних меншин. Слід відзначити, що захист мов національних меншин, безумовно, є політично вмотивованим і пов'язаний із гарантуванням національної безпеки держави, а також створенням і підтримкою клімату довіри між різними групами суспільства, який має реалізуватись відповідними кадровими та правовими інструментами як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Норми національного законодавства у сфері захисту мовних прав нацменшин в Україні є у Конституції України 1996 року, в Декларації про державний суверенітет України (1990 року), в Акті проголошення незалежності України (1991 року), також у Декларації прав національностей України (1991 року), Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022) [92].

Зокрема, у п.п. 1, 2 ст. 5 Закону України «Про національні меншини (спільноти)» від 13 грудня 2022 року № 2827-IX зазначено, що: «громадянам України незалежно від етнічного походження, належності до національних меншин (спільнот) гарантуються рівні громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та мовні права і свободи, визначені Конституцією України. Особа, яка належить до нацменшини (спільноти), має також право на:

- 1) самоідентифікацію;
- 2) свободу громадських об'єднань та мирних зібрань;
- 3) свободу вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії;
- 4) участь у політичному, економічному та соціальному житті;
- 5) використання мови національної меншини (спільноти);
- 6) освіту, зокрема мовами національних меншин (спільнот);
- 7) збереження культурної самобутності національної меншини (спільноти)» [92].

Також важливою правовою основою реалізації мовних прав нацменшин в Україні є: «Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол № 12 до неї, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Документ Копенгагенської ради –

Конференції з питань людського виміру ОБСЄ (1990 р.), Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.), Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи (1993 р.), Рекомендації № 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.), Конвенція Співдружності Незалежних Держав про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.), Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.), Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.), Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.) тощо» [91, с. 251].

Варто зазначити, що людина є невід'ємним суб'єктом правових відносин, що складаються у мовній сфері, а на саму цю сферу поширюються положення правових актів, що регламентують права особистості. До них потрібно віднести й такі важливі міжнародні акти, як Декларацію прав людини та громадянина, Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права, Конвенцію Ради Європи про захист прав і основних свобод людини (ратифіковану Верховною Радою України у липні 1997 року), Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (ратифіковану у травні 2003 р.), Рамкову конвенцію Ради Європи про захист національних меншин (ратифіковану Законом України від 9 грудня 1997 р. №7034), яка визнає за кожною особою, що належить до нацменшини, право вільного і безперешкодного використання мови цієї меншини, власного прізвища, імені мовою своєї меншини. Зазначеним особам гарантується рівність та право на однаковий правовий захист. Забороняється будь-яка дискримінація на підставі належності до національної меншини. Також у Рамковій конвенції передбачається, що будь-яка особа має право вільно вирішувати: вважатися або не вважатися їй такою, яка належить до нацменшини.

Усе вищезазначене стосується й України. На початку 1990-х років правлячі політичні сили, які визначили вектор розвитку держави Україна,

задекларували її намір рухатися в напрямі реалізації загальноприйнятих у світі принципів життя суспільства, ліберальних прав і свобод людини. Ключові демократичні принципи почали впроваджуватися в українське законодавство, що регулює правові відносини у мовній сфері – Конституцію України, Декларацію прав національностей України, Закон про національні меншини (спільноти) та інші правові акти тощо.

Ліберальний характер прав у зазначеній сфері дав змогу політичним силам використовувати певні правові механізми для проведення політичних кампаній щодо підтримки тієї чи іншої мовної моделі. Одним з таких механізмів є проведення референдумів. Водночас існують суттєві перешкоди на шляху правового регулювання мовної сфери на основі загальноліберальних принципів. Такі перешкоди випливають із двох взаємопов'язаних речей, а саме: специфіки історичного часу, в якому була актуалізована мовна проблематика, а також специфіки самої мовної сфери суспільного життя.

Ліберальні права і свободи людини мають джерелом загальнолюдські уявлення щодо справедливості, тобто природне право. Укладення суспільного договору є наслідком необхідності забезпечення, гарантування реалізації природних прав людини. Таким чином, система міжнародного права і національні правові акти, що проголошують права і свободи людини, є системою гарантій захисту прав та свобод. Природним суб'єктом надання цих гарантій стає держава.

Утіленням зазначеного принципу у мовній сфері є, зокрема, Гаазькі рекомендації ОБСЄ щодо прав національних меншин на освіту, які проголошують, що держави повинні створювати умови для задоволення цього права національних меншин.

Специфіка мовної сфери полягає у тому, що мова виступає засобом комунікації індивідів, а також формує соціальні групи та суспільство. Мова не є суто індивідуальною цінністю. Вона виступає цінністю суспільною. Не дивно, що винахід друкарського верстата Гутенбергом дав змогу «нести

слово у маси», став потужним поштовхом у формуванні націй нового та новітнього часів, початком переходу поширення зразків культури від виключно елітних верств і до широких мас населення [93, с. 176].

Специфікою сфери застосування мовної політики також є те, що у ній суб'єктом правовідносин виступають не лише окремі індивіди, але і соціальні групи та суспільні інституції, суспільство загалом.

Аналізуючи міжнародні нормативно-правові акти, що стали складовою законодавства України, варто зауважити, що деякі із них – це переважно документи ЄС, Ради Європи і, які містять посилання не тільки на індивідуальні, а й на колективні права в національнокультурній та у мовній сферах. Гаазькі рекомендації виходять із «індивідуального права осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності» [94, с. 6], та із колективних прав нацменшин на освіту. Інші акти, особливо це стосується тих, що були прийняті міжнародними організаціями, які створені на пострадянському просторі, цю проблему часто ігнорують. Достатньо згадати навіть назву такого документа, як Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин, від 24 жовтня 1994 р.

Варто зазначити, що питання колективного характеру прав у мовній сфері обговорюють багато науковців. «Першою такою загальною особливістю правосуб'єктності соціальних груп у мовній сфері є наявність об'єктивних групових прав. До колективних прав, які безпосередньо пов'язуються з розвитком національних мов, фахівці відносять права на існування і вільний розвиток, володіння реальною можливістю визначати характер національного життя, на духовно-культурний розвиток, повагу до національної честі і гідності, розвиток національної мови тощо» [95, с. 78].

Окрім того, Конституція України також проголошує сприяння з боку держави розвитку мовної, етнічної, культурної та релігійної самобутності усіх корінних народів і нацменшин. Законодавство України гарантує право громадян будь-якої національності розвивати та зберігати власну культуру, мову та традиції, утворювати національно-культурні товариства, заклади

культури і мистецтва, засновувати засоби масової інформації та видавництва. У законі про національні меншини проведена ідея про нерозривність прав людини і прав національностей.

Як зазначалось вище, закон передбачає право національних спільнот на національно-культурну автономію, що включає користування та навчання рідною мовою, також вивчення рідної мови у державних навчальних закладах або через культурні національні товариства, окрім того, розвиток національних традицій та використання своєї символіки, сповідування своєї релігії, відзначення національних свят, задоволення потреб у сфері літератури, мистецтва, ЗМІ, створення національних культурних та навчальних закладів тощо.

Проте аналіз актів національного законодавства свідчить, що ця специфіка мовної сфери здійснюється недостатньо послідовно. Зокрема, О. Биков зазначає, що «в той самий час, коли етнічні меншини України мають повний спектр індивідуальних прав і свобод, їх колективні права в Україні представлені не повною мірою. Проте, це не стосується сфери культури, в якій індивідуальні та колективні права та свободи меншин повною мірою закріплюються Конституцією та діючими правовими актами, тоді як в інших сферах колективні права ігноруються або недооцінюються» [96, с. 64].

Як бачимо, оскільки мовна сфера відноситься до сфери культури, то може скластися враження, що у ній з колективними правами нацменшин все гаразд. Проте культура повинна розумітися не у вузькому, а у широкому сенсі. Вона має вплив на політичну, правову, економічну й інші сфери суспільного життя, і в ній особливе місце відводиться мові. Тому мовна сфера виступає не елементом іншої сфери суспільного життя, зокрема, царини культури тощо, а регулює суспільні відносини в різних галузях. Отож, колективні права національних спільнот у мовній сфері не можемо вважати забезпеченими, якщо вони послідовно не проведені в політичній та правовій площині. Наприклад, проблема впровадження «етнічних» мов у

регіонах їх компактного проживання, що передбачено правовими актами України.

Окрім того, стаття 53 Конституції України гарантує громадянам, які належать до нацменшин, «право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [8].

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням державною мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу України. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) із навчанням державною мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу

чи національної меншини України в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства» [29].

Проте у червні 2019 року до Конституційного Суду України надійшло звернення від 51 народного депутата з проханням перевірити зазначений вище Закон на відповідність Конституції. У конституційному поданні стверджувалося, що Закон суперечить Конституції України, адже не врегульовує порядок використання мов нацменшин, розвиток та використання і захист яких державою гарантується.

Експерти Центру політико-правових реформ (далі – ЦППР) зауважили, що предметом регулювання цього Закону є порядок використання та застосування державної мови – української (відповідно до ч. 1 ст. 10 Конституції). Окрім того, дія Закону «не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів (стаття 2). А порядок застосування мов корінних народів, національних меншин у відповідних сферах суспільного життя визначається окремим законом щодо порядку реалізації прав корінних народів і національних меншин» [97].

Отже, це відповідає нормам, визначеним частиною 3 «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [8] і частиною 5 «Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [8], ст. 10 Конституції України та міжнародним зобов'язанням.

На підставі вищенаведеного Центр політико-правових реформ зробив висновок, у якому зазначив, що «не вважає правове обґрунтування, наведене суб'єктом конституційного подання щодо невідповідності Закону № 2704 Конституції України таким, що дає підстави для визнання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, неконституційним, а також не бачить для цього ніяких інших підстав» [97].

У зв'язку із викладеним вище вважаємо за доцільне звернутися до праць європейських науковців та до деяких політичних документів, що були

прийняті в Європі, де міститься: «поняття «культурна демократія», яке вони відрізняють від понять політичної, економічної демократії. Запровадження поняття культурної демократії зумовлене значними світовими соціальними змінами в останні століття, зокрема зростанням ролі неречових чинників суспільного виробництва, перетворенням знань, інформації на основі засоби виробництва, що принципово змінює ставлення до загальнодемократичних принципів. Так, на думку французького філософа А. Камю, демократія є не владою більшості, а захистом меншості» [98]. У програмових документах популярних на європейському континенті соціал-демократичних та соціалістичних партій йдеться про те, що принципи культурної демократії спонукають прислухатися до голосу будь-якої, нехай найменшої соціальної групи.

Отже, специфіка цієї сфери полягає, насамперед, в обмеженні дії засобів розв'язання суспільних проблем, які базуються на індивідуальному волевиявленні громадян, а також на принципі домінування більшості над меншістю, у запобіганні ситуації ізолювання соціальних груп від внеску у розвиток суспільства на тій підставі, що вони є менш численними, менш активними, ніж інші, внаслідок чого відбувається лімітування суспільного капіталу як одного з найважливіших джерел суспільного розвитку.

Складність проблеми встановлення співвідношення індивідуальних та колективних прав у мовній сфері полягає у загрозі абсолютизації однієї зі сторін цього співвідношення за рахунок ігнорування іншої. «Надмірне акцентування на пріоритетних засобах індивідуального волевиявлення може негативно позначитися на реалізації колективних прав. Водночас абсолютизація групових прав у мовній сфері, при тому, що роль виразників цих прав беруть на себе певні індивіди, також може нести загрозу ігнорування індивідуальних прав та свобод. Значною мірою встановлення зазначеного співвідношення залежить від з'ясування того, хто виступає носієм групових прав у мовній сфері» [3, с. 179].

Як свідчить суспільно-політична практика в Україні, однією із найскладніших проблем є визначення, які саме суспільні групи виступають суб'єктами таких відносин у мовній сфері. Сьогодні один із найпоширеніших міфів полягає у тому, що населення України складається з «російськомовних» й «україномовних». Ці поняття вживаються найчастіше в полеміці державних функціонерів і політичних діячів Росії та стосуються практично усіх країн колишнього СРСР. Політичні діячі в Україні, які підтримують проросійські настрої, неодноразово хизувалися захистом прав «російськомовних» тощо. При цьому вони говорять не лише про росіян, але й представників інших соціальних груп, зокрема українців, що у побуті спілкуються російською мовою. Натомість під «україномовними» вони мають на увазі лише тих громадян, що віддають перевагу рідній українській мові.

Ця проблема виникла через мовно-культурну агресію з боку Росії, через її прагнення підкорити собі всі народи, що входили до колишнього Союзу. Проте нація, що сформувалась на теренах нашої держави, не захотіла коритись її імперським планам. Україна – це самодостатня, суверенна, незалежна, демократична та правова держава, що має багатовікову історію. І питання визначення єдиної державної мови – української – є сьогодні надважливим. Мови ж нацменшин мають право на існування та розвиток в їх осередках (у побуті), проте основні сфери загального державно-правового регулювання необхідно здійснювати тільки українською державною мовою.

Як показує практика, ефективність регулювання складних і надважливих суспільних відносин, серед яких правовий і мовний статус нацменшин у суспільстві, значно підвищується, якщо це здійснюється через правову політику. Адже це, насамперед, цілеспрямована дія, заснована на науково обґрунтованих механізмах, засобах і принципах досягнення стратегічних тактичних цілей держави та суспільства (що максимально виключає стихійність, непередбачуваність, відхилення від конкретної цілі).

Окрім того, створення правового захисту мов нацменшин є об'єктивною відповіддю держави на потреби внутрішньої координації та вдосконалення принципів мовної політики. Забезпечення прав громадян, що представляють нацменшини, відбувається не лише на національному, а й на регіональному рівні. Тому важливим «є моніторинг регіонального аспекту забезпечення мовних та культурних прав національних меншин» [94, с. 6].

Україна є гетерогенною країною як в етнічному, так і в мовному відношенні, де існують невідповідності між етнічними групами та їх мовами. Ці особливості етнополітичного розвитку України зумовлюються чинниками, найважливішими з яких є:

- культурно-етнографічні – територію України можна умовно поділити на етнографічні регіони центру і заходу, сходу і півдня;

- суспільно-історичні – за цим критерієм виділяють дві групи регіонів: ті, що входили до країн Центральної та Південно-Східної Європи, та регіони, що входили до Російської імперії;

- конфесійні: «для них важливий кордон між православ'ям і греко-католиками (переважно Закарпаття і Галичина). Регіональні відмінності досить чітко проявляються в менталітеті, побуті, звичаях, історичній пам'яті жителів Криму, Києва, Донбасу, Галичини, Буковини, Закарпаття тощо» [93, с. 389].

Регіональний зріз також дозволяє показати очевидні відмінності у спектрі етнічних, релігійно-конфесійних, мовних, політико-ідеологічних, геополітичних спрямувань та пріоритетів конкретних типів ідентичності громадян у певних регіонах. Для прикладу, представникам Донецька пріоритетними були геополітичні, політико-ідеологічні, соціально-професійні, вікові чинники ідентичності, а для представників Львова – релігійні, національні, етнічні фактори ідентичності.

Значний вплив має також структура розселення національних спільнот регіонів України та внутрішня потреба меншин щодо збереження національної культури й етнічної ідентичності, мовна стабільність і мовне

переміщення в іншомовному середовищі, етнічне відродження, а також вплив на врегулювання регіональної мовної проблеми у державі. Такі чинники, як «мотив загрози» і «принцип справедливості» відіграють особливу роль у мовній політиці для національних меншин. Адже вони мають значний вплив на державну мовну політику. Тому роль держави та її інституцій у сфері мовної політики визначається тим, що вона встановлює і регулює права нацменшин на своїй території.

Ще одним важливим об'єктивним чинником є глобалізація. Її вплив здійснюється у двох протилежних напрямках. З одного боку, вона об'єднує й інтернаціоналізує населення. А з іншого, – привносячи елементи західної демократії у посттоталітарну Україну, вона стимулює процеси культурного і духовного відродження, прагнення до національної ідентифікації титульної нації та національних меншин.

Отже, наведені чинники допомагають виявляти особливості впливу на перспективи реалізації державної мовної політики у регіонах, а також сприяють забезпеченню правового захисту нацменшин у сфері мовного питання.

Впливати на мовну ситуацію потрібно одночасно і цілеспрямовано у всіх сферах суспільного життя: в освіті, в системі управління, інформаційній та культурній сферах, у секторі безпеки і оборони. Щоб уникнути негативного розвитку подій та усунути можливі наслідки зовнішнього впливу на політизацію мовних проблем, доцільно: вдосконалити нормативно-правову базу; розробити для російськомовних регіонів додаткові заходи щодо підтримки української мови, активно сприяти її просуванню в усіх сферах життєдіяльності і в масштабах усієї країни; взяти під контроль допомогу маловживаним мовам і переглянути перелік мов, на які поширюється Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». З цією метою доцільно зміцнити й розвинути інформаційні та освітні мережі мовами національних меншин відповідно до потреб, заявлених ними; створити спільні комісії з сусідніми

державами з питань мовнокультурної та історичної спадщини для ведення активного діалогу з цієї проблематики [95, с. 278].

Варто зазначити, що Європейський Комітет експертів зазначає, що «органи української влади у своїх заходах, які спрямовані на реалізацію положень Хартії регіональних мов і меншин, повинні особливо орієнтуватися на території, де мешкає значна кількість носіїв тієї чи іншої мови» [99]. Крім цього, етнічна структура у регіонах має значний вплив не тільки на управління етнічними і національними процесами, а й відіграє суттєву роль у формуванні специфічної структури самого процесу державного управління у сфері мовної політики на цих територіях. У структурі органів влади також створені спеціальні державні установи, що здійснюють діяльність у сфері прав та свобод національних меншин.

Отож, можна виділити дві групи органів державної влади, що мають вплив на мовну політику та захист прав національних меншин. «До першої групи належали органи державної влади, діяльність яких спрямовувалась на гарантування захисту прав та свобод усіх громадян України. Другу групу становили спеціалізовані державні установи, діяльність яких пов'язана із забезпеченням гарантій захисту прав і свобод національних меншин (Державний комітет України у справах національностей і міграції, Комісія у справах осіб, депортованих за національною ознакою та Міжвідомча координаційна рада з питань етнополітики). Увагу Європейського Комітету експертів привернули численні реорганізації та ротації в управлінських структурах України, що займалися питаннями мов меншин і мали негативний вплив на підготовку законодавчих реформ та розробку засад вирішення мовної проблеми» [100].

Варто зазначити, що «ліквідація Міністерства у справах національностей і створення іншого органу, нижчого за статусом, навіть перетворення його на структурний підрозділ Міністерства юстиції, а потім – знову в Державний комітет України у справах національностей та міграції, не

могли інакше як негативно вплинути на захист мовних прав національних меншин» [101].

У формуванні та координації діяльності органів влади щодо мовних проблем та етнонаціонального розвитку, а також поглиблення демократичних принципів суспільства і забезпечення міжнаціональної злагоди важливим стало створення рад з представників громадських організацій нацменшин, що були утворені та діяли при багатьох обласних державних адміністраціях.

Отже, сфера державно-правового регулювання захисту прав нацменшин у питанні мовної політики перебуває в стані динамічних змін, на які впливає як чинне законодавство, так і ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, що стосуються суспільно-політичного життя нацменшин. На формування правових норм мовної політики у сфері захисту прав нацменшин у сфері мовних відносин певного суспільства істотно впливають його національно-історичні традиції та звичаї.

Характерною особливістю розвитку міжнародного захисту мовних прав нацменшин на сучасному етапі можна вважати органічний зв'язок між нормативними актами міжнародного права та регіональними системами правового регулювання мовної ситуації.

3.2. Зарубіжний досвід забезпечення функціонування державної мови і можливість його застосування в Україні

У сучасному світі мовна ситуація динамічно змінюється під дією різних чинників, насамперед, це: національні рухи, масова міграція населення, утворення нових держав та офіціалізація їхніх мов, також поширення глобальних мов тощо. Дія зазначених чинників зумовлює зміни у мовному становищі деяких країн. Ми сьогодні спостерігаємо перетворення переважно ендоглосних (одномовних) ситуацій у де-факто екзоглосні (тобто дво- та багатомовні), хоч де-юре вони все ж залишаються ендоглосіями.

Зокрема, такий стан характерний для мовних обставин у Німеччині, в якій проживають великі турецькомовна та курдськомовна громади, у Франції, що має арабськомовну спільноту, у США, де постійно зростає чисельність іспаномовного населення тощо.

Проте, мови зазначених спільнот не мають відповідного юридичного статусу у цих країнах, що посилюють вимоги володіння державною мовою шляхом запровадження нормативних актів, зокрема, у питанні здобуття громадянства. Регулювання таких мовних процесів в усіх країнах відбувається, насамперед, через мовну політику, яка становить систему заходів, що спрямовані на забезпечення державних інтересів у питаннях мови.

Зростання національної самосвідомості сучасного суспільства, розширення демократичних поглядів відіграють важливу роль в актуалізації мовних проблем в Україні та у всьому світі. Тому науковцями значна увага приділяється саме питанню мовного регулювання, що реалізується через мовну політику.

У світовій і національній науковій літературі сутність поняття «мовна політика» тлумачиться неоднозначно. Адже його зміст охоплює значне коло найважливіших проблем і спроб свідомого управління соціальною та мовною діяльністю. Мовна ситуація у різних куточках світу є важливим чинником розвитку соціальної, культурної, духовної солідарності, етнічної ідентичності, а також ефективним механізмом комунікативного обміну. Водночас вона може також спричиняти як мирне співіснування етнічних груп, так і конфронтацію, соціальну напруженість.

Серед зарубіжних вчених питання мовної політики у своїх працях досліджували: У. Маккі, Д. Лейтін, Д. Пул, М. Сігуан, Т. Скутнабб-Кангас, Дж. Фішман, Ю. Хабермас, Ф. Швейцер та інші.

Визначення державної мовної політики залежить, насамперед, від того, хто займається питанням, оскільки кожен по-різному оцінює зазначене явище. В. Пісарек підкреслює: «для опису мовної політики хоча б в одному її

вимірі та лише в деяких країнах потрібно звернути увагу принаймні на три її аспекти: юридичний, культуромовний та освітній» [102, с. 80-81]. Юридичний аспект визначає державну регуляцію статусу і захисту мови. Культуромовний аспект скерований на правильність застосування мови, а освітній – на викладання мов іноземних.

Подібну позицію має Роберт Філіпсон, що «розрізняє три типи мовної політики – планування статусу, планування корпусу та планування засвоєння» [103, с. 14]. Зокрема, планування статусу є переважно компетенцією державних інституцій та стосується надання певним мовам окреслених функцій за участі конституції та/або інших нормативних актів. Планування корпусу здійснюють спеціально створені для цього інституції, завданням яких є окреслення правильності використання лексики, орфографії і граматики мови. Планування засвоєння, насамперед, стосується навчання мови у системі освіти. Зокрема, державні установи впливають безпосередньо на освітній процес, наприклад, через упровадження викладання певної мови.

У науковій літературі також можна зустріти визначення мовної політики як «системи заходів, спрямованих на створення бажаної мовної ситуації» [104, с. 87].

На підставі трактувань поняття «мовної політики» робимо висновок, що його можна розуміти по-різному: по-перше, як органічну частину національної політики тієї чи іншої держави; по-друге, як сукупність заходів, що вживаються для цілеспрямованого впливу на розвиток мовного регулювання.

Отже, основне завдання мовної політики у демократичній державі полягає у знаходженні балансу загальнодержавних та місцевих інтересів, що вимагає створення її національної моделі. Але зробити це непросто, адже баланс інтересів у мовній політиці практично ніколи не формувався на принципі рівності її компонентів. Пріоритетом поширення та підтримки державної мови є звуження сфери дії регіональних чи міноритарних мов. Слід зазначити, що попри спільність констант у мовній політиці багатьох

держав, як зазначає О. Чередниченко: «До констант мовної політики належать: державна мова (державні мови), регіональні або міноритарні мови, міжнародні мови» [105, с. 98], ми не можемо говорити про існування лише єдиної її моделі. Адже кожна держава по-своєму врегульовує мовне питання. Проте аналіз досвіду різних країн щодо розв'язання мовного питання є корисним для України, що робить перші кроки у створенні та реалізації власної мовної політики.

Досить влучно зазначає про мовну політику Г. Коморовська: «Мовна політика в розумінні Ради Європи із штаб-квартирою у Страсбурзі та Європейського Союзу зі штаб-квартирою в Брюсселі – це комплект пропозицій та пріоритетів у системі освіти. Визначають вони спосіб прийняття рішень у таких ситуаціях: вибір мов, їх кількість у пропозиціях освітніх програм, статус іноземних мов та мов національних меншин, правила та процедури викладання, екзамени та сертифікація, вдосконалення освіти вчителів [106, с. 38].

Європа сьогодні звертає увагу на «політику багатомовності, громадяни країн-членів повинні мати шанс вивчати мови вже від наймолодших років життя, щоб освоїти окрім рідної ще дві іноземні» [107].

Також важливим є рівень опанування мови, який може коливатися від початкового аж до майже досконалого. ЄС підкреслює «значення знання мов для розвитку економіки та конкурентоздатності на світових ринках, збільшення інтелектуального потенціалу, а в глобальній перспективі – цілісний розвиток «старого континенту». Шануючи багатомовність європейського суспільства, ЄС прагне забезпечити доступ до правових актів громадянам країн членів Євросоюзу їх рідними мовами» [108, с. 15].

Варто зазначити, що мовною політикою в ЄС займаються такі дві організації: Департамент мовної політики (Language Policy Division) та Європейський центр сучасних мов (European Centre for Modern Languages). Департамент мовної політики регулює питання багатомовності та створює знаряддя для створення стандартів, що дозволяють європейським (і не

тільки) державам здійснювати спільну мовну політику. Одним із прикладів діяльності цього департаменту є «серія «Language Education Policy Profiles». У документах, підготовлених у межах цього проекту, проаналізовано мовну політику міста, регіону або держави-члена. На сьогодні створено вже понад 16 таких опрацювань. Окрім цього, є праці, що описують глобальну ситуацію, як, наприклад, Language Education Policy Profiles. A transversal analysis: Trends and issues» [107].

Зокрема, основними завданнями Європейського центру сучасних мов є реалізація політики щодо поширення знання мов і популяризація інноваційних та перевірених методів викладання іноземних мов. Ці інституції мають велику кількість наукових публікацій.

ЄС пріоритетними цілями мовної політики визначає:

- початок вивчення іноземної мови у ранньому віці;
- вивчення двох іноземних мов;
- зниження віку початку навчання другої іноземної мови;
- підвищення якості освіти вчителів;
- захист етнічних та регіональних мов;
- ширше використання європейських мовних рекомендацій [108].

Варто зазначити, що кожна країна-член, коли вступає до ЄС, визначає, яку мову вона оголошує як офіційну в ЄС. У практичній діяльності основних органів та інституцій ЄС стосовно визначення «офіційності» потенційної мови від кожного народу діє принцип «одна країна – одна мова».

Офіційними мовами ЄС визнано: англійська, грецька, болгарська, данська, ірландська, естонська, французька, латиська, іспанська, італійська, литовська, німецька, мальтійська, нідерландська, польська, румунська, португальська, хорватська, словацька, словенська, фінська, чеська, шведська, угорська мови [108].

Зокрема, французька виступає державною мовою для 3 країн-членів ЄС. Нею розмовляють і викладають у закладах освіти багатьох країн світу,

проте вона є поширеною у південних і західних частинах Європи та менш поширеною на сході та півночі [109].

Окрім того, багато людей розмовляють німецькою, хоч вона не поширена поза Німеччиною та Австрією. Мовами об'єднання, найбільш поширеними у світі, є португальська та іспанська, але більшість їх носіїв не живуть у Європі.

Усі закони ЄС й важливі документи готуються офіційними мовами. Це провадиться задля збереження рівноправного доступу до європейського законодавства усіх жителів Європи. Проте в ЄС існує різний мовний режим:

- англійська – це робоча мова Європейського центрального банку;
- англійська, німецька та французька – використовуються Європейською комісією для внутрішніх потреб;
- робота Європейського Парламенту логічно є багатомовною [108].

Окрім того, у кожній країні ЄС є свій підхід щодо формування мовної політики, який виник відповідно до власного історичного, соціального, політичного, економічного досвіду, культурних традицій і національних особливостей. Є країни, в яких не доводиться забезпечувати правовий режим. Так, у конституціях Швеції, Данії, Великобританії, Норвегії, Нідерландів не містяться згадки про статус мов. «Переважну більшість населення цих унітарних монархічних держав становлять представники однієї титульної нації, і, традиційно та логічно, застосовується мова виключно цієї нації. Так склалося історично, що в цих країнах офіційні мови розвивалися з XV-XVI ст. без впливів і домінування інших мов. Тому й немає потреби ані в мовних інспекторах, ані в державних комісіях з мовних питань [110, с. 106].

Варто зазначити, що загальна мовна політика ЄС заохочує до вивчення не лише мов країн-членів, але й інших мов, зокрема мов емігрантів до Європи. Поза загальними рекомендаціями кожна держава може формувати власну мовну політику.

Світовий досвід говорить про те, що досягнення успіху у здійсненні мовної політики можливе лише з урахуванням внутрішніх тенденцій мовного

розвитку та соціальних чинників, які впливають на функціонування мови. Тому важливе значення має визначення типу мовної політики, а також її етапів.

Кажучи про типологію мовної політики, потрібно виділити її характеристики, серед яких є ретроспективність та перспективність. При ретроспективній політиці заходи застосовуються для підтримки наявної мовної ситуації, яка часто мотивується необхідністю захисту та збереження спадкоємності в культурі чи відродження національної мови. Перспективна ж мовна політика визначає зміну мовної ситуації, що, зокрема, може сприяти «висуванню на роль макропосередника мови або форми мови, використання яких обмежувалося межами етнічної або соціальної спільності, і витісненню зі сфери загальнодержавного спілкування використовуваного раніше мовного утворення (наприклад, старописемної літературної мови, мови колоніального управління)» [111, с. 105].

Варто зазначити, що мовна політика, яка характеризується перспективністю, може бути конструктивною і деструктивною. Конструктивна – спрямована на розширення комунікаційних функцій мов, сфери їхнього застосування, підвищення їхньої соціально-комунікативної ролі, також на створення та розвиток літературних мов. Прикладом такої політики є державна мовна політика Швейцарії, у якій статус офіційної надано усім мовам корінного населення. Конструктивною можна вважати мовну політику держави, що спрямована на вільне та рівноправне функціонування усіх національних мов, а також на розвиток та вдосконалення двомовності.

Такі тенденції, як вважають учені, можуть негативно впливати як на територіальну цілісність, так і на соціальну систему держави. Проте «безумовне дотримання прав людини незалежно від її віднесення до корінних, до національної більшості або національної меншини, до проживаючих на «своїй» етнічній території або поза нею – все це помітно знижує небезпеку не тільки регіонального сепаратизму... але й практично

зводить нанівець і міжетнічну напруженість на стадіях відчуження й ворожості» [112, с. 56].

Разом з тим, заходи, що вживані в тій чи іншій країні у питанні мовних проблем, можуть мати деструктивний характер. Наприклад, в Іспанії в 1939 р. каталонська мова, якою навчалися каталонські діти у республіканський період, була вигнана зі всіх шкіл, а в Університеті Барселони також була ліквідована кафедра каталонської мови. У Таїланді в 1953 р. було заборонено навіть викладати китайською мовою у китайських школах, хоча навчалась у них друга за чисельністю національна спільнота країни.

Виходячи з цих прикладів, варто зазначити, що заходи відносно мов, що характеризуються деструктивністю, не можна називати мовним будівництвом.

У науці значна частина авторів виділяють централізовану та нецентралізовану мовну політику. Централізованою вважається мовна політика, що проводиться державою й передбачає систему загальнообов'язкових заходів. Цим ознакам відповідає мовна політика «деяких арабських країн, проваджувана державними органами й університетами. Суть її полягає в поширенні арабської мови в тих сферах, де раніше функціонували англійська й французька мови. Централізований характер мала також мовна політика колишнього СРСР. Нецентралізованою є така мовна політика, що проводиться місцевими органами влади або громадськими організаціями і науковими центрами, а також така, що не має обов'язкової сили за межами певного регіону. Як приклад можна навести діяльність «Товариства з вивчення корейської мови», яке в 1933 році в колоніальній Кореї розробило й здійснило першу орфографічну реформу» [113, с. 208].

Мовна політика Франції визначається «високим ступенем централізації і надає безумовний пріоритет поширенню «мови Республіки», яку розглядають як основний чинник національної ідентичності... Закон про

вживання французької мови від 04.08.1994 р., відомий як «закон Тубона», конкретизує закріплений у другій статті Конституції статус державної мови і постулює її використання в усіх сферах суспільного життя, передовсім в освіті та в управлінні» [114, с. 28].

За етнічною спрямованістю у мовній політиці розрізняються характеристики: «інтернаціоналістичність і націоналістичність. Інтернаціоналістичною є мовна політика в багатонаціональному суспільстві, орієнтована на рівноправність мов усіх народів, що можна спостерігати у Швейцарії. Націоналістичність мовної політики полягає у створенні привілейованого ставлення до мови однієї з етнічних груп. Прикладом тому може служити мовна політика Латвії, де відбувається мовна дискримінація відносно російськомовного населення» [115, с. 56].

Основним механізмом інтеграції різних мовних спільнот у межах єдиної держави та збереження національної ідентичності є державна мова (мови). Цей інструмент по-різному називається у різних країнах: «укр. державна/офіційна мова, англ. state/official language, фр. langue de la République «мова Республіки» / langue d'Etat / langue officielle, що принципово не впливає на його функції. Державний (офіційний) статус конкретної мови (або мов), як правило, закріплюється в Конституції та в окремому законі, хоча є приклади відсутності законодавства про державну мову (Велика Британія, США). Поза тим функції єдиної державної мови у цих випадках традиційно належать найпоширенішій мові, яка виконує їх за замовчуванням, маючи де-факто офіційний статус, який не піддається сумніву. Саме таку ситуацію зі статусом англійської мови спостерігаємо у Великій Британії і США, де вона є панівною у сферах управління і освіти. У Великій Британії на регіональному рівні існують такі міноритарні мови корінних народів, як шотландська (скотс), гельська та ірландська, які можуть бути предметами вивчення у закладах середньої і вищої освіти, проте загальною мовою викладання більшості навчальних дисциплін є англійська. Аналогічна ситуація має місце в освітній сфері США, де жодна з мов

численних етнічних меншин не є першою або головною мовою навчання в тому чи іншому навчальному закладі. Цю місію виконує англійська мова. Виняток становить територія Пуерто-Ріко, яка належить США і де проголошено дві офіційні мови – англійську й іспанську через переважання іспанськомовного населення. На цій території практикують двомовну освіту за методикою так званого занурення (*language immersion system*), коли учні, для яких першою (рідною) мовою є іспанська, з раннього віку, тобто з початкової школи, проходять також підготовку з англійської мови, щоб у підсумку добре опанувати дві офіційні мови» [105, с. 99].

Також залежно від того, інтереси яких класів виражає мовна політика, вона поділяється на демократичну й антидемократичну. «Мовна політика вважається демократичною, якщо вона проводиться в інтересах широких мас, як, наприклад, у Бельгії, Сінгапурі; антидемократичність проявляється у наданні привілейованого положення мові, якою говорить правляча еліта, як, наприклад, у деяких державах Африки, які оголосили єдиною «національною» мовою мову колишньої метрополії, якою спілкуються, головним чином, панівні класи, інтелігенція й деякі верстви міського населення» [111, с. 105].

Згідно із поставленими завданнями, мовне регулювання у багатомовних регіонах матиме різні напрями: міжетнічна інтеграція, культурно-мовний плюралізм, асиміляція. Аналіз типології мовної політики дозволяє виділити такі офіційно «визнані в різних державах типи статусу мови, під яким розуміється правове регулювання функціонування тієї або іншої мови, що є однією з основних складових проваджуваної державою мовної політики:

- 1) єдина офіційна мова (сюди відносяться й державні мови), наприклад, португальська у Португалії;
- 2) спільна (співофіційна) офіційна мова, наприклад, англійська і французька у Канаді, нідерландська, французька і німецька у Бельгії;

3) регіональна (коофіційна) офіційна мова регіону, що має статус офіційної на рівні з державною мовою, наприклад, гагаузька мова в Молдові в «місцевостях проживання більшості гагаузької національності»;

4) заохочувана мова, яка хоч і не має офіційного статусу, але використовується у державних установах (школах, місцевій адміністрації тощо), наприклад, датська мова у Фленсбургу (Німеччина);

5) терпима мова – не заохочувана й не заборонена владою, тобто її існування визнається, але ігнорується, наприклад, мови іммігрантів у Великобританії;

6) стримувана мова – певною мірою заборонена владою, у кращому випадку позбавлена автономії, у гіршому випадку активно придушується настільки, що носії цієї мови бояться користуватися нею публічно через страх перед репресіями, наприклад, заборона шотландської гаельської мови після повстання 1745 року й нормандсько-французького діалекту під час німецької окупації Нормандських островів у роки Другої світової війни» [111, с. 106].

Як бачимо, мовне законодавство держав Європи та Америки у більшості містить закони про державну (офіційну) мову (мови) і закони про мови національних меншин, що не суперечать один одному, регулюючи відповідні мовні відносини як на державному, так і на регіональному рівнях задля гармонізації загальних та специфічних мовних інтересів. Хоча «концепт мовної лояльності, як правило, не вживається в законодавчих актах, у демократичних країнах саме він пронизує регуляторні документи мовної політики. Лояльне ставлення держав до мов і мовних прав етнічних меншин обов'язково передбачає зворотній процес – лояльне ставлення меншин до офіційної мови держави, в якій вони живуть, достатнє володіння й користування нею у найважливіших сферах суспільного життя, зокрема у сферах освіти й державного управління» [115, с. 57].

Варто зазначити, що в зв'язку із тим, що збільшуються міграційні потоки унаслідок глобалізації та утворюються все нові етнічні групи чи

спільноти на територіях наявних суверенних держав, останні вимушені вживати заходів щодо посилення мовних вимог у питанні надання громадянства мігрантам. Екзамен на володіння офіційною державною мовою є обов'язковим елементом багатьох законів про громадянство, що значно підвищує роль мовної підготовки у процесі інтеграції представників національних меншин у відповідних державних утвореннях.

Цікаво дослідити особливості реалізації мовної політики в окремих державах. Розглянемо, для прикладу, Естонію. Зокрема, «естонці пишаються власною мовою, адже, незважаючи на те, що вона є однією з двох найменш поширених світових мов, вона виконує всі функції, які вимагає сучасна незалежна держава. Естонською мовою відбувається навчання від дошкільної освіти аж до вищої; естонською пишуть статті з молекулярної біології, астрономії, інформатики тощо. Естонською пишуть публіцистичні статті, нею говорять у театрі, у війську і навіть пілоти в небі, тобто користуються у всіх сферах життя. Естонська є єдиною мовою міського самоврядування та державних інституцій» [116, с. 3].

Від початку своєї незалежності в Естонії для отримання громадянства основним було знання мови та її сертифікація. Така тверда позиція влади зберегла високий статус естонської в державі. Також закон про мову «вимагає вживати естонську в описі товарів, послуг та, звісно ж, в освіті. 2001 року було створено Раду Естонської Мови, яка виробила Стратегію розвитку мови на 2004-2010 роки. Завдяки їй жителі Естонії ставляться до естонської мови та її ролі в суспільному житті як до чогось природного. Вживаючи естонську у повсякденному житті, вони показують не тільки повагу до рідної мови, а також і гордість за те, що їхня мова є однією з найрозвиненіших цивілізованих мов світу. Варто зазначати, що стратегія передбачає дослідження структури естонської мови та постійне підвищення стандартів її викладання як рідної, етнічної та іноземної» [116, с. 3].

Досвід Естонії є позитивним і для України, адже у цій державі влада змогла не тільки зберегти, але й розвинути рідну мову, виробити її авторитет,

зробити так, що жителі з гордістю застосовують рідну мову, як у побуті, так і у всіх важливих сферах життя суспільства, зокрема і в освіті.

Вимоги Естонії, Латвії щодо обов'язкового володіння державною мовою при отриманні громадянства, що були введені відразу після розпаду СРСР, сприяли тому, що приблизно третина громадян цих країн не мають відповідного громадянства, вони мають менше прав ніж громадяни. Така політика спричинила конфлікт органів влади із російськомовними представниками і Росією. Мовна політика стала предметом критики організацій, які захищають права людини, ЄС і НАТО. «Зовнішній та внутрішній тиск на владу змусив зробити певні поступки з обох сторін, і ситуація дещо змінюється» [116, с. 109-110].

Проте вважаємо важливим фактом стійкість державної мовної політики Естонії та Латвії, які із двомовних держав зробились фактично одномовні із панівною державною і пасивним знанням етнічної (російської) мови.

Таке рішення, безумовно, корисне і для України, це допомогло б уникнути багатьох конфліктних ситуацій і викорінило б одразу, після проголошення незалежності, прагнення проросійських політиків ввести другу державну мову. Хоча Конституція України і проголошує українську мову єдиною державною, частина політиків блокувала проекти законів про державну мову, намагалась «догодити» Росії і просунути свої проекти, де прагнули російську мову зробити другою державною.

Лише 25 квітня 2019 року прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII, який визначив українську мову як єдину державну та зазначив усі сфери її застосування. Також важливою нормою Закону є те, що «особа, яка має намір набути громадянство України, зобов'язана засвідчити відповідний рівень володіння державною мовою» (ч. 1 ст. 7) [29]. Тобто ми спостерігаємо прогрес у розвитку мовного питання в Україні. Залишається важливим моментом реалізувати норми закону на практиці.

Ще одним цікавим прикладом для України є Франція, яка упродовж не одного століття була та залишається першою, принаймні на європейському субконтиненті, що послідовно запроваджує тверду мовну політику, спрямовану на захист власної мови.

Як зазначає М. І. Бігарі: «Мовне законодавство Франції налічує понад п'ять століть. Ще в XVI ст. у Франції був виданий перший декрет короля про використання французької мови в судовій практиці. Це був перший юридичний мовний закон. Чинний закон Франції «Про вживання французької мови» (від 04.08.1999 р.) проголошує, що французька мова є основним елементом французької ідентичності й культурного надбання Франції. Будь-які інструкції та офіційні документи повинні укладатися тільки французькою мовою. Використання іноземних слів забороняється, якщо існує французький еквівалент. З 1994 р. цей закон передбачає накладання штрафів на тих, хто не використовує французьку мову в рекламі, публічних оголошеннях і наукових конференціях. При цьому зазначений закон щодо використання французької мови нічого окремо не пише про державних службовців, бо там це – аксіома. Більшість порушень карають штрафом. Наприклад, роздавання учасникам конференції матеріалів іноземною мовою без перекладу французькою карається саме таким штрафом» [110, с. 107].

Особливість французької ситуації у наш час полягає не тільки у великій кількості мовних актів, але й в активній розбудові мовної сфери. Серед державних інституцій захисту мови – Вища рада французької мови і Головне управління із питань французької мови та «мов Франції при Міністерстві культури. Крім того, у 1984 р. створено Вищу раду франкомовності, підпорядковану президентові Франції. Сьогодні на сторожі французької мови продовжує стояти Французька академія, безперервно упродовж кількох сотень років опрацьовуючи та унормовуючи словник, чим бореться за «чистоту» мови від іноземного впливу» [110, с. 108].

Потрібно відзначити, що Франція належить до тих європейських країн, які підписали Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, та не

ратифікували її, адже положення документа суперечать абзацу 1 ст. 2 Конституції Франції. Зазначено, що мовою цієї Республіки є французька. Ратифікація може призвести до проголошення права використовувати іншу ніж французьку мову не лише у приватному житті, а й у суспільній сфері, до якої Хартія відносить правосуддя, діяльність адміністративних та державних органів. Проте у мовних питаннях французька суспільна думка солідарна із вищим керівництвом держави. Так, колишній президент Франції Жак Ширак залишав залу, де відбувалися саміти ЄС, на знак протесту проти виступу французів англійською мовою [117].

Водночас формального офіційного статусу не мають: німецька – у ФРН, англійська – у Великобританії та в США, чеська – в Чехії, італійська – в Італії, угорська – в Угорщині, грецька – в Греції, шведська – у Швеції. У тих випадках, коли титульна мова формально не має офіційного статусу, важливим показником її реального престижу є вживання в юридичних актах поняття «іноземна мова». Наприклад, «Чехія – єдина зі слов'янських країн, де національна мова не має офіційного статусу, затвердженого конституцією або законодавством. Відповідно до закону про набуття і позбавлення громадянства Чеської Республіки, документи, які подає особа для набуття громадянства, видані органами іноземної держави іноземною мовою, мають бути офіційно перекладені чеською мовою (§ 22), а володіння чеською мовою є обов'язковим для набуття громадянства» [110, с. 107- 08].

Також немає положень щодо офіційної мови в конституції й законах Німеччини, проте у законі про набуття громадянства претенденти на громадянство мають засвідчити достатній рівень щодо володіння німецькою мовою. На практиці німецька мова виконує всі функції державної мови в повному обсязі [110, с. 108].

У конституціях Румунії, Болгарії, Словенії використовується такий термін як «офіційна мова». Поняття «державна мова» застосовується також у конституціях Словаччини, України, Литви тощо. В Ірландії, Швейцарії,

Мальті поряд із поняттям «офіційна мова» використовується також термін «національна мова» задля позначення мов корінних (титульних) націй.

У Республіці Сербія з метою офіційного вживання застосовується сербська мова та алфавіт – кирилиця. У конституціях Швеції, Норвегії, Данії, Великобританії, Нідерландів не міститься жодних згадок про статус мов.

Національними мовами Фінляндії є «фінська та шведська, зокрема, як зазначено у статті 17 Конституції Фінляндії, органи державного управління мають забезпечити культурні й соціальні потреби фінськомовної та шведськомовної частини населення країни на рівних правах, обмежившись лише терміном «національна мова», який можна розуміти і як «офіційна мова» [118].

Також не менш важливим є приклад Польщі, у якій мовній політиці приділено значну увагу: всередині держави і на світовій арені. Зокрема, Закон про польську мову від 7 жовтня 1999 визначає статус мови. Отже, польськомовним має бути кожен текст договору чи угоди, підписаний на території цієї держави, зокрема, інструкції, реклама продуктів, податкова інформація тощо.

Польська мова є мовою викладання на усіх рівнях освіти, винятки – спеціальні школи або напрями в університетах, що зазвичай є платними. Якщо навчання польською у державних університетах є безплатним, то іншими мовами (українською, англійською, російською) – платним. Деякі університети приймають правила щодо обов'язкового курсу іноземною мовою, проте вибір мови та курсу належить студентові.

Також важливо, що всі державні документи мають бути видані державною мовою, а за невиконання закону про мову Торгова інспекція чи «Департамент захисту конкуренції і консументів може накласти штраф у розмірі до 100 000 злотих (понад 650 000 гривень)» [119, с. 167].

Закон про мову передбачив створення в Польщі ще однієї дуже важливої інституції – Ради Польської Мови, що «діє при президії Академії наук. При раді створено такі комісії: етики слова, дидактики, релігійної мови,

юридичної мови, інформативної термінології, мови в ЗМІ, медичної мови, польської за кордоном, орфографічно-ономастичної та живого слова. До ради ввійшли авторитетні мовознавці та представники мовних сфер, на діяльність яких впливатимуть пропозиції комісії, в складі якої юристи, медики, духовні особи» [120]. Діяльність органу стосується не лише польської мови у самій державі, але і в цілому світі (комісію польської поза межами держави багато років очолює авторитетний лінгвіст Владислав Мьодунка).

Активним інструментом мовної політики також є сертифікація польської як іноземної згідно із європейськими стандартами. Варто зазначити, що польська лінгвістика пройшла довгий шлях: від 1950-го року, коли іноземцям викладали польську тільки окремі університети, і до 2004-го року, коли Польща ввійшла до ЄС та почала проводити екзамени з польської як іноземної згідно з європейськими стандартами.

Як зазначає П. Г. Левчук: «Навчання у польських університетах для іноземців передбачає рівень польської B2, і хоч безліч приватних вищих шкіл вводить тільки кваліфікаційну розмову, державні університети високого рівня вимагають мовний сертифікат. А після 8 років вдалої дії сертифікаційної програми 15 серпня 2012 р. Польський сейм та сенат вводять нове правило для отримання громадянства – знання мови на рівні B1. Єдиним органом, який може підтвердити мовні компетенції, є вищезазначена державна комісія. Мовознавці обережно підходили до цієї проблеми, однак після перших вдалих екзаменів кандидатів на отримання польського громадянства ця форма іспиту залишилась без змін» [120].

Польські мовознавці досить часто використовують кількість екзаменованих осіб та результати екзаменів як важливий аргумент щодо підвищення престижу їх мови.

Потрібно відзначити, що важлива подія у контексті світової промоції польської мови відбулася у червні 2016 року під час VI світового конгресу полоністів у Катовіцах. «Представники 4 міністерств (Міністерства освіти,

Міністерства науки і вищої освіти, Міністерства культури та Міністерства закордонних справ) на спільній зустрічі представили новий проект уряду Беати Шидло. Досі всі чотири міністерства автономно проводили політику, спрямовану на пропагування польської мови та культури у світі. Уряд ухвалив рішення про створення однієї комісії при МЗС, яка відтепер сама буде проводити цю політику. На особливу увагу заслуговує той факт, що очолити її повинен не представник уряду, а авторитетний професор. МЗС звернулося з проханням до Міністерства вищої освіти вказати можливих кандидатів. Міністерство назвало лише одну людину – професора Владислава Мьодунку з Ягеллонського університету, котрий погодився очолити цю комісію. Варто згадати, що професор Мьодунка має величезний досвід у викладанні та пропагуванні польської мови і культури у світі. Професор викладав у Франції, Великобританії, США, Бразилії, Росії. Професор вводив систему сертифікування польської як іноземної в дію та керував комісією перші 12 років. Таке рішення міністерства є підтвердженням значного авторитету польських науковців у власній країні. Варто зазначити, що у своїй останній монографії Мьодунка зараховує мовну політику до субдисциплін і показує майбутні перспективи розвитку польської мови у світі» [120].

Уважаємо, що для України найбільш цікавим є досвід Литви, Конституцією якої надано статус державної мови литовській мові. У ній функціонує «система органів влади, які відповідальні за провадження мовної політики: Державна мовна комісія (далі – Комісія), засновником якої є парламент; мовна інспекція та мовні інспектори при органах самоврядування та ін. Мовна інспекція створена при Міністерстві культури. Основними її функціями є перевірка державних органів на предмет дотримання мовного законодавства, написання різного роду вказівок та контроль за виконанням норм закону в інших сферах, у першу чергу в рекламі та засобах масової інформації. Основна мета Комісії – утвердження та збереження статусу державної литовської мови. Засідання Комісії відбуваються раз на місяць, але

постійно працюють підкомісії з термінології (затвердження стандартів у різних галузях, термінологічних словників), граматики, написання власних імен та прізвищ та ін.; є також підкомісія, яка займається виключно мовою підручників. До речі, кожен підручник для шкіл проходить апробацію в комісії на предмет того, наскільки його мова є досконалою. Законом про освіту передбачено, що весь процес навчання має бути державною мовою, причому кодифікованою офіційною мовою» [110, с. 110].

Комісія входить до складу Європейської федерації національних мовних інституцій EFNIL (European Federation of National Institutions for Language).

Основними функціями комісії можна назвати:

- «перегляд законів, які пов'язані з мовною політикою, і надання рекомендацій парламенту або уряду з цих питань;

- сприяння використанню литовської мови в інформаційному просторі. Наприклад, програма «Литовська мова в інформаційному суспільстві», яка фінансується через Міністерство зв'язку (40 млн. літів на чотири роки (для порівняння – 180 млн. грн). На думку керівників Комісії з державної мови, ці кошти є виправданими, оскільки, якщо мову не використовувати в інформаційному просторі, то через 10-20 років її не буде як офіційної мови» [121].

Також важливо зазначити, що у Литві працює Державний банк термінів. Терміни, що проходять апробацію та затверджуються банком, стають обов'язковими до вживання в правових актах. Згідно з нормами мовного законодавства, аудіовізуальні програми, що публічно демонструються, також зобов'язані мати дубляж чи субтитри державною мовою.

Винятками є спеціальні сеанси мовою оригіналу (зокрема, програми для нацменшин або навчальні фільми тощо), про що повідомляється завчасно. «Сьогодні вже менше висувається суворих вимог, а більше

надаються рекомендацій. Хоча після здобуття Литвою незалежності був період, коли Комісії та мовним інспекторам треба було діяти жорстко» [121].

Відзначимо, що у жодній із розвинутих країн уряд не приділяє такої уваги мовним питанням, як у Японії. У цій державі для забезпечення всебічного розвитку й функціонування японської мови створено «низку державних установ, найважливіші з яких – Державний інститут японської мови (підпорядковується міністерству освіти) та Інститут культури радіо- і телепередач. Ці державні установи наділені законодавчими правами щодо визначення мовних норм у межах своєї сфери, постійно стежать за появою нових слів і видають їх реєстри. У Японії укладені списки «мовного існування» типового службовця, типового керівника, типового підприємця, типової домогосподарки тощо. У засобах масової інформації питання мовної практики також посідають вагоме місце. У цій країні не є дивиною навіть телесеріали з лінгвістичної тематики» [110, с. 111].

Отже, Японія на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується активною та послідовною мовною політикою, а державні органи відіграють фундаментальну роль у її формуванні та реалізації.

Також є країни, що, здобувши свою незалежність, вдалися до суворих заборон застосування мови колишніх окупантів. Наприклад, Індонезія – країна, в якій налічується понад 200 млн. населення та вживається більше трьохсот мов і близько тисячі діалектів. Понад триста років ця країна перебувала під владою Голландії, що насильно нав'язувала індонезійському суспільству голландську мову. Індонезійці після проголошення незалежності у країні відкинули нав'язану чужу їм менталітетові мову. За двадцять років до незалежності індонезійська молодь проголосила гасло: «Єдина батьківщина – Індонезія, єдина нація – індонезійська, єдина мова – індонезійська» [110, с. 112]. Цей курс успішно проводиться у незалежній Індонезії за широкої підтримки представників різних етносів. На сьогодні державною мовою є індонезійська. Викладання у школі та у закладах вищої освіти ведеться теж індонезійською мовою (іноді лекції можуть читати

англійською). Усі індонезійські фільми озвучуються державною мовою, а в щорічних звітах президента Індонезії про виконання державних планів публікуються дані не тільки про стан економіки, а й про видання літератури державною мовою та лінгвістичні дослідження.

Науковці визнають велику роль індонезійської мови в становленні цієї держави та у розвитку її культури. Ця мова об'єднала численні народи країни і є надзвичайно важливим фактором їх політичної, економічної, культурної консолідації. А вживання мови окупантів – голландської – суворо заборонено [122].

Отже, досвід різних країн свідчить, що лише декларування статусу державної мови є недостатнім для її повноцінного утвердження та розвитку в усіх сферах життя суспільства. Необхідні механізми, інструменти, заходи та важелі з боку державної влади у сфері реалізації законодавчих норм про мову на практиці. Одним із таких важелів, що активно використовується у багатьох країнах світу, є мовні квоти на телебаченні та радіо. Вони накладають зобов'язання на мовників транслювати відповідний контент лише у визначених обсягах або межах упродовж чітко визначеного проміжку часу. Ці вимоги встановлюються задля захисту національного продукту, тому що передбачають мінімальні гарантії для розповсюдження контенту, що захищається, й обмежують мовників щодо розповсюдження інших матеріалів.

Досвід багатьох країн говорить про ефективність квот як механізму підтримки національної культури та мови. Квотування телерадіоефіру застосовують у таких країнах: Естонії, Латвії, Нідерландах, Угорщині, Румунії, Ірландії, Хорватії, Албанії, Великобританії, Словенії, Індонезії, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Аргентині, Венесуелі, ПАР, Чилі тощо. «Якщо у відсотках від загалу, квоти для пісень рідною мовою ефективно застосовуються в Польщі (33 %), Франції (40 %), Португалії (25-60 %), Німеччині (25 %) тощо [122].

Отже, для України важливо перейняти позитивний досвід зарубіжних країн щодо заохочення вивчення української мови, підняття її авторитету серед населення. У наш час все більше людей переходять на українську, проте, потрібна зважена та послідовна державна мовна політика, що чітко б визначила основні пріоритети та цілі у даному питанні. Зокрема сучасна мовна політика повинна мати мовознавче підґрунтя, однак сьогодні його не вистачає. Адже, як зазначив Роман Якобсон, «двомовність – це фундаментальна проблема лінгвістики» [123, с. 480].

Аналізуючи ситуацію в Україні, можна сказати, що білінгвізм притаманний українському суспільству. Тому постає питання: як зробити так, щоб громадяни України самі захотіли розмовляти українською у своїй державі? Відповідь на це питання можна отримати тільки через соціолінгвістичні дослідження мовної поведінки.

Такі дослідження проводив П. Г. Левчук двічі: з травня 2013 року до кінця лютого 2014 року, з кінця лютого 2015 року до вересня 2016 року. У його обох дослідженнях взяло участь по 1000 респондентів, що є важливим аргументом у дискусії щодо мовної поведінки українців.

«У двох дослідженнях респонденти отримали питання: Яку мову ви вибираєте у спілкуванні і чому?

У 2013-2014 роках відповіді були наступними:

- «рідною: українською – 37,5%, польською – 9,2%, російською – 8,7%;
- польською, щоб краще володіти цією мовою – 9,5%;
- польською, тому що подобається ця мова – 3,7%;
- залежно від того, якою мовою розмовляє співрозмовник – 12,9%;
- в Україні – українською, у Польщі – польською – 10,3%;
- немає різниці – 4,1%;
- іншою мовою, щоб краще нею володіти – 3,1%» [119, с. 171].

Результати цього опитування показують, українська мова як державна та рідна разом не набирає половини відсотків, а це свідчить про слабку мовну політику або про її відсутність.

Проте, відповіді респондентів другої групи, отримані на рік пізніше, дали ще більш непередбачуваний результат:

- «рідною: українською – 18,7%, польською – 1,6%, російською – 6,9%;
- польською, щоб краще володіти цією мовою – 1%;
- польською, тому що подобається ця мова – 0,6%;
- залежно від того, якою мовою розмовляє співрозмовник - 39,8%;
- в Україні – українською, у Польщі – польською – 22,7%;
- в Україні – російською, у Польщі – польською – 5,5%;
- немає різниці – 2%;
- іншою мовою, щоб краще нею володіти – 1%» [119, с. 172].

Порівнюючи ці відповіді респондентів, робимо висновок, що тенденція росте. Якщо порівняти позицію української, то відсутність ефективної мовної політики та проблеми у країні стають важливішими, аніж мова спілкування, що вимагає виправлення [120].

Польський дослідник Р. Шуль, описуючи державну мовну політику і поведінку громадян у багатьох країнах світу, називає головною проблемою української мови її символічно-декоративний характер [124, с. 117]. Адже в Україні не було переконання, що говорити українською – це престижно і модно. Уріель Вайнрайх писав: «на визначення панівної мови спілкування в умовах суспільного білінгвізму впливає 7 чинників:

- 1) рівень володіння кожною мовою;
- 2) форми функціонування кожної з мов;
- 3) першість мови у пізнанні та засвоєнні;
- 4) використання та практичність у процесі комунікації;
- 5) емоційне ставлення до кожної з мов;
- 6) значення кожної з мов для суспільного та кар'єрного розвитку;
- 7) їх культурна цінність» [125, с. 75].

Оцінюючи зазначені вище критерії, можна сказати, що державна мовна політика може змінити суспільне ставлення до усіх 7 чинників. Рівень

володіння державною мовою залежить, насамперед, від системи освіти, тому молоде покоління повинно добре знати рідну мову. Держава має змінити символічний характер української мови на реальний статус офіційної мови в усіх сферах. Ефективно це зробити допоможе створення аналогу польської та естонської – Ради Української Мови, до якої повинні увійти відомі у світі національні науковці-мовознавці, котрі користуються високим авторитетом в Україні та світі.

Зазначені вище дослідження показали також емоційне ставлення до обох мов. Відповідно до аналізу, були встановлені наступні результати: «люблю її, це мова моїх предків – українська 51,2%, російська – 11%; люблю її, не зважаючи на те, що не є мовою моїх предків – українська 5,1%, російська – 5,5%; люблю її, але не бачу потреби знати, використовувати – українська 4,4%, російська – 2,7%; це мова щоденного спілкування, просто нею розмовляю – українська 12%, російська – 24,2%; є мовою з багатою літературною та культурною спадщиною – українська – 10,6%, російська – 11,1%; не подобається – українська 0,9%, російська – 18,8%. Додатково для української був варіант мова, яка найкраще виражає мою ідентичність – 15,9% опитаних, а для російської важлива мова, якою можна розмовляти з багатьма людьми – 26,7%» [120].

Як бачимо, проведена розвідка вказує на позитивне ставлення до української мови, що є кращим, аніж до російської. Але українській не вистачає міжнародного престижу, який вона може отримати після запровадження сертифікаційної програми як іноземної.

Українська лінгвістика має здійснити багато досліджень, які розширюють знання у різних сферах мовознавства, глибоко вивчити структуру рідної мови, що стане підґрунтям для створення сертифікаційної програми європейського стандарту. У майбутньому українське суспільство, дізнавшись, що у світі багато людей підтверджують володіння українською, може змінити власне пасивне ставлення до неї. Ситуацію можна покращити за допомогою сертифікації, адже потреба у фахівцях зі знанням української у

світі зростатиме. Добре відомими є праці О. Демської, М. Кочергана, Л. Масенко, Я. Поліщука та інших. Саме ці мовознавці можуть почати створення відповідної ради.

Слід відзначити, що негативним явищем української мови є суржик, і близька до нього культурна креолізація суспільства. Р. Хауденсон наголошує, що «культурна креолізація стосується медицини, музики, кулінарії, літератури та релігії. Усі ці сфери мають сильний російський вплив, який створює видимість спільної культури українців та росіян» [126, с. 183].

Отож, цю проблему повинна вирішити сучасна державна мовна політика України. Адже, «якщо в Україні не почнеться негайна і рішуча українізація, то наші проблеми будуть тільки поглиблюватись. 80% інформаційного простору в 2016 році було зайнято російською мовою. Якщо ми не українізуємося, то ніколи по-справжньому незалежною державою не станемо» [120].

Сьогодні, в умовах воєнного стану, дехто може вважати, що мовна політика – це другорядна справа, однак агресія з боку Росії має своє мовне і культурне підґрунтя. Україна довгий час програвала у мовно-культурній війні. Однак зараз ситуація змінилась. Україна не тільки вистояла, але і, переконані, буде відроджуватись, стане сильною європейською державою. І найпотужнішою зброєю у цій боротьбі повинна стати виважена, ефективна, послідовна та цілеспрямована державна мовна політика, що має впроваджуватись владою за участі відомих українських мовознавців.

Вважаємо, що можна назвати кілька ключових моментів, які презентують сучасну мовну ситуацію в Україні. Зокрема, це розширення україномовної аудиторії. Таку тенденцію засвідчують дані соціологічних досліджень: «група «Рейтинг» у березні 2022 р. провела загальнонаціональне опитування щодо мовного питання в Україні. Його результати такі: упродовж десятиліття – з 2012 по 2022 рр. – кількість тих, хто вважає українську мову рідною, зросла з 57 % до 76 %. Утрати російської мови за аналогічний період склали 22 % – зафіксовано падіння з 42 % до 20 %; стало зменшується

російськомовний сегмент українців. 2012 р. таких респондентів було близько 40 %, наприкінці 2021 р. – 26 %, а на початку війни – 18 %; війна консолідувала українське суспільство та відчутно вплинула на ставлення громадян до питання статусу мови. Переважна більшість – 83 % опитаних – висловила думку, що єдиною державною мовою має бути українська. Якщо до 24 лютого 2022 р. за надання державного статусу російській мові виступало 25 % респондентів, то вже за місяць їх лишилось усього 7 %» [127].

Ще одне опитування, «Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го», проводив Київський міжнародний інститут соціології у грудні 2022 року. Ним було зафіксовано ряд зрушень у сучасній мовній ситуації: «збільшення в повсякденному житті частки респондентів, які спілкуються українською мовою, та зменшення частки російськомовних. У грудні 2022 р. 41 % опитаних зазначили, що спілкуються винятково українською, ще 17 % указали, що переважно комунікують українською. Натомість тих, хто розмовляє тільки російською, виявилось 6 %, переважно російською – 9 %. Проти 2017 р. частка україномовних зросла на 8 %, а російськомовних зменшилася на 11 %; у родинному колі тільки або переважно українською спілкуються 52 % респондентів, тільки або переважно російською – 16 %. Це істотна зміна проти 2017 р., коли тільки або переважно українською спілкувалися 51 %, а тільки або переважно російською – 25 %; на роботі чи в навчанні українською спілкуються навіть трохи більше, ніж вдома: про вживання тільки або переважно української заявили 68 % тих, хто працює, а російської – 11 %; різке збільшення у 2022 р. частки людей, які вважають російську мову взагалі неважливою. Таких виявилось 58 % – у 2014 р. їх було всього 9 %. Показово, що навіть у традиційно російськомовних регіонах – на Півдні та Сході – такої думки дотримується 46 % мешканців; разюче зростання на Півдні й Сході України кількості громадян, котрі пов'язують себе з українською національністю. Якщо 2017 р. таких було 64 %, то 2022 р. – 90 %» [128].

Інакше соціологічне опитування Info Sapiens підтвердило вище означений тренд, а саме: зміцнення позиції української мови. За його результатами, «впродовж року війни частина україномовних громадян збільшилася на 16 % – з 46 % у лютому 2022 р. до 62 % у січні 2023 р. І навпаки – за цей період частка російськомовних українців зменшилася з 26 % до 13 %» [129].

Українська мова також набуває популярності і в Інтернет-просторі. Зокрема, «онлайн-біржа Freelancehunt налаштувала свій сервіс так, що українською мовою відкривається будь-яка пошукова сторінка для користувачів із України. За її інформацією, частка фрилансерів, що до війни обирали українську, коливалася у межах 11-30 %. Проте, після російського вторгнення показник цей виріс до 96 %» [130].

Окрім того, зростання популярності української та інтересу щодо її вивчення триває в Україні, а також поза її межами. Російська збройна агресія спонукала до масштабного переміщення осіб зі Сходу та Півдня України у центральні і західні регіони. Отож, склалися сприятливі обставини, щоб опанувати українську мову багатьма внутрішньо переміщеними особами.

З цією метою у 2022 році активно реалізовувався проєкт «Єдині», результатом якого стало: «після 8 проведених курсів вдалося перейти на українську близько 50 тис. людей [131]. Проєкт триває й далі та здійснюється у 25 українських містах та об'єднаних територіальних громадах. Водночас на знак солідарності із нашою країною державну мову почали вчити понад 1,3 млн. іноземних користувачів. Особливої популярності вона набула у державах, що прийняли найбільшу кількість переселенців з України.

Також за повідомленням онлайн-платформи із вивчення мов Duolingo, «попит на вивчення української мови в Ірландії підвищився на 2229 % проти минулого року, у Німеччині – на 1651 %, Польщі – на 1615 %, Нідерландах – на 1590 %, Чехії – на 1513 %. Окрім того, українська мова здійнялася на 20 позицій у рейтингу мовної популярності – з 37-ї позиції у 2021 р. на 17-ту у 2022 р. У Німеччині аналогічний стрибок популярності стосувався

переміщення української мови з 36-го місця на 15-те, а в США – з 36-го місця на 22-ге за один рік» [132].

Як бачимо, у кризових ситуаціях, до яких відноситься і війна, посилюється значення мови як інструменту національної консолідації та мірила у розмежуванні «свій-чужий». Тому інтегративно-означувальна функція мови вийшла сьогодні на перший план. А російська мова, залишаючись для деяких українців засобом комунікації, перестала бути показником національної належності.

Отож, повномасштабне вторгнення з боку Росії, безперечно, активізувало процес українізації. Державна мова сьогодні починає домінувати в регіонах (Схід та Південь України) і у тих сферах (професійна зайнятість, неформальне спілкування чи віртуальний простір), у яких тривалий час не мала провідних позицій. Окрім того, вимушений масовий виїзд українців за кордон посилив інтерес іноземців до нашої мови, а через місяці після російського вторгнення вона стала однією із найпопулярніших європейських мов. Також підвищився її рейтинг на світовому рівні [127].

Висновки до Розділу 3

Таким чином, можна зробити висновок, що мовні проблеми необхідно вирішувати із врахуванням статусу незалежності та суверенності України і її інтеграційних прагнень до європейської спільноти. Саме ці пріоритети повинні визначати умови формування і реалізації мовної політики та спрямовувати українське законодавство. Адже питання взаємозв'язку політики та мови набуває важливого значення в аспекті визначення майбутнього у мовному розвитку України і формування національної свідомості суспільства.

В умовах становлення та розвитку демократичних засад в Україні, трансформації ціннісних орієнтирів в суспільній свідомості, дослідження механізмів виникнення, розвитку та здійснення мовної політики сьогодні

набуває особливої актуальності. У наш час зростання національної самосвідомості суспільства, розширення демократичних поглядів відіграли істотну роль в актуалізації мовних проблем не тільки в Україні, але й у всьому світі. Тому велике значення приділяється питанню мовного регулювання, що реалізується через мовну політику.

Законодавче забезпечення державної мовної політики вимагає, перш за все, вирішення ряду завдань, зокрема, розв'язання мовних проблем на основі консолідації українського суспільства відповідно до Конституції України. Державна мовна політика буде успішною лише за умови, що є одна державна мова – українська. Водночас усі етноспільноти, які проживають на території нашої держави, повинні відчувати безпеку, а державні гарантії їх мовних прав та свобод мають бути підкріплені високим ступенем толерантності щодо їх реалізації. Така мовна політика служила б єднанню української нації, кращому взаєморозумінню усіх корінних народів та національних меншин. Отже, розробка та впровадження релевантних законів потребує відповідної мовної політики, на яку можна спиратися. Окремі національні нормативно-правові акти є фрагментарними та не можуть у цілому ефективно визначати мовні відносини. Водночас тільки перенесення зарубіжного досвіду без врахування українських міжнаціональних взаємин, до яких додається лобіювання інтересів етнічних спільнот, унеможлиблює прийняття загального документа. Якщо мовне законодавство формується як частина узгодженої у суспільстві державної мовної політики і при цьому враховує міжнародно-правові стандарти, ризик посилення напруженості і насильницьких конфліктів помітно знижується.

Як бачимо, сучасна державна мовна політика України може бути ефективною лише за умови існування визначеного механізму її правового забезпечення, що є оптимальним для вирішення різноманітних проблем щодо мовних відносин. Тому злагоджені дії органів влади, громадських структур, науковців, які діють згідно із конституційними положеннями, будуть запорукою успіху. Вирішення мовних проблем в Україні потребує

науково обґрунтованого поєднання усього перспективного, у тому числі і загальноєвропейських тенденцій та світового досвіду їх розв'язання. Тому державна мовна політика як комплекс цілей та принципів, що визначають застосування мовних практик в усіх сферах життя суспільства за допомогою правових чинників, повинна враховувати права й інтереси українського соціуму та національних меншин. Як результат – новий зміст модернізації мовної політики у нашій державі передбачає підтримку розвитку і функціонування державної мови, а також мов національних меншин із урахуванням ціннісних орієнтацій, соціальних, психологічних особливостей, мовних потреб громадян, що потребує, насамперед, науково-теоретичного осмислення та обґрунтування нормативно-правових засад її реалізації.

Мовна політика у країнах Центральної та Східної Європи мало чим відрізняється від аналогічної політики країн Заходу, адже спрямована на першочергову підтримку національних державних мов з метою забезпечення їх функціонування у всіх сферах суспільного життя. Як винятки, що не вписуються у загальноєвропейський мовний ландшафт, можна назвати мовні ситуації у деяких державах федеративного чи конфедеративного типу, як-от: Бельгія та Швейцарія, де кілька офіційних мов.

Зарубіжний досвід також може бути корисним і для України, що намагається сьогодні урегулювати міжмовні відносини. Варто зазначити, що зміни відбуваються не тільки в українському суспільстві, але й на законодавчому рівні. Результатом є прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII [29], що регламентує вживання української мови, згідно із Конституцією, у всіх сферах суспільного життя і на усій території України, та передбачає санкції за невиконання його норм. Зазначений Закон відповідає міжнародним стандартам, прийнятим у цивілізованому світі. Водночас варто також було б прийняти закон про мови меншин, порядок їх застосування на регіональному чи місцевому рівні поряд із єдиною офіційною державною мовою, що відповідало б європейській практиці.

Також удосконалення потребує закон про громадянство, що повинен передбачати складання екзамену чи тесту, який визначатиме рівень володіння державною мовою, та має бути обов'язковим при здобутті громадянства України. Низка інших чинних законів повинна узгоджуватися із мовним законодавством.

Як показує світовий досвід, тільки визначений курс на утвердження державності та воля до збереження власної національної ідентичності можуть забезпечити ефективне розв'язання мовного питання, що відповідатиме національним інтересам держави та принципам, визнаним у цивілізованому світі.

ВИСНОВКИ

Отже, отримані у процесі дослідження результати свідчать про досягнення заявленої мети та завдань і є підставою для формулювання основних висновків, тез, рекомендацій, що мають теоретичне і практичне значення, а саме:

1. У процесі дослідження з'ясовано, що проблемність державної мовної політики в Україні виникла не спонтанно. Доволі трагічні історичні передумови зумовили її гостроту сьогодні. Низка царських указів: Валуєвський циркуляр та Емський указ, інші акти про заборону української мови, шкіл, церковних служб, преси, книжок, перекладів, театральних вистав у часи окупації наших земель Російською імперією, русифікаторська політика у радянські часи обмежували сферу використання, а часом і повністю забороняли українську мову. Питання мови також використовується сьогодні Росією у риторичі щодо її мотивів збройної агресії та злочинних дій проти України та українського народу.

Проблема щодо реалізації мовної політики сьогодні є досить часто предметом політичних спекуляцій, які заважають об'єктивній оцінці і тлумаченню законодавчих актів, що регулюють застосування мови в Україні. Після тисячолітньої русифікації лише послідовна мовна політика змогла б скоригувати мовну ситуацію, що склалась сьогодні в Україні. Розвиток та функціонування української мови як державної у всіх сферах суспільного життя на всій території нашої держави є першочерговим елементом у забезпеченні національної безпеки і національних інтересів України. Тому розвиток української мови та впровадження її у всі сфери життя має створити підстави для утвердження її державності, набуття нею авторитетності та перспективності, а також забезпечити вільний розвиток мов національних меншин, створити оптимальне мовне середовище в Україні.

2. Досліджуючи сутність мовної політики, робимо висновок, що мовна політика – це складний і багатогранний феномен суспільства. Щоб

об'єктивно оцінити її сутність, потрібно враховувати усі її структурні елементи:

- 1) суб'єкти, які її здійснюють, чи активно на неї впливають;
- 2) об'єкти, щодо яких відбуваються заходи мовної політики;
- 3) мета і завдання мовної політики;
- 4) мовна ситуація як вихідна точка мовної політики;
- 5) інтереси й ідеологічні засади, на основі яких ґрунтується та реалізовується мовна політика;
- 6) механізм та основні способи реалізації мовної політики тощо.

Отже, мовну політику можна визначити як сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, що спрямовані на врегулювання мовних відносин в Україні чи на розвиток мовної сфери у певному напрямі. Мовна політика є системою заходів (політичних, адміністративних, юридичних та ін.), що спрямовані на врегулювання мовних відносин, зміну або збереження мовної ситуації у державі.

В Україні задля подолання деформації мовного простору, спричиненої асиміляційною політикою окупантів, пріоритетом мовної політики визнається утвердження і розвиток української мови як головної ознаки нації, яка історично проживає на її території та становить абсолютну більшість населення (близько 79%), а також яка визначила назву нашої держави.

3. У ході дослідження також встановлено, що правове регулювання мовної політики в Україні здійснюється згідно з: Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами, міжнародними зобов'язаннями. Важливим також є прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, що регламентує вживання української мови, згідно із Конституцією, у всіх сферах суспільного життя та на усій території України, та передбачає санкції за невиконання його норм. Зазначений Закон відповідає світовим демократичним міжнародним стандартам.

Варто зазначити, що останнім часом в Україні було прийнято законодавство, що сприятиме зміцненню статусу української мови і закріпленню її у всіх публічних сферах життя, та стане основою для формування ситуації, яка була б сприятлива для розвитку української мови як єдиної державної. Водночас варто також було б прийняти закон про мови меншин, порядок їх застосування на регіональному чи місцевому рівні поряд із єдиною офіційною державною мовою, що відповідало б європейській практиці. Також удосконалення потребує закон про громадянство, що має передбачати складання екзамену чи тесту, який визначатиме рівень володіння державною мовою, та має бути обов'язковим при отриманні громадянства України. Низка інших чинних законів повинна узгоджуватися із мовним законодавством.

З огляду на реалії, коли українську мову використовує менша частина українського суспільства, охоронна функція мови повинна підкріплюватися багатьма законами, підзаконними актами, що мають бути прийняті для деталізації і реалізації чинного закону про мову. Зокрема, необхідно прийняти Закон України «Про застосування державної мови в науці, освіті та культурі» та видати наказ Міністерства юстиції України «Про заходи у сфері вивчення державної мови державними службовцями, працівниками суду і нотаріату». Проте потрібно бути обережними у прийнятті законів щодо мовної політики з метою уникнення бюрократизації і непотрібних правових актів. Отож, юридична техніка цих правових актів повинна бути чіткою, стислою і конкретною.

4. З'ясовано, що в Україні створено та функціонують низка державних органів, що безпосередньо впливають на формування і розвиток, а також реалізацію та охорону державної мовної політики. До них відносяться: Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Комітет гуманітарної та інформаційної політики, Національна комісія зі стандартів державної мови тощо.

Для інституту державної мови важливою умовою є існування правових актів, що його регулюють, а також контролюючих органів, що слідкують за дотриманням правових норм у цій сфері. Досвід створення аналогічних органів можна запозичити у Німеччини, Франції, Румунії і багатьох інших держав, що, безумовно, могло б позитивно вплинути на мовну ситуацію у нашій країні. Адже правові норми без ефективної системи примусу не дадуть жодного ефекту.

Також робимо висновок, що сучасна державна мовна політика України може бути ефективною лише за умови існування визначеного механізму її правового забезпечення, що є оптимальним для вирішення різноманітних проблем щодо мовних відносин. Тому злагоджені дії органів влади, громадських структур, науковців, що керуються конституційними положеннями, будуть запорукою успіху.

5. Окрім того, державна мовна політика повинна зосереджуватися на наступних пріоритетних напрямках:

- приведення мовного законодавства та практики його застосування у відповідність до Конституції України і Рішення Конституційного Суду про тлумачення ст. 10 Основного Закону, зокрема що стосується вимог відповідного рівня володіння українською мовою кандидатами у народні депутати і народними депутатами України, а також державними службовцями всіх рівнів, осіб, призначених на посади у системі органів державної влади і місцевого самоуправління, насамперед, у сфері освіти, науки, культури, засобів масової інформації, Збройних Сил; обов'язкового складання українською мовою вступних іспитів у вищі навчальні заклади України та застосування її в освітньому процесі;

- створення відповідної нормативної бази підтримки для українськомовних ЗМІ, заохочення книговидавництва та пісенної продукції українською мовою, а також українського кіно та театру;

- піднесення престижу та авторитетності української мови;

- виховання мовної свідомості та гідності громадян нашої держави;

- вироблення ефективних засобів та механізмів захисту від зовнішньої мовно-культурної експансії і проявів дискредитації української державної мови;

- розширення застосування державної мови у всіх сферах життєдіяльності на території України;

- покращення якості українського мовлення та мовної культури в ЗМІ;

- створення системи контролю за дотриманням норм мовного законодавства.

Отже, спрямованість державної політики щодо зміцнення позицій української мови як у повсякденному житті, так і у сфері державного управління забезпечить розкриття нових горизонтів розвитку держави та суспільства, виведенню України на високий міжнародний рівень з долученням до кращих моделей демократично-правового ефективного державотворення, що базується на впровадженні консолідуючої мовної політики, яка у пріоритеті має зміцнення, розвиток та об'єднання української нації. Таким чином, збереження та розвиток української державної мови є запорукою збереження держави, тому на її захист повинні бути спрямовані усі охоронні дії держави, адже людина виступає конкретно-історичною та національно-культурною індивідуальністю, а також є носієм мови і духовної культури нації.

6. Свою діяльність у сфері охорони та захисту мови здійснює Уповноважений із захисту державної мови. Варто підкреслити, що Уповноважений є досить новою інституцією, діяльність якої безпосередньо спрямована на захист мовних прав та інтересів кожного і належне функціонування єдиної державної української мови. Мовний омбудсмен згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» сприяє застосуванню української мови в усіх сферах суспільного життя, що передбачені Законом, та на усій території України.

Повноваження мовного омбудсмена гарантують достатні правові механізми його впливу на поведінку учасників мовних відносин та

дозволяють йому виконувати власні завдання із захисту української мови як державної з урахуванням специфіки зазначених відносин і форм мовної комунікації.

Удосконалення й узгодження діяльності Уповноваженого першочергово потребує: надання Уповноваженому статусу державного службовця; узгодження його діяльності з іншими суб'єктами і формами захисту української мови; розширення гарантій незалежності Уповноваженого; деталізації порядку та механізму реалізації ним повноважень; затвердження Порядку здійснення мовної експертизи; надання можливості поновлення пропущеного із поважних причин строку подання скарги до мовного омбудсмена; прив'язки завершення контрольних заходів мовного омбудсмена до направлення ним подань, висновків і рекомендацій; скорочення строку надання витребуваних документів та інформації, закріплення видів і процедури застосування стягнень у випадку їх повторного ненадання.

7. Вирішення мовних проблем в Україні вимагає науково обгрунтованого поєднання усього перспективного, у тому числі, і загальноєвропейських тенденцій та світового досвіду їх розв'язання. Як результат – новий зміст модернізації мовної політики у нашій державі передбачає підтримку розвитку і функціонування державної мови, а також мов національних меншин із врахуванням ціннісних орієнтацій, соціальних, психологічних особливостей, мовних потреб громадян, що потребує, насамперед, науково-теоретичного осмислення та обгрунтування нормативно-правових засад її здійснення.

Як бачимо, мовне законодавство Америки та країн Європи у більшості випадків містить закони про державну (офіційну) мову (мови) і закони про мови національних меншин, що не суперечать між собою, регулюючи відповідні мовні відносини як на державному, так і на регіональному рівнях задля гармонізації загальних та специфічних мовних інтересів.

8. Мовна політика в країнах Центральної та Східної Європи мало чим відрізняється від аналогічної політики країн Заходу, адже спрямована на першочергову підтримку національних державних мов із метою забезпечення їх функціонування у всіх сферах суспільного життя. Як винятки, які не вписуються у загальноєвропейський мовний ландшафт, можна назвати мовні ситуації у деяких державах федеративного чи конфедеративного типу, як от Бельгія та Швейцарія, що мають декілька офіційних мов.

Зарубіжний досвід може бути корисним для України, адже він переконує, що недостатнім є лише декларування статусу державної мови для її повноцінного утвердження та розвитку в усіх сферах життя суспільства. Необхідні механізми, інструменти, заходи та важелі з боку державної влади у сфері реалізації законодавчих норм про мову на практиці. Одним із таких важелів, що активно використовується у багатьох країнах світу, є мовні квоти на телебаченні та радіо.

Також для України важливо перейняти позитивний досвід та заохочувати вивчення української мови, підняти її авторитетність серед населення. У наш час все більше людей переходять на українську, проте потрібна зважена та послідовна державна мовна політика, що чітко б окреслила основні пріоритети та цілі у даному питанні.

На прикладі Польщі робимо висновок, що в Україні повинен бути створений спеціальний державний орган, що відповідатиме за ведення мовної політики та щороку звітуватиме через ЗМІ громадськості про свої досягнення та актуальні цілі на найближчий період. Такий державний орган має взаємодіяти із органами державної влади на місцях і органами місцевого самоврядування щодо реалізації державної мовної політики з метою одержання інформації, що стосується мовної ситуації на місцях та планування мовної політики із врахуванням місцевих особливостей.

Таким чином, можна зробити висновок, що мовні проблеми необхідно вирішувати із врахуванням статусу незалежності та суверенності України та її інтеграційних європейських прагнень. Саме ці пріоритети повинні

диктувати умови формування і реалізації мовної політики та спрямовувати українське законодавство. Адже питання взаємозв'язку політики та мови набуває важливого значення в аспекті визначення майбутнього у мовному розвитку України і формування національної свідомості суспільства. Розробка та впровадження релевантних законів потребує відповідної мовної політики. Деякі нормативно-правові акти є фрагментарними та не можуть у цілому ефективно визначати мовні відносини. Водночас тільки перенесення зарубіжного досвіду без врахування українських міжнаціональних взаємин, до яких додається лобіювання інтересів етнічних спільнот, унеможлиблює прийняття загального документа. Якщо мовне законодавство формується як частина узгодженої у суспільстві державної мовної політики і при цьому враховує міжнародно-правові стандарти, ризик посилення напруженості і насильницьких конфліктів помітно знижується. Законодавче забезпечення державної мовної політики вимагає, перш за все, вирішення ряду завдань, зокрема, розв'язання мовних проблем на основі консолідації українського суспільства відповідно до Конституції України. Державна мовна політика буде успішною лише за умови, що є одна державна мова – українська. Водночас всі етноспільноти, які проживають на території нашої держави, мають відчувати безпеку, а державні гарантії їх мовних прав та свобод повинні бути підкріплені високим ступенем толерантності щодо їх реалізації. Така мовна політика сприяла б єднанню української нації, кращому взаєморозумінню усіх корінних народів та національних меншин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ткаченко О. Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. Київ: Наукова думка, 2014. 512 с.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
3. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
4. Березовська В. Радянська репресивна система в Україні (1946-1953 р.р.): *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року). Ізмаїл, 2017. 326 с. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/iii-dunajski-naukovi-chytannja-18-19-travnja-2017-r..pdf> (дата звернення: 11.04.2019).
5. Про небеса і про землю. Папа Римський написав про те, як великі держави «умили руки» під час геноциду. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1555370-pro-nebesa-i-pro-zemlyu-papa-rimskij-napisav-pro-te-yak-veliki-derzhavi-umili-ruki-pid-chas-genocid> (дата звернення: 19.04.2019).
6. Про Голодомор 1932-1933 років в Україні: Закон України від 28 листопада 2006 р. № 376-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. Ст. 504.
7. Концепція державної мовної політики від 15 лютого 2010 року № 161/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010> (дата звернення: 20.04.2019).
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2019).
9. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-6/99 від 14 грудня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 19.06.2019).

10. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія. Київ, 2012. 232 с.
11. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2008. С. 9-10.
12. Данилевська О. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. К., 2009. 176 с.
13. Плотницька І. Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні. *Державне будівництво*. 2007. № 1. Ч. 1. С. 47-53.
14. Ажнюк Б. М. Мовна політика: європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство. Київський національний університет ім. Т. Шевченка*. К., 2019. № 1 (49). С. 9-31.
15. Савойська С. В. «Мовна політика» як явище і категорія. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/8849/8845>. (дата звернення: 15.07.2019).
16. Попеску І. В. Языковая политика и проекты законов о языках. Проекты законов о языках - экспертный анализ. К., 2000. 216 с.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900-1941). Чернівці, 1998. 295 с.
18. Грицяк Д. І. Мова як об'єкт державної політики, статусна і корпусна мовна політики (2012). URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64501/116-Hrytsyak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.07.2019).
19. Ткаченко Є. В. Мовні відносини як об'єкт правового регулювання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. № 19. С. 64-73.
20. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: монографія. Харків: Фоліо, 2003. 215 с.

21. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. *Хрестоматія з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів факультету іноземних мов (спеціальність «Німецька мова і література», «Французька мова і література»)* (1994). URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2886.pdf> (дата звернення: 23.10.2019).

22. Нагорна Л. Дискурс-аналіз у предметному полі етнополітології. *Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 27-28 вересня 2003 року. Київ: Світогляд, 2004. С. 36-46.

23. Корж А. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2004. 20 с.

24. Ажнюк Б. Критерії оцінювання мовної політики. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ*: збірник наукових праць. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.

25. Mühlhäusler P. Ecological and non-ecological approaches to language planning. *Contrastive sociolinguistics*. M. Hellinger (ed.). Berlin; New York, 1996. P. 207.

26. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту. *Мовні права в сучасному світі*. Ужгород, 2014. С. 309.

27. Шевченко В. Становлення інституту державної мови в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 241- 245.

28. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 року № 8312-11, втратив чинність 10.08.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (дата звернення: 25.12.2019).

29. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 15.02.2020).

30. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 року № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (дата звернення: 15.03.2020).

31. Грицяк Д. І. Правові засади державної мовної політики в Україні. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 758-763.

32. Головатий С. Українська мова – інститут державності. *Право України*. 2016. № 3. С. 11-62.

33. Ажнюк Б. М. Мовна політика: національна ідентичність і європейські цінності. *Вісник НАН України*. 2021. № 6. С. 89-93.

34. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 94-99.

35. Gounari P. Language Policy in the United States: Uncommon Language and the Discourse of Common Sense. *Belgian Journal of English Language and Literatures*. 2006. № 4. P. 42-43.

36. Лисак Н. Мовна ситуація і мовна політика в Республіці Ірландія та Північній Ірландії. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/500/41/> (дата звернення: 23.06.2020).

37. Загальна інформація про Словаччину. URL: <https://sk-ua.org/uk> (дата звернення: 11.07.2020).

38. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України. Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 275 с.

39. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

40. Кучерська Н. І. Законотворча діяльність Верховної Ради України: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. С. 63-72.

41. Про План законодавчого забезпечення реформ в Україні: Постанова Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-19#Text> (дата звернення: 19.02.2021).

42. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року №116/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> (дата звернення: 09.05.2021).

43. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України 4 грудня 2014 року № 22-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-19#Text> (дата звернення: 23.09.2021).

44. Лопушанська О. В. Верховна Рада України як суб'єкт адміністративно-правового регулювання мовної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 2. С. 126-129.

45. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2352> (дата звернення: 19.12.2022).

46. Діяльність Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (офіційний сайт Міністерства юстиції України). URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7405 (дата звернення: 29.12.2022).

47. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

48. Петрів Т. Українська мова у друкованих ЗМІ: перспективи та підводні камені 25 статті закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytika/ukrayinska-mova-u-drukovanykh-zmi-perspektyvy-ta-pidvodni-kameni-25-stati-zakonu-pro-zabezpechennya-funktsionuvannya-ukrayinskoyi-movy-yak-derzhavnoyi.html> (дата звернення: 18.07.2022).

49. Соціологічні дослідження системи освіти в Україні, шляхи її вдосконалення. URL: <https://buklib.net/books/25545/> (дата звернення: 29.12.2022).

50. Ткаченко О. О. Французька мова на межі тисячоліть (деякі тенденції сучасного стану розвитку). *Мовознавство*. 2002. №1. С. 55.

51. Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидання і книгорозповсюдження: Закон України від 19 червня 2022 року № 2313-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2313-20#Text> (дата звернення: 30.12.2022).

52. Верховна Рада прийняла закон про стимулювання українського книговидання і книгорозповсюдження (19 червня 2022 р.). URL: <https://detector.media/infospace/article/200284/2022-06-19-verkhovna-rada-pryunyala-zakon-pro-stymulyuvannya-ukrainskogo-knygovydannya-i-knygorozpovsyudzhennya/> (дата звернення: 30.12.2022).

53. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 3: ОБЕ-РОБ. 927 с.

54. Тлумачення, значення слова «захист». *Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/zakhyst> (дата звернення: 31.12.2020).

55. Правоторова О. М. Адміністративно-правова охорона: сучасні юрислінгвістичні аспекти. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 70-78.

56. Назаров В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2009. № 1. С. 385-391.

57. Єщук О. Адміністративно-правова охорона: теорія, практика та перспективи розвитку: монографія. Херсон, 2017. 396 с.

58. Чеховська М. М., Шлапаченко В. М. Мова як чинник національної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 39-46.

59. Микитюк О. Ідеологічна безпека крізь призму мови. *Сова – кордон національної безпеки: збірник тез доповідей Міжвузівського науково-*

практичного семінару (м. Львів, 19 лютого 2020 р.). Львів: ЛДУ БЖД, 2020. С. 16-18.

60. Коваль Т. В. Окремі питання правового статусу мовного омбудсмена в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 30-33. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/5> (дата звернення: 04.01.2023).

61. Шмагун А. В. Завдання та перспективи української моделі мовної політики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 193-197. URL: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/33> (дата звернення: 09.01.2023).

62. Magnette P. Between parliamentary control and the rule of law: the political role of the Ombudsman in the European Union. *Journal of European Public policy*. 2003. № 10. P. 677-694. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1350176032000124032> (дата звернення: 19.01.2023).

63. Behrens R. Being an Ombudsman in Higher Education. A Comparative Study. Vienna: European Network of Ombudsmen in Higher Education, 2017. 100 p. URL: <http://www.enohe.net/wpcontent/uploads/2017/06/Being-an-ombudsman.Pdf> (дата звернення: 19.01.2023).

64. Уповноважений із захисту державної мови. Офіційний сайт. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/upovnovazhenij-iz-zahistu-derzhavnoyi-movi> (дата звернення: 20.01.2023).

65. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 7.

66. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 р. № 491. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 120.

67. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 6.

68. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

69. Зозуля О. І., Занкевич Н. В. Правовий статус та особливості діяльності Уповноваженого із захисту державної мови. *Forum Prava*, 2022. 72(1). С. 62-75.

70. Положення про Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови: Наказ Уповноваженого із захисту державної мови від 14.08.2020 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002940-20> (дата звернення: 21.01.2023).

71. Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 530. *Офіційний вісник України*. 2020. № 54. Ст. 80.

72. Щодо Закону про забезпечення функціонування української мови як державної: Висновок Європейської комісії за демократію через право від 09.12.2019 № 960/2019. *Forum Prava*. 2022. № 72(1). Р. 62-75. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e#) (дата звернення: 25.01.2023).

73. Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 819. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 165.

74. Річний звіт Уповноваженого із захисту державної мови про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році. URL: <https://movaombudsman.gov.ua/richnij-publichnij-zvit-za-2020-rik> (дата звернення: 29.01.2023).

75. Річний звіт Уповноваженого із захисту державної мови про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної у 2021 році». URL: <https://movaombudsman.gov.ua/richnij-publichnij-zvit-za-2021-rik> (дата звернення: 29.01.2023).

76. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 26. Ст. 275.

77. Порядок здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 817. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 165.

78. Річний звіт Уповноваженого із захисту державної мови про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної у 2022 році». URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> (дата звернення: 29.01.2023).

79. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 03.02.2022 у справі № 540/543/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103199984> (дата звернення: 30.01.2023).

80. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 04.10.2021 у справі № 540/1821/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100071583> (дата звернення: 30.01.2023).

81. Шевчук Г., Трач Н. Мовна політика після Помаранчевої революції. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2009. Вип. 37. С. 97-104.

82. Про Концепцію державної мовної політики: Указ Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 14.01.2022).

83. Ухвалено новий закон про мову. Перелік основних положень. 25 квітня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29903678.html> (дата звернення: 17.01.2022).

84. Питання українського правопису: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF> (дата звернення: 17.01.2022).

85. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 596-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80> (дата звернення: 14. 10.2022).

86. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 275 с.
87. Haugen E. The Ecology of language. Essays by Einar Haugen. Standford, CA: Standford University Press, 1972. 336 p.
88. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. Київ: К.І.С., 2004. 176 с.
89. Руденко О., Абрамова Д. Генеза та розвиток державної мовної політики України: монографія. Кошице, 2018. 229 с.
90. Євтух В. Б. та ін. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. Київ: Наукова думка, 2004. 344 с.
91. Абрамова Д. Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин. *Геополітика України: історія і сучасність*. Збірник наукових праць. 2019. Випуск 1 (22). С. 226-261.
92. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 24.01.2023).
93. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
94. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми: концептуалізації та підвищення ефективності. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: наук.-практ. конф.*, 5 груд. 2012 р.: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2013. С. 5-25.
95. Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство / за ред. О. В. Зайчука. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2013. 546 с.
96. Биков О. М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: Монографія. К: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 64-65.
97. Висновок Amicus Curiae Центру політико-правових реформ, наданий відповідно до частини третьої статті 69 Закону України «Про

Конституційний Суд України» у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України (№ 04-03/6-383 від 21.06.2019) щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04. 2019 № 2704-VIII. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/AMICUS-CURIAE-TSPPR.pdf> (дата звернення: 14.01.2022).

98. Демократія: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/democrasy> (дата звернення: 22.01.2022).

99. Застосування Хартії в Україні. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо застосування Хартії Україною. URL: www.council.of.Europe.ECRML (дата звернення: 22.01.2022).

100. Заремба О. В., Римаренко С. Ю. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 276-279.

101. Леонова А. О. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3 (12). С. 63-70.

102. Pisarek W. Polityka językowa w wybranych krajach europejskich / J. Warchala, D. Krzyżyk (red.). *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. Katowice, 2008. S. 79-105.

103. Philipson R. English-only Europe?: Challenging language policy. London; New York: Routledge, 2003.

104. Siguán M. Multilingual Spain. Amsterdam, 1993. P. 87.

105. Чередниченко О. Мовні константи в освітній політиці й законодавстві країн Європи і Америки. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ: збірник наукових праць*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.

106. Komorowska H. Polityka językowa - warianty rozwiązań w krajach europejskich. *Języki obce w szkole*. 2004. № 1. S. 38-46.

107. Language Education Policy Profiles. A transversal analysis: trends and issues. URL: www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/profiles_tranversalanalysis2009_en.doc (дата звернення: 12.10.2022).

108. Kutyłowska K. Polityka językowa w Europie. *Raport analityczny*. Warszawa, 2013.

109. Frequently Asked Questions about the European Union's policy on languages. URL: <http://europa.eu/languages/en/document/59#1>. (дата звернення: 14. 10.2022).

110. Бігарі М. І. Механізми формування та реалізації державної мовної політики в Україні: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування. Харків, 2021. 225 с.

111. Мацнева Є. А. Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. С. 100-106.

112. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

113. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / ред. О. Руда. Київ, 2012. 232 с.

114. Чередниченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. *Мовознавство*. 2013. № 5. С. 28-36.

115. Fishman J. A. Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization. Clevedon, 2006. 259 p.

116. Sutrop U. Estonian language. (2nd ed.). Tallinn: Eesti Instituut, 2004.

117. Марусик Т. Мовне законодавство і мовні відносини у Франції: погляд крізь віки-2. URL: https://dt.ua/POLITICS/movne_zakonodavstvo_i_movni_vidnosini_u_frantsiyi_poglyad_kriz_viki-2.html (дата звернення: 28.11.2022).

118. Канавець М. Зарубіжний досвід формування та реалізації державної мовної політики. *Державне управління*. 2017. № 2 (58). С. 54-58.

URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2017/12.pdf (дата звернення: 14.12.2022).

119. Левчук П. Мотивація мовної поведінки особистості в умовах українсько-польського білінгвізму. *Мови і культури: між сходом і заходом*. Київ: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 166-172.

120. Левчук П. Г. Мовна політика в країнах Європейського Союзу та Україна. Аналіз та приклади добрих практик. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee6dd3e0-f192-49f7-b598-fafbd39fce49/content> (дата звернення: 17.01.2022).

121. Як держава захищає мову. Досвід Литви. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/53955/Jak_derzhava_zahyshhaje_movu_Dosvid_Lytvu. (дата звернення: 18.01.2022)

122. Мовне питання у різних країнах. Офіційний сайт української мови. URL: https://ukrainskamova.com/publ/zagalni_dani/derzhavna_mova/movne_pitannja_v_ri_znikh_krajnakh/8-1-0-10. (дата звернення: 19.01.2022)

123. Jakobson R. Wspólny język lingwistów i antropologów. W *poszukiwaniu istoty języka*. Wybór pism M. R. Mayenowa (red.), t. i. Warszawa, 1989. S. 471-489.

124. Szul R. Język-naród-państwo. *Język jako zjawisko polityczne*. Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2009.

125. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. New York, 1963. 530 p.

126. Lewczuk P. Socjolingwistyczny status surżyka. *LingVaria*. 2016. № 1 (21). S. 177-189.

127. Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku> (дата звернення: 14.01.2023).

128. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. *Збруч*. 2023. 07 січ. URL: <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 18.01.2023).

129. Зміни в українському суспільстві за рік повномасштабної війни. *Info Sapiens*. 2023. 23 лют. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=259> (дата звернення: 04.03.2023).
130. 96 % фрилансерів перейшли на українську мову. *Sumy Life*. 2022. 16 лист. URL: <https://sumy.life/novyny/v-ukraini/12960-96-frilanseriv-perejshli-na-uk> (дата звернення: 12.01.2023).
131. У січні стартує дев'ятий безкоштовний онлайн курс вивчення української мови. *Вечірній Київ*. 2022. 26 груд. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76276/>(дата звернення: 14.01.2023).
132. 1,3 млн людей почали вчити українську: які мови були популярні в Duolingo цього річ. *Українська правда*. 2022. 10 груд. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/12/10/251781/>(дата звернення: 14.01.2023).
133. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
134. Гавдида Н., Назаревич Л. Лінгвоцид як форма мовної політики. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2014. Вип. II(24). С. 77-80.
135. Куць О. Мовна політика деяких зарубіжних держав: Наукове видання. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. 200 с.
136. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Наукове видання. Київ: Гранослов, 2000. 304 с.
137. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 503 с.
138. Євсєєв К. Символічна політика в Україні. *Наукові записки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2000. Вип. 6 (62). С. 310-322.
139. Кісь Р. Фінал Третього Риму: російська месіанська ідея на зламі тисячоліть. Львів, 1998. 253 с.

140. Мараховська Н. Лінгвістичний вимір політичної комунікації. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Червень 2012. Вип 23. С. 170-173.
141. Марусик Т., Кошова Н. Інфраструктура задоволення мовних потреб громадян та її функціонування. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 86-112.
142. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2011. 135 с.
143. Седнева Н. Політичні аспекти мовної політики в сучасній Україні (на прикладі південного регіону): канд. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Миколаїв, 2013. 250 с.
144. Стьопіна О. Теорія і практика патріотичного виховання в сучасних умовах. *Освіта на Луганщині*. 2007. № 2. С. 73-77.
145. Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – поч. XX ст.): монографія. Частина 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 276 с.
146. Фудерер Т., Данилевська О. Престиж української мови та ставлення до двомовності за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2019. Том 22. № 1. С. 173-181.
147. Шевчук Г., Трач Н. Мовна політика після Помаранчевої революції. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2009. Вип. 37. С. 97-104.
148. Вербенец М. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 15 с.
149. Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми (укл.: Нечволод Л., Бездітко В., Паращич В.). Харків: Торсінг плюс, 2011. 768 с.
150. Корж А. Українська мова професійного спрямування. Київ: КНТ; ЦУЛ, 2012. 296 с.

151. Про затвердження плану заходів, спрямованих на активізацію вивчення громадянами англійської мови, на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 10.03.2016. № 199-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 24. 10.2022).

152. Чулінда Л. Обґрунтування методології теоретико-правового дослідження властивостей юридико-лінгвістичного тлумачення. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. Вип. 3. С. 92-97.

153. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 60.

154. Семьоркіна О. Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин та народів. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду*. К.: УНЦД, 2004. С. 169-187.

155. Фадєєв В. Задоволення етнокультурних потреб національних меншин в Україні: нормативно-правове забезпечення. URL: www.old.niss.gov.ua/book/2004_html/009.html (дата звернення: 18.11.2022).

156. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ: Фоліант, 2005. 633 с.

157. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 р. К.: НІСД, 2012. 254 с.

158. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2 (11). С. 24-37.

159. Маланчук О. Соціальна ідентифікація в сучасній Україні. *Дух і літера*. 2003. № 11. С. 36-47.

160. Лопушанська О. В. Адміністративно-правове регулювання мовної політики: питання теорії та стан реалізації. *Адвокат*. 2013. № 4 (151). С. 46-48.

161. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посіб. К.: Логос, 2008. 392 с.

162. Євтух В. Б. та ін. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. Київ: Наукова думка, 2004. 344 с.
163. Про раду представників громадських організацій національних меншин при голові Рівненської обласної державної адміністрації. URL: [www.lawua.info/jurdata/dir262 /dk 262678](http://www.lawua.info/jurdata/dir262/dk_262678) (дата звернення: 14.01.2023).
164. Трощинський В. П. та ін. Механізми державного регулювання розвитку соціогуманітарної сфери: наук. розробка. Київ: НАДУ, 2012. 52 с.
165. Історичний досвід залучення національних меншин та розбудова Української держави. *Державність*. 1994. № 1-2. С. 52-58.
166. Захист прав національних меншин в Україні: зб. нормативних і правових актів. Київ: Держкомнаціміграції, АНКАОУ, 2003. 388 с.
167. Алмаші М. М. Захист прав національних меншин в Україні за міжнародним правом. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. Львів: Ін.-т внутр. справ при НАВС України, 2003. С. 269-273.
168. Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти. *Право України*. 2004. № 6. С. 9-12.
169. Конституційне право України: підруч. / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: видавн. Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
170. Заєць В. А. Механізм реалізації прав і свобод національних меншин України. URL: [www.ua/ article/pravoviy_konsultant.html](http://www.ua/article/pravoviy_konsultant.html) (дата звернення: 12.01.2023).
171. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 4. Ст. 403.
172. Загальна декларація прав людини 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
173. Биков О. М. Права та свободи національних меншин України у ХХ столітті. *Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ*. 2007. № 1. С. 36-43.
174. Бугаєв С. Право національних меншин на представництво: актуальні проблеми законодавчого забезпечення в Україні. *Вибори та*

демократія: науково-просвітницький правничий журнал. 2005. № 1(3). С. 51-59.

175. Биков О. М. Внутрішньодержавні нормативно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні. *Право України*. 2007. № 8. С. 25-32.

176. Євтух В. Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства. *Етнічні спільноти України: довідник*. Київ: Фенікс, 2001. С. 4-13.

177. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Київ: Державний комітет статистики України, 2003. 195 с.

178. Дрожжина С. В. Місце мультикультуралізму в сучасному українському соціумі. URL: www.culturalstudies.in.ua (дата звернення: 29.07.2022).

179. Сергєєва О. Ю. Конституційно-правові засади регулювання мовних відносин в Україні (1991-2006 рр.). *Державне будівництво*. 2007. № 1. Ч. 1. URL: www.kbuara.kharkov.ua. (дата звернення: 24.08.2022).

180. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави. *Україна. Європа. Світ*. 1995. 26 квіт.

181. Послужний Л. За мир і злагоду. *Голос України*. 2005. 27 січ. С. 4.

182. Лозинський Р. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд): моногр. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 474 с.

183. Діяльність національно-культурних товариств України на сучасному етапі. URL: <http://www.lib.chdu.edu>. Metodser/87/ua/81 (дата звернення: 14.09.2022).

184. Національні меншини України: Інф. довідник / упоряд.: І. І. Пилипенко, А. І. Осауленко. Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. 96 с.

185. Клименко Н. Мовні проблеми грецької меншини в Україні. URL: [http:// www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html](http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html) (дата звернення: 15.10.2022).
186. Тучинський В. А. Українсько-молдавські зв'язки та переселення молдавського народу на південь України з найдавніших часів до кінця XIX століття. *Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: зб. наук. праць*. К., 1999. С. 60-69.
187. Алмаші М. М. Захист інформаційних прав національних меншин в Україні. *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 22. С. 175-178.
188. Вишняк О. І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. С. 34-48.
189. Цвік М. В. та ін. Загальна теорія держави і права. Харків: Право, 2009. 584 с.
190. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ: КМА, 2008. 363 с.
191. Аблетіоров Р. Проблеми законодавчого врегулювання державної політики щодо забезпечення прав корінних народів та національних меншин України. *Розробка державної політики. Аналітичні записки*. Київ: Вид-во «К.І.С.», 2002. С. 7-11.
192. Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого вдосконалення. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 81-91.
193. Блохтур А. Українська мова за роки незалежності. URL: [https:// glavcom.ua/publications/115102-ukrajinska-mova-za-rokinezalezhnosti.html](https://glavcom.ua/publications/115102-ukrajinska-mova-za-rokinezalezhnosti.html) (дата звернення: 23. 10.2022).
194. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 363 с.

195. Макарець Ю. С. Мовний вимір національної безпеки України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 68. С. 37-44.

196. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 5-38.

197. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. *Мова і суспільство: збірник наукових праць*. Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88-94.

198. Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції: указ Президента України від 19 березня 2002 року № 269/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269/2002#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

199. Універсал національної єдності від 03 серпня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> (дата звернення: 22.01.2023).

200. Makarets I. Legislative regulation of linguistic relationships in Ukraine. *Actual Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*. 2019. Vol. 38. P. 127-144.

201. Марусик Т. Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття. URL: <http://language-policy.info/2015/05/taras-marusykderzhavna-movna-polityka-v-ukrajini-ostannoho-desyatylittya/> (дата звернення: 14.02.2023).

202. Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)047-e) (дата звернення: 15.02.2023)

ДОДАТКИ**Додаток А****СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Калущка В. М. Історичні передумови та проблеми сучасної мовної ситуації в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 260-265.
2. Калущка В. М. Інститут державної мови в Україні: проблеми становлення та розвитку. *Право UA*. 2019. № 2. С. 245-249.
3. Калущка В. М. Світовий досвід здійснення мовної політики: позитивні та негативні тенденції. *Наше право*. 2020. № 4. С. 232-237.
4. Kalushka V. Subjects of administrative and legal regulation of state language policy in Ukraine. *Legal, Economic Science and Praxis*. 2022. № 6. P. 41-45.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Калущка В. М. Поняття, зміст та напрямки державної мовної політики України. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді*: збірник тез доповідей III Міжнародної студентської наукової конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 374-376.
6. Калущка В. М. Роль державної мовної політики України у захисті прав національних меншин. *Тенденції реформування правової системи України і країн світу*: збірник тез доповідей II Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 30 жовтня 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 263-265.
7. Калущка В. М. Основні цілі та напрямки здійснення державної мовної політики. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 року). Тернопіль, 2021. С. 272-274.

8. Калушка В. М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» у сфері здійснення державної мовної політики. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2022 р.);* Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 62-64.

9. Калушка В. М. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері мовної політики України. *Гуманітарні аспекти цифрового суспільства: тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 грудня 2022 р.).* Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 72-75.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

126.29/2253

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Калушки Віри Миколаївни на тему «Адміністративно-правові засади державної мовної політики України», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право в діяльність юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

Комісія у складі:

Голови комісії: Сломи Валентини Миколаївни, професора кафедри цивільного права та процесу, заступника декана юридичного факультету, д. ю. н., доцента;

членів комісії: Москалюк Надії Богданівни, професора кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, т.в.о. декана юридичного факультету, д.ю.н., професора;

Шевчук Оксани Богданівни, к.ю.н., доцента, доцента кафедри адміністративного права та судочинства;

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Калушки Віри Миколаївни на тему «Адміністративно-правові засади державної мовної політики України» використовуються для проведення лекційних і семінарських занять з дисципліни «Адміністративне право», що викладається для студентів юридичного факультету, які навчаються за ступенем вищої освіти «бакалавр». Наукові праці Калушки Віри Миколаївни закріплені як джерела у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах з даної дисципліни. Серед них:

1. Калушка В. М. Історичні передумови та проблеми сучасної мовної ситуації в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 260-265.

2. Калушка В. М. Інститут державної мови в Україні: проблеми становлення та розвитку. *Право UA*. 2019. № 2. С. 245-249.

3. Kalushka V. Subjects of administrative and legal regulation of state language policy in Ukraine. *Legal Economic Science and Praxis*. 2022. № 6. С. 41-45.

4. Калущка В. М. Світовий досвід здійснення мовної політики: позитивні та негативні тенденції. *Наше право*. 2020. № 4. С. 227-232.

5. Калущка В. М. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері мовної політики України. *Гуманітарні аспекти цифрового суспільства*: тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 грудня 2022 р.). Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 72-77.

6. Калущка В. М. Поняття, зміст та напрямки державної мовної політики України. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді*: III Міжнародна студентська наукова конференція (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.). Тернопіль, 2020. С. 374-376.

7. Калущка В. М. Роль державної мовної політики України у захисті прав національних меншин. *Тенденції реформування правової системи України і світу* (м. Тернопіль, 30 жовтня 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 263-265.

8. Калущка В. М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» у сфері здійснення державної мовної політики. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2022 р.); Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 62-64.

9. Калущка В. М. Основні цілі та напрямки здійснення державної мовної політики. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: V Міжнародна науково-практична конференція (м. Тернопіль, 16-17 квітня 2021 року). Тернопіль, 2021. С. 272-274.

Голова комісії:

професор кафедри цивільного права та процесу,
заступник декана юридичного факультету
д. ю. н., професор

Валентина СЛОМА

члени комісії:

професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності,
т.в.о. декана юридичного факультету
д.ю.н., професор

Надія МОСКАЛЮК

доцент кафедри адміністративного
права та судочинства
к.ю.н., доцент

Оксана ШЕВЧУК